

ԱԼԵԶԱՆԴՐ
ՄԱԿԵԴՈՆԱՅԻ
≈

ՀԱՅԴԵՏԴԱՏ

2(38)

h-28

Խ. ՌԵՉՆԻԿՈՎ

ՍՏՈՒԳԱՍԾ Է 1961 թ.

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ
ՄԱԿԵԴՈՆԱՑԻ

4126 A II
32403

Ի. Ռեզնիկով: ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱԿԵԴՈՆՍԿԻ

Հեղինակը սեղմ ակնարկով նկարագրում է հին աշխարհի մեծ զորավարներից մեկին՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացուն կյանքն ու զորավարական արվեստը և զուգընթացաբար պատկերացում է տալիս այն պետությունների ռազմական արվեստի մասին, որոնք եղել են մակեդոնացի նվաճողի դաշնակիցները կամ հակառակորդները:

И. РЕЗНИКОВ
АЛЕКСАНДР МАКЕДОНСКИЙ

(На армянском языке)

Армгиз, Ереван

1941

**ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԸ ՄԵՐ ԹՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԻՅ ԱՌԱՋ
IV ԴԱՐԻ ԿԵՍԵՐԻՆ**

«...մենք ստիպված պիտի լինենք փխտութեամբ յայնչպէս և ուրիշ շատ բնագավառներում շարունակ վերադառնալ այն փոքրիկ ժողովրդի սխրագործութեաններին, որի ունիւթերս շնորհքն ու գործունեութիւնը մարդկութեան զարգացման պատմութեան մեջ նրա համար ապահովել է այնպիսի տեղ, որին հավակնել չի կարող ոչ մի ուրիշ ժողովուրդ»:

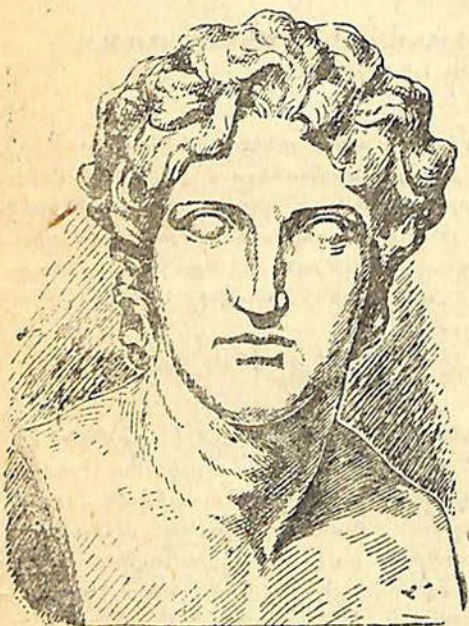
(Մ ա Ր Զ ս և Խ ն գ ե լ ս, Երկ. հ. XIV, ռուս. հր. էջ 340)

Հուլիս ժողովրդի չդերագանցված հանճարով է դրված դի տութեան բոլոր բնագավառներին հիմքը: Բժշկականութիւնը, կենդանաբանութիւնը, բուսաբանութիւնը, մեխանիկան, աստղաբաշխութիւնը, մաթեմատիկան, պատմութիւնը, աշխարհագրութիւնը, փիլիսոփայութիւնը — ամենուրեք առաջին խոսքն ստել է հունական հանճարը: Հին հույների երախտիքն առանձնապէս մեծ է փիլիսոփայութեան և մաթեմատիկայի բնագավառում: Եվ, թեպէտ, երկուսուկէս հազարամյակների ընթացքում գիտութեան ու տեխնիկայի բոլոր բնագավառներում մարդկութիւնը շատ ավելի առաջ է անցել, հին հույները հետ համեմատած, բայց և այնպէս արմատի շատ բնագավառներում մենք մինչև այժմ էլ մնում ենք որպէս հելլենների աշակերտներ ու ընդօրինակողներ:

Հունաստանը դտնվում է Ասիայի, Աֆրիկայի ու Եվրոպայի ճանապարհների հանգուցում: Ծովը նրան շրջապատում է բոլոր կողմերից, Իգիյան ծովի հարյուրավոր կղզիներից ու կղզյակներից կազմված բնական կամուրջը նրան կապում է Փոքր Ասիայի ու Արևելքի հետ: Հույները ծովագնաց ժողովուրդ են եղել, հունական նավերն անլիհերարար ակոսել են ծովերի ու Ատլանտյան օվկիանոսի ջրերը և միայն աստղերն են ճանապարհ ցույց տվել խիզախ ծովագնացներին: Գիրը և քաղաքակրթութեան ուրիշ շատ տարրեր հույները փոխ են առել Արևելքից, բայց աշակերտները չուտով դերագանցեցին իրենց ուսուցիչներին. մեր թվականութիւնից առաջ V դարում արդեն

հույներն իրավամբ կարող էին համարվել կուլտուրայես առաջադր ժողովուրդն այդ դարաշրջանում:

Հունական սքանչելի կուլտուրայի ակունքներն սկիզբ են առնում այն միլիոնավոր ստրուկների արշունից ու քրտինքից, որոնք կազմում էին Հելլադայի առաջավոր մարդերի ու քաղաքների բնակչության մեծամասնությունը: Ստրուկներ ձեռք էին

Ալեքսանդր Մակեդոնացի

բերվում ծովահենություն, պարտապանների ստրկացումով, Ղրիմի ու Արևելքի ստրկավաճառ շուկաներում գնելով և վերջապես ստրկացնելով նվաճված երկրների բնակչությանը: Ստրուկների մեծամասնությունն օտարերկրացիներ էին—թրակիացիներ, իլլիրիացիներ, սկյութացիներ, եգիպտացիներ, փյունիկացիներ, իտալիկներ: Ստրուկի աշխատանքը, «երկոտանի անասունի» աշխատանքը, լայնորեն օգտագործվում էր հանքերում, արհեստանոցներում, գյուղատնտեսության մեջ, շինարարական աշխատանքներում, տնային տնտեսության մեջ: Ստրուկն ու ստրկուհին ամբողջապես պատկանում էին իրենց

տիրոջը, տերը կարող էր նրանց հետ վարվել, այնպես, ինչպես ինքը կուզենար: Ստրուկներն օգտագործվում էին և՛ պետություն, և՛ մասնավոր անձանց կողմից՝ որպես վերականգնողներ, վարպետ արհեստավորներ, զբաղիւրներ, մոնետիկներ, ոստիկաններ: Հին դարերի հույնը էջր կարող հասարակությունն ու պետությունը պատկերացնել առանց ստրուկի աշխատանքի: Չէ՞ որ «...Միմիայն ստրկությունը հնարավոր դարձրեց աշխատանքի ավելի կամ պակաս մեծ մասշտաբով բաժանումը երկրագործության և արդյունաբերության միջև և այդ ուղիով հնարավոր դարձրեց հին աշխարհի ծաղկումը, Հունաստանի կուլտուրան: Առանց ստրկության էջր լինի հունական պետությունը, հունական արվեստն ու կուլտուրան...» (Энгельс, Анти-Дюринг, Партиздат, изд. 1938 г. стр. 148):

«Շատ էժանագին բան է ստրկության և նման երևույթները մասին ճոռոմարանություններ անել և այսպիսի խայտառակությունների վրա բարեբույս դարձուցթ թափել... ի՞նչ ժամանակի պայմաններում ստրկության մուտքը մի մեծ առաջադիմություն է եղել» (նույն տեղը) :

Այդ փոքրիկ երկիրը բաժանված էր բազմաթիվ մանր մարդերի, յուրաքանչյուր մարդ ձգտում էր դեպի իր քաղաքային կենտրոնը, յուրաքանչյուր այդպիսի «քաղաք-պետություն» եռանդով պաշտպանում էր իր անկախությունն ու ինքնուրույնությունը: Բայց արդեն V դարում հունական մանր պետությունների մասսայի մեջ բարձրացել էին երկու պետություն՝ Աթենքը և Սպարտան:

Աթենքում իշխանությունը պատկանում էր «ժողովրդին», այսինքն՝ լիբրալ քաղաքացիների համայնքին: Բոլոր աստիճանավորներն ու պաշտոնատար անձինք, ընդհուպ մինչև բանտի վերականգուն և դորախմբի պետը, ընտրվում, վերընտրվում ու հսկողության էին ենթարկվում ժողովրդական ժողովում, որտեղ և սխտեմատիկաբար վերանայվում ու հաստատվում էին բոլոր պետական օրենքներն ու որոշումները: Աթենացիների կարծիքով աթենական յուրաքանչյուր քաղաքացի պետք է ընդունակ լիներ պետությունը կառավարելու: Որևէ պաշտոնի ընտրելիս քվեարկության վերջնական ելքը մեծ մասամբ որոշվում էր միմյակ դրացելով: Սակայն իրականում պետական կարևորագույն պոստերը ամենատենևոր քաղաքացիների ազդեցիկ խտելիքենտական վերնախավի մոնոպոլիան էին: Քաղաքացիների մեջ, որպես կանոն, անգրագետներ չկային: Դեմոկրատական Աթենքում խոսքի անսահմանափակ ազատությունն էր տիրապետում, պերճախոսությունը կարևորագույն դործնական տաղանդ էր, իսկ հոետորը աթենական դեմոկրատիայի ամենաջնաղ դեմքն էր: V դարի կեսերին դառնալով Հունաստանի խոշորագույն առևտրական ու արդյունաբերական կենտրոնը, Աթենքը միաժամանակ դարձավ «Հելլադայի դպրոցը», հունական կյաակ կուլտուրայի կենտրոնը: Գիտության, փիլիսոփայության, արվեստի ու գրականության բնագավառում երբեք և ոչ մի տեղ և այդքան կարճ ժամանակամիջոցում այնքան բան չէր արվել, ինչքան արվեց Աթենքում V դարի կեսին:

Սակայն այդ «դիտության ու արվեստի տաճարը» հանգրվանած էր խախուռ ու անհուսալի հիմքի վրա: Աթենքի, ինչպես նաև Հունաստանի մյուս առաջավոր կենտրոնների գյուղացիներն ու արհեստավորները ստրկային աշխատանքի մրցութանը դիմանալու ուժ չունենալով՝ ծախժխում էին իրենց վարելահողերը, մրգի ու խաղողի այգիները, լքում էին իրենց դադգյահները և մտնում էին պարագիտային լյումպեն-պրոլետարիատի մասսայի մեջ: Բնակչության ունևոր խավերը և պետությունն

ստիպված էին իրենց հաշիւին պահելու այդ պարագիտային հոծ մաստան, որը աշխատանքը համարում էր ազատ մարդկանց անվաճել բան, ստրուկների բաժին: Ստրուկները ազատ մարդկանց մեջ ստրկացին վերաբերմունք էր առաջացրել դեպի աշխատանքը, որով IV դարի աթենացի արհեստավորն զբաղվում էր դառն զվարճում, տխուր անհրաժեշտութունից զրդված: Կառավարման դրոժին, դատարանին մասնակցելը, բանակում կամ նավատորմում ծառայելը, թատրոն հաճախելը, նույնիսկ ժողովրդական ժողովին հաճախելը — ամեն ինչ վարձատրվում էր հատուկ դանձարկւններից: Հարավի արեղակը սնունդի, հագուստի, ոտնամանի ու բնակարանի ծախսերի մեջ խնայողութուն անելու հնարավորութուն էր տալիս, և պետական ու հասարակական նպաստները, դրամ բաշխելն ու բաժանելը չարքային աթենացուն հնարավորութուն էին տալիս իր բյուջեի մեջ ծայրը ծայրին հասցնել. նրա միջոցները մի կերպ բաշխահանացում էին լորու, աղ դրամ ձկան ու ձիթապտղի և մի քանի կում ջրախտոն զինու ծախսերը հոգալու համար: Այդ ամբողջ կիսաքաղց մաստան երազում էր «ոսկե դարը», երբ ամբողջ գույքը պիտի բաժանվեր բոլոր քաղաքացիների մեջ հավասար, և նրանք պիտի ժամանակն անց կացնէին հաճելի անդործության մեջ, կերուխումի և սիրային զվարճությունների մեջ՝ ամբողջ աշխատանքը զցելով ստրուկների ուսերին:

Վաղուց անցել էին Աթենքի այն ոսկե օրերը, երբ աթենացիք 200 պետությունների ծովային միության գլուխ էին կանգնած, պարագիտի պես ապրում էին իրենց «դաշնակիցների» հաշիւին և ձգտում էին տիրապետելու ամբողջ Հունաստանում: Այժմ, IV դարի կեսերին, մի շարք ռազմական ծանր անհաջողություններից հետո, դաշնակիցներին ու թշնամիներին ճնշելու և նրանց հաշիւին հարստանալու կարողութուն չունենալով՝ Աթենքը չի ազատվում տնտեսական, ֆինանսական ու քաղաքական մշտական ճգնաժամից:

Դանդաղ, բայց անընդորեն դեպի ցած է սահում այդ քաղաքը, ապրելով փառավոր անցյալի տոկոսներով, դեռևս մնալով խոշոր արդյունաբերական ու կուլտուրական կենտրոն, իր անցյալում ունենալով ամեն ինչ, իսկ առջևում՝ ոչինչ: IV դարի Աթենքը հենց աթենական մի հոետորի առածի նման պետք է համեմատել ոչ թե իմաստության ռազմաշունչ աստվածուհի Աթենասի հետ, այլ մի զոռամյալ պառայի հետ, որը կամացուկ թափառում է չրփացնելով իր հողաթափերը և հառաչելով խմում է իր բուժիչ միքստուրկաները (դեղահատերը):

Դրությունն ավելի լավ չէ նաև արխատուրառական Սպարտայում, «ճամբար-պետությունում», որտեղ նվաճողների — սպարտացիների ցեղը առաջացրել էր տերերի մի սակավաթիվ կոտոր: Ամբողջ նվաճված բնակչութունը սպարտացիների հա-

ժայնքի կողմից ստրկացված էր և ամրացված իրենց սակավաթիվ տերերի հողամասերին: Այնվարդամ սպարտացուն արդե՛ր վում էր դրադվել աշխատանքով, արհեստով կամ առևտրով, նրա ամբողջ կյանքը նվիրված էր պատերազմին— պատերազմ հարևանների հետ, պատերազմ ճորտահերոտների հետ, որոնք խիստ շատ էին, և որոնց երբեմնեւրեմն հարկ էր լինում բնաջինջ անել:

Սպարտացիք միայն ամրակազմ և յալ կառուցվածք ունեցող երեխաներին էին կենդանի թողնում, թույլերին անդունդն էին նետում: Երեխաներին կիսաքաղց էին պահում, նրանք ամբողջ տարին միենույն հագուստն էին հագնում, ոտաբոբիկ էին մնում, քնում էին եղեգյա կոշտ խոիրների վրա, կառարում էին ամեն տեսակ աշխատանքներ: Նրանց վարժեցնում էին արձանի լուծթյան, պատախանների լակոնականության և անտրբտունջ հնազանդության իրենցից մեծերին: Նրանց թույլատրվում էր դողուլթյուն անել, բայց արդեւում էր դողուլթյան մեջ բռնվել: Ամենաչնչին դանցանքների համար անչափահասներին ծեծում էին աստվածուհիների զոհասեղանների առաջ և վարժեցնում էին անտարբեր կերպով դիմանալ ցավերին: Նրանց սովորեցնում էին միայն խմբական երգեր, սրնգափող նվագել, սովորեցնում էին թվաբանության ու դրության հիմունքները, կոփում էին նրանց ռազմական վարժություններով, համակցելով այն բազմակողմանի ֆիզիկական կուլտուրային: Ի դուր չէ, որ Սպարտան իր կուլտուրայով Հունաստանում վերջին տեղերից մեկն էր բռնում, բայց դրա փոխարեն դաստիարակում էր լավագույն մարտիկները Հունաստանում, որոնցից «փախչում էին ինչպես ուրվականից»:

Երկար ժամանակ անհնարին էր համարվում բաց դաշտում սպարտական զինվորների խիտ շարքին դիմադրելը, զինվորներ, որոնք պողպատակուտ առլետի պես հաստատուն ու չափավոր քայլով, սրնգափողի նվագի տակ, ռազմաշունչ հիմն երգելով, տոնական հագուստներ հագած պողպատե պատնեշի նման հարձակվում էին թշնամու վրա: Սպարտացիք այնպես էին վարժվել հաղթանակների, որ հաղթանակից հետո աստվածներին զոհաբերում էին միայն մի աքաղաղ, բայց «ճամբարպետության» ամբողջ կարգը նվիրաբերված էր պատերազմի արյունոտ ուսածուն:

Գործածության մեջ էր միայն երկաթե դրամը, մահապատժի սպառնալիքով արգելված էր ոսկի և արծաթ պահել: Ե՛վ արչալի ժամանակ, և՛ տանը, վրաններում ճաշում էին միայն զինվորական ընկերություններով: Նրանց աղղային ճաշը արյունե ապուրն էր, որ առիթ էր տալիս հետևյալ կատակին. «Այսպիսի ապուր ուտող մարդկանց համար հեշտ է զնալ մահվանն քնդառաջ»: Կինն իր մարմինը, որպես ապագա մոր մարմին,

մարդու՞մ էր վաղըով, ըմբռամարտով, մարմնամարզությամբ, սկափառակ նետելով: Նա իրեն անկախ էր զգում և ազատ էր իր երեխաների հայր ընտրելու: Վախկոտությունը համարվում էր մեծագույն արատ, որ համասարվում էր պետական հանցագործության: Սպարտացի ամբողջ պետական կարգը տողորված էր կոնսերվատիվով, հնության պաշտամունքով և թշնամական անխտհաճությամբ դեպի այն ամենը, ինչ որ սպարտական չէր:

IV դարի սկզբում 27-ամյա համառ պատերազմում, պարսիկները օգնությամբ ջախջախելով Աթենական ծովային պետությունը՝ Սպարտան դարձավ Հունաստանի դիսպոզիտոր պետությունը, որի առաջ դուրս խոնարհեց ամբողջ Հելլադան: Հարբստությունների ներհոսանքը, ազդեցիկ անձանց կաշառումը, շքեղության ներխուժումը սպարտական բարքերի մեջ, սպարտացիների համայնքների արագ քայքայումը, որոնց մի մասը կորցրեց իր հողամասերը և քայքայվեց, այդ «ստորացած», անիրազանալի սպարտացիների կատաղի պայքարը օլիգարխիական վերնախավի դեմ — ռազմաճարհատիկատական կարգերի այս ամբողջ նեխումը դրսևորեց Սպարտայի աճող անզորությունը, նրա լիակատար անընդունակությունը տիրապետելու Հունաստանին: Սպարտայի կոնսերվատիվը, որ դոյություն ուներ նրա բանակի տախտիկայում, կազմակերպման ու սպառազինման դործում, միացած սպարտացիների կաստայի ներքին նեխման հետ, 371 թվին Սպարտային հասցրեց ռազմական ջախջախման այն պիտի չափի, որից նա այլևս երբեք ի վիճակի չեղավ ուշքի դալու: Առաջին անգամն էր, որ Սպարտայի կանաչ թշնամու խորույհների ծուխ էին տեսնում իրենց քաղաքի մոտ: Սպարտան զրկվեց իր ամենարդարմանդ, ամենապողարեր մարդից՝ Մեսսինիայից, «Հելլադայի ալդուց» և չարտվեց իր թերակղզու ամենահարավային մասը, որտեղ և իր վերջին օրերն էր ապրում՝ հիվանդ ու անզոր:

IV դարի կեսերին հունական ինչպես դեմոկրատական, այնպես էլ օլիգարխիական*) պետությունների մեծ մասում եռում էր դասակարգային կատաղի պայքար, որը տեղ-տեղ սրվելով հասնում էր մինչև ցասումնայլեց քաղաքացիական կոլիզներ: Տնտեսական ու քաղաքական խոր ճգնաժամը ցնցել էր ամբողջ երկիրը: Քայքայվող դյուղացիությունը հոսում էր քաղաքները և միաձուլվում աղքատ ու անթեևան լյուսպեն-պրոլետարիատի բազմահազար մասսայի մեջ: Պատերազմը դարձել էր խրոնիկական վիճակ, խաղաղությունը՝ պատահական դադար: Բնակչության աղքատացած ու ցածացած տարրերը արկածների ու վա-

*) Օլիգարխիական պետություններում կառավարում էր լիշխանությունն իրենց ձեռքն առած հարուստ մարդկանց՝ օլիգարխների մի խումբը:

յեւքները տենչով տարված, փառքի ու ամբարի հետեւից ընկած՝ պատրաստ էին իրենց մարմինը վաճառելու ամեն մեկին, ով ի վիճակի էր դնելու այն: Վարձկանները մորեխի նման ավերում էին երկիրը, մասսայական հալածանքները, բռնադատվումներն ու մահադատութիւնները, քաղաքական հեղաշրջումները, որի ժամանակ հաղթողներն իրենց մեջ բաժանում էին պարտվածներին ոչ միայն դուշը, այլ և կանանց ու հարձերին, այս ամենը միայն փոխում էին սեփականատերերին, բայց չէին փոփոխում սեփականութեան ձևը: Ստրուկներն ավելի ու ավելի հաճախ էին ապստամբում, բայց ստրուկը ևս, պայքարելով ազատութեան համար, երազում էր ինքը դառնայ ստրկատեր:

IV դարի աթենական հրապարակախոս Իսոկրատն ասում է՝ «հարուստներն ավելի շուտ պատրաստ են ծովը նետելու իրենց դուշը, քան թե տալ չքավորների ձեռքը»: Նույն Իսոկրատն ասում է. «հարուստի անուն ունենալն ավելի վտանգավոր է, քան հանցագործութեան մեջ կասկածվելը»: Խորտակվում էին հին կենցաղի, հին կրօնի, հին բարոյականութեան հիմքերը: Սոփիստները, իմաստութեան թափառաշրջիկ ուսուցիչները սովորեցնում էին «սեւ սպիտակ և սպիտակ սև դարձնելու» կարողութիւն: Նրանց ավերիչ քննադատութիւնը թիփուտի նման քայքայում էր դարավոր հասարակական հիմքերն ու տրագիկականները: «Փողը մարդ է դարձնում», «պատիվը հարստութեան հետեւից է գնում», «եթե քո ունեցածը մի գրող է, ուրեմն քո գիրն էլ մի գրող է» — այսպես են այդ դարի առածները, երբ ըստ մի կոմեդիայի հերոսի խոսքերի ոսկով կարելի էր գնել ոչ միայն մարդկանց, այլ և աստվածներին:

Հունաստանը, երբ զեռ ուժեղ էր, զալարվում էր ճգնաժամի ճանկերում և մեծ հույսով իր հայացքը դարձնում էր զեպի Արեւելք, որտեղ Ինդոսից մինչև Նեղոս ու Սիր-Դարիա փռված էր պարսկական վիթխարի պետութիւնը:

VI դարում արդեն հունական դադութների հոսանքը լայն ալիքով փռվել էր ամբողջ Միջերկրական ծովում: Հայրենիքում տիրող քայքայումը, քաղաքացիական կոիւնները և աղգամիջյան պատերազմները, հողի նեղվածքութիւնը ամենաձեռնբեցներին մղում էին «բախտ որոնելու ծովի այն կողմը»: Փյունիկեցիների հետքերով հույները ծալրից ծալր նավարկում էին Միջերկրական, Մարմարա ու Սև ծովերը, ձգտում էին նույնիսկ օվկիանոս, և բոլոր ուղիքների, հասնում էին Բրիտանիա ու Բալթիկա: Հունական դադութները ծովափնյա երկրի պես պատել էին ներկայիս Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Իսպանիայի մարզերը: Ադրիատիկ ծովի ափերը, ցրվել էին հյուսիս-աֆրիկական ծովափերին, Դոն, Բուգ և Դնեպր գետերի գետաբերաններում, ընդգրկել էին նաև Արիւմը: Փոքր Ասիայում այնքան հույներ կային, որքան Բոն Հելլադայում: Առանձին համարձակ մարդիկ արդեն

հասնում էին նաև Կովկասի ամրերին: Թարմ ուժերի անընդհատ հոսանքը նպաստում էր գաղութների արագ աճմանը: Թվում էր, թե հուլյանը ցանկանում են բնակութուն հաստատել ամբողջ աշխարհում:

Փյունիկյան հզոր Կարթագենն Արևմուտքում, Պարսկաստանն Արևելքում սահման դրին հուլյանրի տարածմանը և սկսեցին նրանց դուրս մղել իրենց բնակութուն հաստատած վայրերից: Մակայն Հելլադան նվաճելու ուղղությամբ պարսիկների կատարած փորձերն անհաջող անցան և հուլյանը, գլխակցելով իրենց կույտուրական ու ռազմական զերադանցությունը պարսիկների համեմատությամբ, սկսեցին ճգնաժամից դուրս գալու միակ միջոցը համարել Պարսկաստանի նվաճումը: Հունական քաղաքներում լարված ուշադրությամբ են պատմություններ լսում պարսկական թագավորի անբավ հարստությունների մասին, Արևելքի վիթխարի շքեղ քաղաքների մասին, Եգիպտոսի խորհրդավոր լճաստության և Բաբելոնի հրաշալիքների մասին: «Պատերազմը փոխադրել Պարսկաստան, իսկ Պարսկաստանի հարստությունը՝ մեղ մոտ», — այս էր Իսովրատի տված լուրերը:

Եվ ահա, Մակեդոնիայի յեռնաշղթաներում կուտակվում են այն ահալոր ամպերը, որոնք հետո սոսկալի փոթորկի նման անցնում են Ասիայի վրայով:

ՅԻԼԻՊ ՄԱԿԵԴՈՆԱՅՈՒ ԲԱՆԱԿԸ

«Այդ բնագավառում հեղաշրջում էր կատարում հանձարեղ զորավարների ոչ թե «մտքի ազատ ստեղծագործությունը», այլ՝ ավելի լավ գեներ հնարելը և բանալի կազմի մեջ փոփոխութուն մտցնելը: Հանձարեղ զորավարների ազդեցությունը լավագույն դեպքում սահմանափակվում էր միայն պատերազմի եղանակը հարմարեցնելով նոր զենքին և նոր մարտիկներին»:

(Энгельс, Избранные военные произведения, т. 1, стр. 2).

Մենչևե Ֆիլիպ թագավորը Հունաստանի պատմության մեջ Մակեդոնիան բավական աննշան դեր էր խաղում: Հունաստանի հեռավոր հյուսիսի արդ մարզն իր տնտեսական ու հասարակական դարգացման մակարդակով երկար ժամանակ ամենահետամնաց մարդերից մեկն էր: Մակեդոնիան, որ բոլոր կողմերից շրջապատված էր լեռնաշղթաներով, ծովի մոտ սեղմված էր հունական դաղութների չղթայով և շարունակ ավերվում էր հա-

ընկան Թրակիայի ու Իլլիրիայի բարբարոս ցեղերի ասպատակումը՝ Թյուններից, ամբողջ V դարում կուշ եկած միաց պատմության հետախոր անկյունում: Բնակչության հիմնական զբաղմունքներն էին՝ հողագործությունը, անասնապահությունը, ձկնորսությունը, անտառարդյունաբերությունը: Փայտը, խեփը, ձյուրը արտահանություն առարկաներ էին հանդիսանում: Բնակչության հիմնական մասսան կաղմում էր դյուզացիությունը, որի մեջ դեռևս լիակատար համայնական հարաբերություններ դոյություն ունեին: Գյուղացիներն ազատ մարդիկ էին և դեռ տոհմային աշխատանք ստրկական կախման մեջ չէին ընկել: Նրանք հողի ու անասունների մեծ մասը դեռ պահում էին իրենց ընտանիքների ու համայնքների ձեռքում: Սակայն տոհմային աշխատանք վերնախաւն արդեն իր ձեռքում էր կենտրոնացրել այնպիսի հողային տարածություններ, որոնք Մակեդոնիայի պես փոքրիկ պետություն համար կարող էին հսկայական համարվել:

Բարքերն աչքի էին ընկնում նախնադարյան դաժանությամբ ու պարզությամբ: Համաձայն Ալիստոտելի պատմածի՝ ով ոչ մի թչնամի չէր սպանել, պետք է շրջեր դոտիկ տեղ պախուրց (նոխտա) կապած: Հարգանք էր միայնում միայն այն մարդը, որն ընդունակ էր թափելու թե՛ իր, թե՛ ուրիշի արյունը: Քաղաքային կյանքը, առևտուրը, արդյունաբերությունը թույլ էին զարգացած: Մակեդոնիան դեռևս ստրկություն չէր հասել, ըստ-բուհն արնետը պատահական ու հազվադյուր ֆիզուրա էր:

Երկրում պահպանվել էր նախնադարյան «ուղմական միապետությունը»: Թագավորը, որ իշխաններից ամենահասակավորն էր, միաժամանակ զինվորական առաջնորդ էր, զվարճող դատավոր և բարձրագույն քուրմ: Սակայն թագավորական իշխանությունը որոշ արդեցություն էր վայելում միայն Ստորին Մակեդոնիայի հարթավայրային մարզում, լեռնոտ վերին Մակեդոնիայի բաղձաթիվ իշխաններն իրականում անկախ էին և թագավորի հետ ու իրար միջև անդադար կոնֆլիկտ մղելով, և ռանդով պահպանում էին իրենց ինքնուրույնությունը: Թեպետ երկիրն իր բնակչության թվով և տերիտորիայի չափով համարյա թե առաջինն էր Հելլադայում, սակայն իշխանների միջև եղած ավերիչ պառակտումները, թագավորական իշխանության թուլությունը, բարբարոսների ներխուժումները, տնտեսական ու կուլտուրական հետամնացությունը Մակեդոնիան դուրին ձևով զգեցիք ամար էին դարձնում հարևանների համար:

V դարի սկզբին Մակեդոնիան առանց ղեմադրության որևէ փորձ անելու ամենատուր կղալ պարսից «մեծ արքային», որը մոտ մակեդոնական թագավորը մոռնեաթիկ և թարգմանչի զեր էր կատարում: Հույները, իրենց ազատությանը պաշտպանելով պարսկական արչավանդներից, պարսկական լծից ազատեցին նաև Մակեդոնիան: Հունական քաղաքներն ազատորեն խառնվում էին

Մակեդոնիայի ներքին ղործերին և արյունահեղ ընդհարումներ էին բորբոքում թագավորական ընտանիքում ու իշխանական տոհմերում :

Թագավանքների արյունոտ կծիկների պես թագավորական զահի աստիճաններին էին հյուսվում փառամոլութունը, դաժանութունն ու հեշտասիրութունը: Մայրը նենդարար սպանում է իր որդուն, որպեսզի թագավորական զահ բարձրացնի իր տարիածուն, խնամակալ հորեղբայրը նախապես խեղդում է իր եղբոր որդիներին, մի որևէ բարեբախտ անձնաւորութուն հա՛վակնելով թագավորական զահ բարձրանալ, իր ճանապարհից վերացնում է զահի ավելի օրինական թեկնածուներին, — և այս բոլորը իշխանության համար մղվող պայքարի սովորական երեվույթներ էին: Մակեդոնական թագավորներից շատերը լավ էին հասկանում, որ անհրաժեշտ է բոլոր ցեղերը միացնել մի միասնական իշխանության տակ և աղստ ելք նվաճել դեպի ծովը: Մինչև Ֆիլիպը ամենաաչքի բնկնող թագավորն էր եղել Վ դարի վերջերում ապրող Արքեյադը, որն իրեն էր ենթարկել վերին Մակեդոնիայի մի շարք իշխանությունները, հունական օրինակով վերակազմել էր իր բանակը, խրախուսում էր առևտրի ու արդյունաբերության զարգացումը, ճանապարհներ ու ամրություններ էր կառուցել, իր սլալատը դարձրել էր ամբողջ Հյուսիսային Հունաստանի կուլտուրական կենտրոնը: Այդ հեռատես թագավորը վաղաժամ հարկադրական մահը չկարողացավ երկար ժամանակով հետ պահել Մակեդոնիայի հետագա բարձրացումը:

Ի տարբերություն Ալթենքի և հունական մյուս առաջավոր պետությունների՝ Մակեդոնիան IV դարում գտնվում էր իր զարգացման վերասլաց ճանապարհի վրա: Ստրկութունը, հույն ժողովրդի արտակարգ ընդունակության հետ միապին, Հունաստանի առաջավոր պետություններին հնարավորութուն էր տվել բացառիկ կուլտուրա ստեղծել, բայց այդ նույն ստրկութունը Հունաստանին մտցրել էր անտեսական, քաղաքական ու բարոյական աշխարհի փակուղու մեջ, որից դուրս գալու միակ ելքը Հունաստանի լայնագույն մտածողները համարում էին սլաքակահան հարուստ միապետության նվաճումը: Հույներն ընդունակ էին Պարսկաստանը նվաճելու, բայց քաջաբախող Հունաստանն ի վիճակի չէր կադմակերպելու այդ նվաճումը: Մակեդոնիան, որի բնակչութունը կազմված էր աղմասեր ցեղերից, որը առատ բնական հարստություններ ուներ, որն արագորեն զարգանում էր տնտեսապես ու կուլտուրապես, այդ Մակեդոնիան առ մենաերիտասարդը, ամենաուժեղն էր Հելլադայի ստրկատիրական պետությունների մեջ: Նա գտավ նաև իր խնդիրներին արժանի առաջնորդներ:

359 թվից Մակեդոնիան կառավարել սկսեց Ֆիլիպը, որը զահից հեռացրեց իր անընդունակ եղբորորդուն: Ֆիլիպին ժա-

մանակակից պատմադիրը դբում է. «Փիլիսոփի նման մարդ ամբողջ Հեղափոխում էի եղել»։ Փիլիսոփի բնավորութեան բնորոշ գրծերն էին՝ մտքի սրուկթյունն ու պաղուկթյունը, կամքի ամբուկթյունն ու ձկուռուկթյունը, մարդկանց ու մարդկային արատների ճանաչումը, նպատակի ու ձգտումների հաստատուկթյունը և ազատուկթյունն ամեն տեսակ բարոյական կապանքներից։

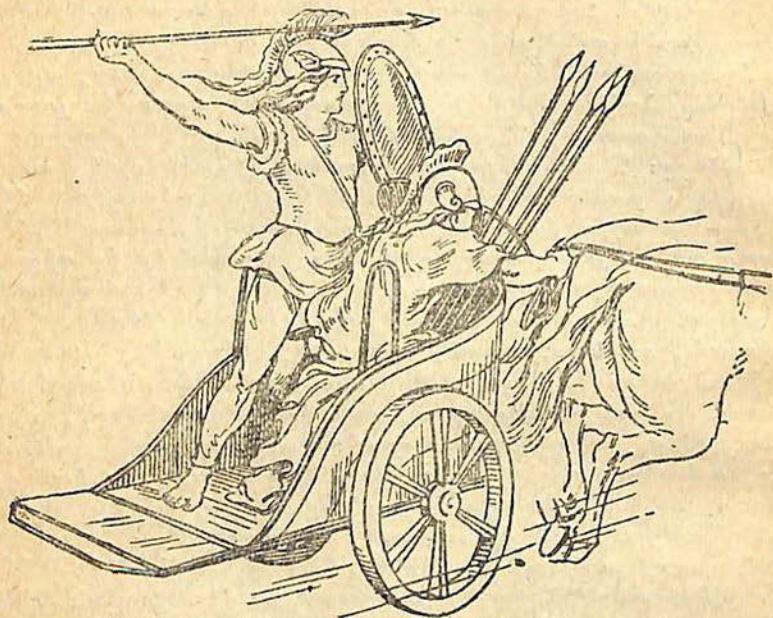
Հունաստանում եղած ժամանակը նա օգտագործեց, որ յուրացնի հելլենական վայլուն կուլտուրայի արտաքին շուքը և ընդօրինակի ռազմական տեխնիկայում հույների ձեռք բերած նրվածումները։ Գեղատեսիլութեան հաճելի դիմակի տակ, անբռնադրուիկ վերաբերմունքի, շարժումների և խոսակցութեան ձկուռութեան ու աշխուժութեան, կուլտուրական ձգբրտութեան ու խաղաղ արիութեան դիմակի տակ նա թաքցնում էր իր դիչատիչ ուխտարկութեանը, պաղ դաժանությունը և խարեութեան ու բռնութեան պատրաստակամությունը։ Լինելով հետոք, կատակաբան, սոխեստ, ընրմ, դերասան, մարտիկ, մուսաների բարեկամ, դինու և հետերաների սիրահար՝ Փիլիսոփ սկզբնական շրջանում անուն հանեց ոչ այնքան իր արչամներով, որքան խնձուքներով ու դինարբուքներով։ Բայց, եթե չկար մի վախեք, որից նա խորչեր, ապա չկար նաև մի գրկանք կամ դբվարություն, որից նա վախենար։ «Ոչ թե վախեքն էր տիրապետում նրան, այլ նա՛ էր տիրապետում վախեքին»։

Փիլիսոփ, անհրաժեշտութեան դեպքում կուլի մեջ մտնելով իր գորբերի առաջին շարքերում, բազմիցս վերավորված լինելով և մի աչքից դրկված լինելով թշնամու նետից, ընդհարման եռուն պահերին երբեք չէր շփոթվում, պահպանում էր իր զգոնությունը, հայացքի գրկուկությունն ու ոգու տոկունությունը։ Այդ լավագույն զորավարն ու իր ժամանակի գրկանադետն իր ամբողջ կյանքում անդադրում ամրապնդում էր իր բանակը։ Իր երևելի դինլորական ուժորմի ընթացքում՝ Փիլիսոփ օգտագործեց Հունաստանի ռազմական գործի բազմադարյան փորձը, որ երեք հիմնական էտապ էր անցել։

Առաջին էտապը հեռավոր անցյալի գործ էր, երբ ճակատամարտի բախտը վճռվում էր մետաղյա գրահ ու մարտականք ունեցող նշանավոր առաջնորդների, «հերոսների» մենամարտով։ Հերոսների ժամանակ ցրված կուլում էին շարքային գրկվորները, որոնք վատ էին գրկված և օժանդակ դեր էին խաղում։

Երկրորդ էտապը կապված էր ժողովրդական աշխարհազորի նշանակութեան աճման և տոհմական ավագանու տեսակարար կշռի անկման հետ՝ ստրկատիրական հասարակութեան ու պետութեան մեջ, մետաղադրկայի պրոդրեսի հետ, տեխնիկայի ու կենցաղի մեջ լայն չափերով երկաթ գործածելու հետ, որը դեռ չդարում գնահատվում էր համարյա թե իր կշռի չափ ոսկով, — վերջապես, ընդոտ Հելլադայում մարտականքների գործա-

ծուխյան սահմանափակումով: Մարտական շարքի հիմքը կազմում էր Փալանդան — ծանրազեն, զրահապատ նիղակալորենքի՝ հուպլիտների մի քանի տողանով անընդհատ ծախալուն շարք:

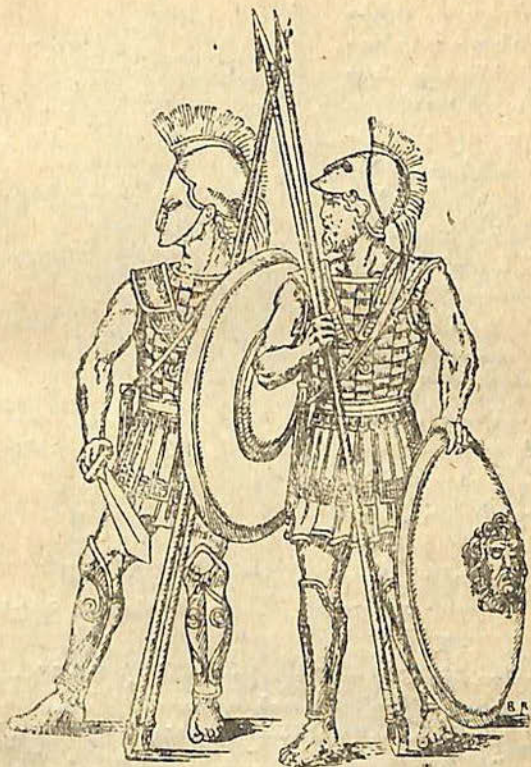
Հունական մարտականք

քը: Փալանդան դեպի խորքը սովորաբար ունենում էր ոչ ավելի 6—8 տողանից: Նա շարվում ու դրոհում էր միահամուռ ճակատով, առաջելապես կռվի մոտենլով հարժ վայրում, որը նրպատում էր Փալանդայի մարտական շարքի և մարտական կարգերի պահպանմանը:

Հունական հուպլիտների խիտ Փալանդաները, որոնց ուղեկցում էին պարսատալորների ու աղեղնալորների ջոկատները, շատ էին ջախջախել ու հեռ՝ դեպի Ասիա շարտել պարսից «մեծ արքայի» բազմաթիվ զորավարերը:

Հուպլիտը ձախ ձեռքով վահանը բռնում էր նրա ներսի կողմի բռնակից, իսկ աջ ձեռքով նիզակն անց էր կացնում վահանի կարվածքի միջով: Դրա համար էլ աջ թևում, որ ամենախոցելի կողմն էր, կանգնեցնում էին ամենալավ, ամենաբաջ դիմալորներին, և սովորաբար լավագույն մարտիկներից կազմված աջ թևը զերազանցում էր իր դիմաց կանգնած հակառակորդի ձախ թևին: Կենտրոնում կանգնեցնում էին համեմատաբար վատ դիմալորներին, և կռվի բախտը սովորաբար որոշում էր երկու

աջ թևերի ընդհարումը: Այս էտապում հատուկ հուշակ էր վա-
յելում սպարտական հոպլիտների ֆալանգան, հոպլիտներ, ո-
րոնք միաժամանակ և՛ քաղաքացիներ էին, և՛ զինվորներ:

Սպարտական հոպլիտներ

Երրորդ էտապում վճռական նշանակությունը պատկանում է պրոֆեսիոնալ վարձկան բանակներին: Վարձկանների ջոկատ-
ները, «որոնց մարմինը պատկանում էր նրանց, ովքեր ափելի
լավ կվճարեին», ազատորեն վաճառվում ու զնվում էին իրենց
զորավարների հետ միասին: Վարձկանները, որոնք իրենց հե-
ռափոխ արշավներում ղեկավարվում էին «սպարտացիներ կերպե-
րում է պատերազմին» կանոնով, շահ ստանալու ոչ մի հնարա-
վորություն չէին թողնում և հաճախ իրենց բարեկամներին
համար թշնամուց էլ վատ էին դառնում: Դրա փոխարեն վար-
ձու բանակներում մենք տեսնում ենք դաժան զինացիային, հը-
րամանատարության խիստ ինքարիթիվ և նոր տակադիր ու սպա-

ապրինություն: «Զինվորները պետք է իրենց առաջնորդից ամեն ինչ վախենան, քան թշնամուց», — ասում էր այդ տիպի մի ահապալիոր հրամանատար — Կլեարխը:

Ռազմական արհեստի վարպետ աթենացի Իֆիկրատն ընդհանուր գործադրության մեջ դրեց նոր տիպի սպառազինում ու տակտիկա, այսպես կոչված՝ «պելտաստներին», ինչպես առաջ կոչվում էին թրակիացիների ազգային զորքերը: Իֆիկրատի պելտաստը պաշտպանված է թեթև թաղիքե մետաղապատ սաղավարտով, քաթանե զրահով, որ կոճկվում էր մի քանի շերտով, և «Իֆիկրատիդներով» — հասակաշվից սապոգներով՝ մետաղե շերտերով: Նա կրում է «պելտա» — 2—3 կգ կշռող տախտակե փոքրիկ կլոր վահան, որը կաշվով է պատած: Իֆիկրատը պելտաս-

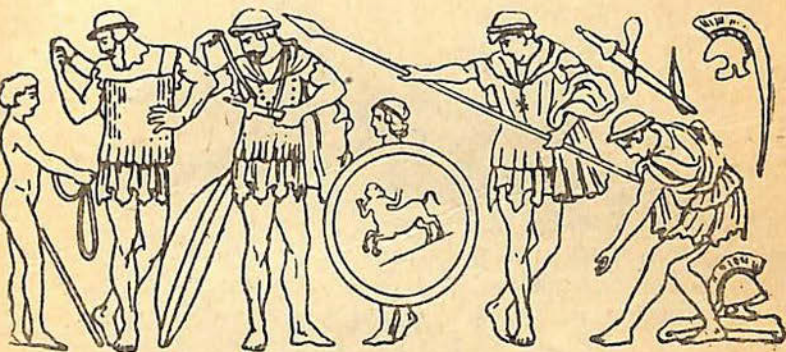

Աթենական հոպլիտ

տի սպառազինումից ձեռքի նիղակը հանեց, թողնելով նրան թև, նետերի տեղ, միաժամանակ պելտաստի սուսերը երկարացրեց մինչև 1 մ: Այդ ունիվերսալ «միջին հետեակի» առավելությունը նրա թեթևությունն է, չարժուեստությունը և մանեվրելու ունակությունը:

Իֆիկրատի ռեֆորմը վերաբերեց նաև հոպլիտներին, որոնց սպառազինության ծանրությունը նա թեթևացրեց համարյա կրկնակի չափով: Ի հաշիվ դրահի ու վահանի ծանրության և վահանի ամբիջը երկու փոխե օղերով փոխարինելով, որոնք ձեռքի դաստակը ազատեցին նիղակը բռնելու համար, նա զգալի չափով երկարացրեց հոպլիտների նիղակը: Իֆիկրատի ռեֆորմը միաժամանակ ուժեղացնում էր պելտաստներին պաշտպանունակությունը և հոպլիտների հարձակողական ունակությունը: Նոր տիպի վարձու զորքերը նետերի ու տեղերի ամպերով քայքայում էին հին ծանրադեն ֆալանգները, իրենց արագ մանևրներով հյուժժում էին հակառակորդին, իրենց երկար սրերով ու նիղակներով լրացնում էին նրա պարտությունը և ապա համառորեն հետապնդում էին նրան, աշխատելով ոչնչացնել կամ գե-

քի վերցնել թշնամու ամբողջ կենդանի ուժը: Իֆիկրատն առաջին անգամ Կորնթոսից ոչ հեռու ոչնչացրեց սպարտական 600 հոգիներին բաղկացած մի ջոկատ, որոնք մինչ այդ բաց դաշտում անպարտելի էին համարվում, և այդ, հետո էլ հաջողութամբ կրկնեց այդ փորձը: «Հարվածների դղրդունք տարածվեց ամբողջ Հելլադայում»: Մի հարյուրամյակ առաջ հոպլիտները զերազանցեցին սլարսիկներին, այժմ, IV դարում, մարձու սրկտաստները դերազանցում էին Սպարտայի հռչակված հոպլիտներին:

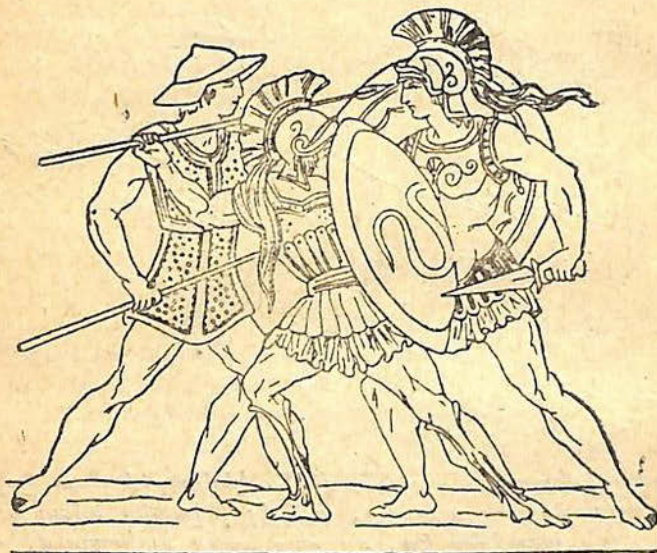
Հունական զինվորների սպառազինությունը

Թերեւայի Կրամինոնդը 371 թվին Լեպկարիի մոտ ջախջախեց ամբողջ սպարտական բանակը, այն էլ թվապես նվազ ուժերով: «Կրամինոնդն առաջինն էր, որ բաց արեց ճակատում զորքերն անհամաչափ դասավորելու տակտիկական մեծ սկզբունքը՝ նպատակ ունենալով ուժերը կենտրոնացնել վճռական կետում գլխավոր հարվածը տալու համար» (Էնդելս): Նա մարտ էր մղում «չեղ չարքով», լավադույն ուժերը կենտրոնացնելով ոչ թե ավ թևում, ինչպես արվում էր սովորաբար, այլ ձախում, որտեղ չարվում էին մինչև 50 տողան դեպի խորքը: Այդ խորունկ «զորասյուներ» ճեղքում էր թշնամու ուժեղագույն ավ թևը: Թերեւայիների կենտրոնը և մանախանդ՝ ավելի թույլ ավ թևը, որոնք իրենց ձախ հարվածային թևի համեմատութամբ քաջված էին լինում հետ և չեղ ուղղութամբ, թշնամու մարտական գծի՝ առաջ ցույց էին անում և մարտի մեջ էին մտնում միայն այն Ժամանակ, երբ իրենց գլխավոր ուժերը վճռական հարված էին հասցնում թշնամուն վճռական կետում: Դրա հետևանքով թերեւայիք թշնամու ավելի ուժեղ թևը հաղթահարում էին ավելի շուտ, քան նա կհաղթահարեր իրենց թույլ թևը: Կրամինոնդը ստեղծեց զինվորների հատուկ ջոկատ, որոնք նախապես մահվան

էին դատապարտում իրենց, և այլ «սրբազան մարմոնը» նրա դժի հենակետն էր:

Էպամինոնդն իր հաղթանակներով կործանեց Սպարտայի ռազմական հզորութիւնը և ընդմիջտ ցրեց Սպարտայի անսարստելիութեան համբալը: Ֆիլիպը և նրա որդի Ալեքսանդրը Էպամինոնդի սկզբունքը վերառեցին ամէկէլ լամ, քան ինքը՝ Էպամինոնդը:

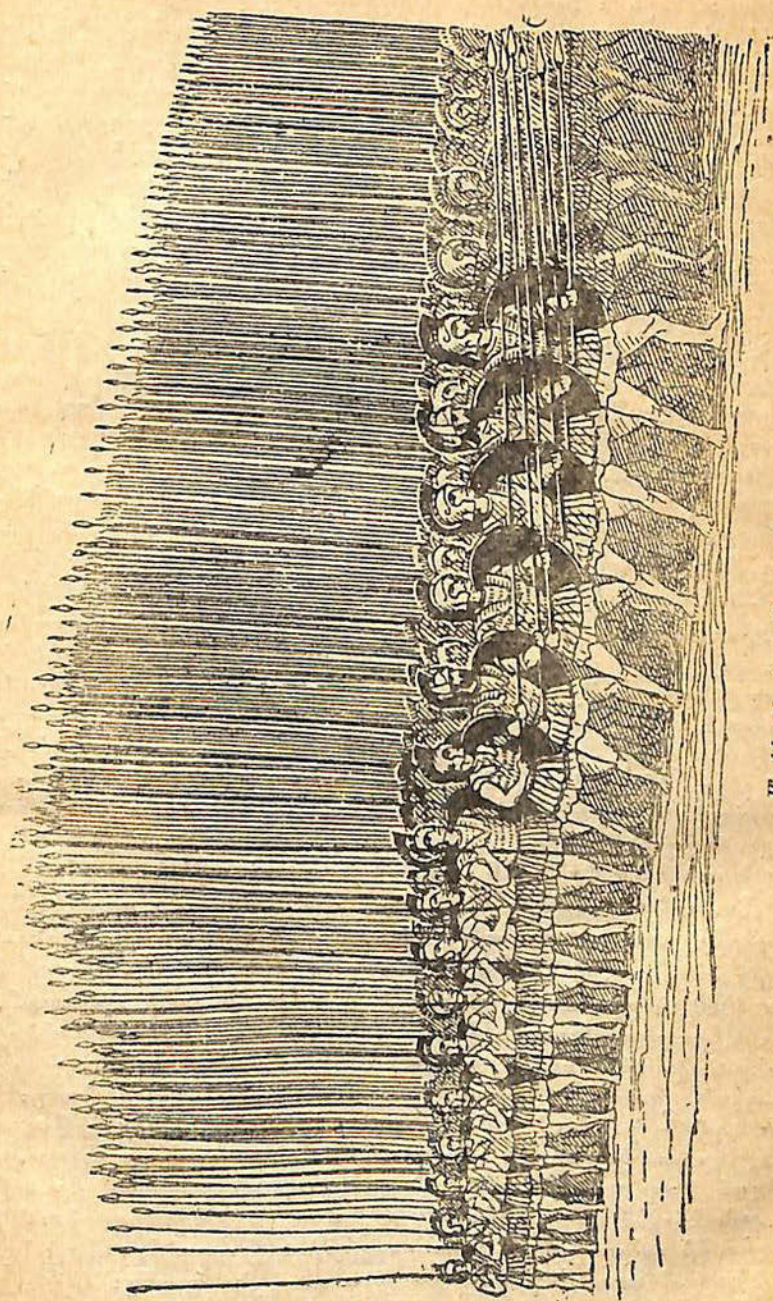
Հունաստանի ռազմական պատմութեան մեջ կարևոր տարեթիւ է հանդիսանում նաև հունական վարձկանների արշավանքը

Հուլիոնների մարտը

դեպի Ասիա, որ տեղի ունեցավ մոտ 400 թվին մ. թ. ա.: 13-000 հուն վարձկանները, որոնց պարսից թաղաժառանգ Կյուրոսը հալաքադրել էր իր եղբոր դեմ դահի համար պատերազմելու նպատակով, Միջագետքում, Կունակի մոտ տեղի ունեցած զլխավոր ճակատամարտում հաղթանակ տարան իրենց թևում, սակայն Կյուրոսը կռվում ընկավ և նրա մնացած բոլոր զորքերը ցաք ու ցրիվ եղան: Հույների առաջնորդները բանակցութիւնների պատրվակով ներդադարեցին թակարդի մեջ ու աջնացվեցին: Հույները նոր զորավարներ ընտրեցին և, անընդհատ կռիւներ մղելով պարսկական սատրապների դեմ, ծանր ճանապարհի զրկանքներից հյուծվելով, Ասիայի խորքերից վերադարձան Հելլադա:

Հույները հարթ վայրերում կիրառում էին քառանկյունաձև

Մանկերունկան Գալանդա

կառուցվածք, իսկ կարտված, լեռնոտ տեղերում՝ չարժւում էին զորասյուներով: Բայց երբ Անդրկովկասի լեռներում, որտեղ թշնամին կարող էր թաքնվել ու տեղադրվել բազմաթիվ կեր-
ճերում ու լեռնազոդերում, նրանց ճանապարհը կտրեցին կոլ-
խիդացիք, հույներն ստիպված եղան անցնել նոր ձևի մարտա-
կարգերի: Ամբողջ ջոկատը բաժանվեց 100-ական մարդուց բաղ-
կացած առանձին «լիստոսների», որոնք այնքան մոտիկ էին ի-
րար, որ կարող էին միմյանց օգնել, և այնքան հեռու էին ի-
րարից, որ կարող էին բավականաչափ ազատ ու ինքնուրույն
լինել իրենց շարժումների մեջ: Սակայն երթի ու մարտի այս
մասնատված ձևն իր զարգացումն ու կիրառումը գտավ միայն
Հոռոմի հոյակապ ուղղական պատմության մեջ:

Յիշխյւր Հաչվի՝ առավ անցյալի ամբողջ փորձը և այն հար-
մարեցրեց Մակեդոնիայի պայմաններին: Մակեդոնիայի ունեոր
գյուղացիութունը նրան տվեց մակեդոնական նշանավոր ֆա-
լանգայի զինվորներ: Փալանդիտը — հետևակն իր պաշտպանո-
ղական սպառազինությամբ՝ իր զրահով, սաղավարտով ու սը-
րունքակալներով՝ էջր տարբերվում Իֆիկրատի հոպլիտից: Նի-
ղակները, «սարխաները», շատ երկար էին — 3-ից մինչև 4 մե-
տրը: Փալանգայի միայն առջևի շարքերը կարճ նիզակ ունեին,
իսկ հետևի շարքերն իրենց նիզակները դնում էին առջևիների
ուսերին: Նիզակի հարվածն ուժեղանում էր շարժման էներգիա-
յով: Կարիական երկարավուն վահանը մարմինը ծածկում էր
ամբողջ երկարությամբ, կարճ սուսերը ծառայում էր որպես
պահեստի զենք: Փալանդիտը մենամարտի հարմարված էջր. նա
կազմում էր մի մասնիկն ընդհանուր մասսայի, որի շարժում-
ներն աչքի էին ընկնում միասնականությամբ, ճշգրտությամբ և
վստահությամբ: Ամբողջ ծանրությունն ընկնում էր հոծ մաս-
սայի հարվածի մեխանիկական ուժի վրա: Փալանդան դեպի
խորքն ունենում էր 8—16, երբեմն նույնիսկ ավելի շարքեր:

Այդ ամբողջ ծանր հետևակը բաժանվում էր տակսիսների
(զնդերի), սովորաբար ամեն մի տակսիսի զինվորները միեռնույն
վաջրի ծնունդ էին լինում: Տակսիսում մեծ մասամբ լինում էր
մոտ 1500 մարդ: Տակսիսը բաղկացած էր մի քանի սինտագմա-
յից: Վերադասավորումը կատարվում էր ըստ սինտագմաների,
որոնք ճակատի ու խորության ուղղությամբ ունենում էին
16-ական վահան, հետևապես, ընդամենը 256-ական մարդ: 16
սինտագման կազմում էին, այսպես կոչված, «փոքրիկ ֆալան-
գա», որ բաղկացած էր լինում 4096 մարդուց: Չորս փոքր ֆա-
լանգան կազմում էին «մեծ ֆալանգա», որ ունենում էր ավել-
ի քան 16.000 մարդ: Մարտի մեջ մեծ ֆալանգան զործում էր
որպես մի ամբողջական խիտ ու վիթխարի պատնեշ: Փալանդա-
յի ներսում առանձին զինվորը չուռ զալ էջր կարող:

Այդ խիտ ու փակ ուղղանկյան մեջ զինվորները կանդնում

էին ուս-ուսի, առջևի շարքերի սարկսանները ճակատի դժից առաջ մղելով մահաբեր համախալի հարվածներով, ծածկվելով քրենաց վահաններով և ահեղաբար ցցելով իրենց նիզակների անտատր: Երկու հարյուր տարի անց՝ հոռմեական մի հայտնի գործարար խոստովանում էր, որ ինքը չի տեսել այլևի զարհուրելի բան, քան աղբյուրի շարժվող ամբոցների ճակատային հարվածը: Մակեդոնական Փալանգան հունականից շատ ալելի խոր էր, խիտ, մատսիվ ու անթափանցելի, բայց դրա փոխարեն ալելի քիչ չարժուէն էր, իր շարքը ճեղքելու կամ թիկունքից ու թևից հարված ստանալու դեպքում ալելի անգոր էր: Փալանգան կտրտված վայրերում վերադասավորվել և մանևել կարող էր միայն մեծ դժվարութեամբ: Վերելքների ու վարէջքների ժամանակ Փալանգայի կարգը հեշտութեամբ էր քանդվում, իսկ թևերն ու թիկունքը ամենախոցելի տեղերն էին, որոնք հարկ էր լինում պաշտպանել թեթևադէն հետևակի ու հեծելազորի մասերով:

Թեթև հեծելազոր տալիս էին զլխավորապէս իրլիրիական և թրակիական ցեղերը: Այդ հեծելազորն օգտագործվում էր հետախուզութեան, թէն ու թիկունքը պաշտպանելու, թուղիկ բնդհարումների ու հարձակումների, երթը և զլխավոր ուժերի ծախարումն ապահովելու, վերջապէս, դարաններից հանկարծակի գրոհներ տալու և թշնամուն հետապնդելու համար: Այդ թեթև հեծելազորն իր փոքրամարմին, բայց արագավազ ու զիմացկուն ձիերով մակեդոնացիներին շատ էական ծառայութեաններ էր մատուցում: Ֆիլիպը պակաս չափով չկարողացաւ օգտագործել նաև օտարերկրյա թեթև հետևակը: Ֆիլիպին ընտիր նիզակաճաններ էր տալիս սահմանային ագրիանների ցեղը, իսկ ընտիր աղեղնավորներ Մակեդոնիային տալիս էր Կրետե կղզին:

Բացի Փալանգիաններից, թաղավորն ուներ նաև պրոֆեսիոնալ տիպի մշտական զորք—հիպասպիստների կորպուս: Հիպասպիստի պաշտպանական գեներն էր քաթանն զրահը, թեթև վահանը, սողավարտը, իֆիկրատիղները — աշալախն, ինչպիսին ուներին պելոտաստները: Նրանց նիզակն ալելի կարճ էր, քան Փալանգիաններինը, իսկ սուսերն ալելի երկար էր: Հիպասպիստը, լինելով ճարպիկ սուսերամարտիկ, հիանալի մարզիկ, կռիվ մեջ արագաշարժ ու ճկուն, հալսասար հաջողութեամբ ընդունակ էր կռվելու ինչպէս միայնակ, այնպէս էլ շարքի մեջ: Հիպասպիստների կորպուսը, որի մի մասը կազմում էր թաղավորական հետևակի զխորդիան, կատարյալ կերպով կատարում էր ամեն տեսակ մանևրներ ու վերադասավորում և հանդիսանում էր զորավարի հնազանդ ու ճկուն գեները:

Հեծելազորի կորիզն էր «էթերոնէրի» (հեթերոների), այսինքն՝ թաղավորի «ընկերների» ծանր հեծելազորը: Նրանք նստում էին թեսալիայի ու Մակեդոնիայի հյութալի մարգագե-

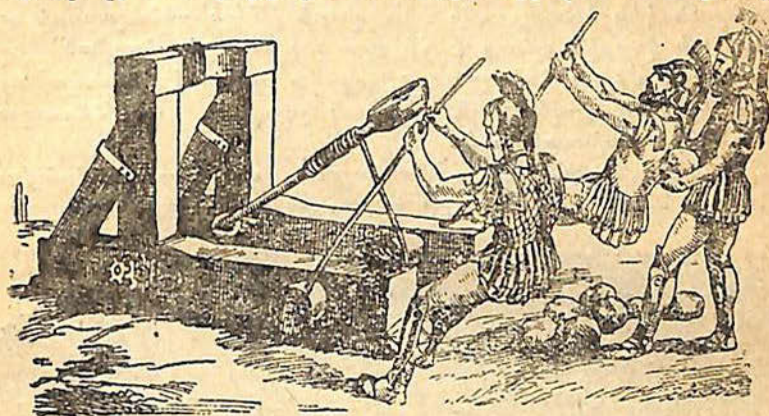
տիններում ամեցրած զորեղ ձիերի վրա, պաշտպանված էին սաղավարտներով, վզնոցներով, օղաղրահներով, ուսակաշներով ու սրունքակաշներով, զինված էին նիզակներով, սրոնք պիտանի էին ոչ միայն ձեռնամարտի, այլ և նետելու համար, ունեին սուսերներ և հալարտ էին իրենց ավելատուհմ ծագումով ու թագավորին մոտիկությամբ: Թագավորն այդ «զրահապատ հեծյալներին» հանձնարարում էր հիմնական հարվածը տալ թշնամուն: Այդ ժամանակ հեծյալը չունեւր ո՛չ թամբ, ո՛չ անպանդակներ, չէին զործածվում նաև պայտեր, ձիավորը նստում էր ամուր կերպով ձիու վրա քաշած տապճակին: Էթերը հիանալիորեն տիրապետում էր իր ձիուն և իր զենքին, թշնամու հեծելազորը երբեք չէր դիմանում էթերների մատասպախան հարվածին, որոնք համարձակորեն զբոհում էին նաև հետևակի վրա: Յուրաքանչյուր «ելաթի» (էսկադրոնի) ձիավորները սովորաբար միևնույն վայրի ծնունդ էին լինում:

Հունական հեծյալ

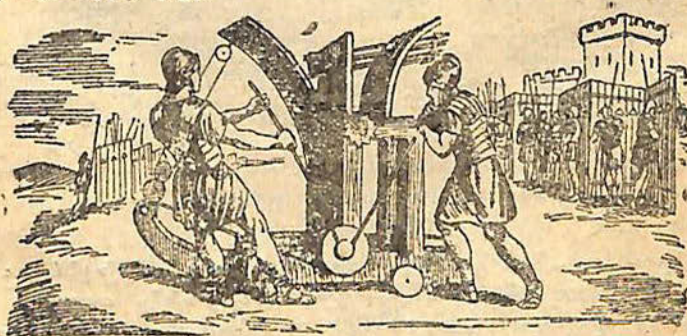
Ինչպես որ հույները կանոնավոր հետևազոր էին ստեղծել, այնպես էլ մակեդոնացիք ստեղծել էին կանոնավոր հեծելազոր: Մինչև Ֆիլիպը հեծելազորը զորքի օժանդակ ու երկրորդական տեսակն էր: Հունական մի քանի պետութայունների բանակներում ձի էին նստեցնում ամենավատ զինավորներին, ուրիշ զեպքերում հեծելազորը սուբհանդակի ու տրանսպորտի պարտականութայուններ էր կատարում: Հունական ոչ մի զորքի մեջ մինչև Ֆիլիպը

այնքան մեծաթիվ հեծեալոր չկար և եղածն էլ այնքան կարելիոր դեր չէր խաղում, բացի, թերևս, մարդադետիններով ու արտաներով հարուստ Թեսալիայից, բայց Թեսալական հեծեալորը ևս Ֆիլիպը կաղմակերպեց մակեդոնական ձևով և ստիպեց ծառայել իրեն: Հունական հեծեալորը վատ էր ձի քլում, զրոհի էր դիմում վարդով և համարյա երբեք հեռակալի վրա

Կառապուլտա

չէր դրոհում: Հունական ձիերը երկար ժամանակ շատ ավելի վատն էին ստիականներից— պարսկական ու արաբական ձիերից: Ֆիլիպն անդադար հող էր տանում լավացնելու իրենց ձիերի ցեղը՝ զուգավորելով նրանց Արաբիայի, Իրանի և Փոքր Ասիայի լավագույն ցեղերի հետ: Հին դարերի պատմադրի վկայությամբ Ֆիլիպը Մակեդոնիայի ձիերի ջոկերին է բաժանել սկյութացիներից խլկած 20.000 հատ աղնվարյուն դամբիկ:

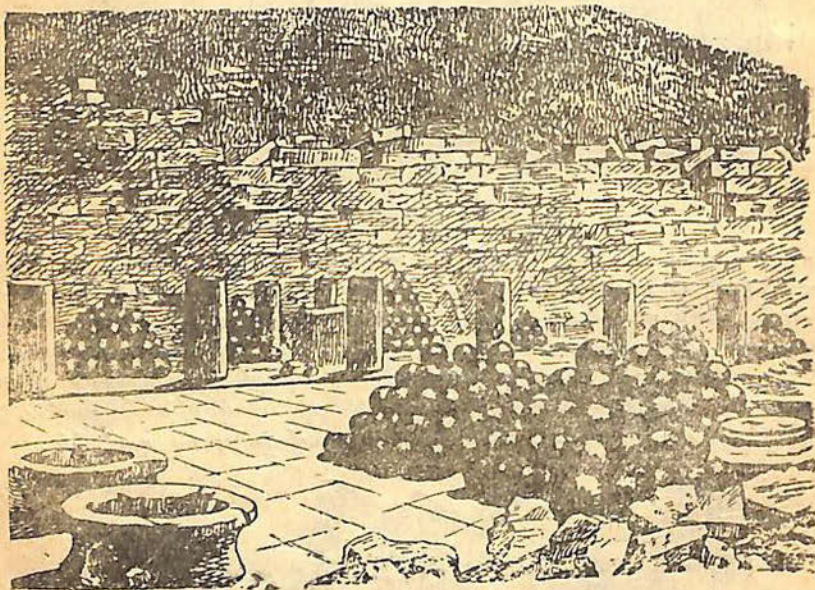
Բալլիստա

Մակեդոնական հեծեալորը դրոհի էր դիմում սրբաշավ առաջուլթյամբ, հախառկորդի դիմը ձեղքելու համար կիրառելով

շեղանկյունաձև դասավորում: Այդ իր ժամանակաշրջանի լավագույն հեծելազորն էր, որ երկար դարեր անհասանելի օրինակի համբավ էր պահում:

Մակեդոնական թեթև հեծելազորին էին պատկանում սարևաններով զինված «սարխստֆորները» «ելաները», որոնք այսպես կոչված՝ «սրտղերոմները», այսինքն՝ հետախույզների ծառայություն էին կատարում: XIX դարի թեթև հեծելազորի այդ նախատիպի կողքին պետք է հիշատակել այսպես կոչված՝ «բիմախոսները» միջին հեծելազորը, որոնք պետք է կարողանային ձիերից իջնելով կռվել նաև հետևակ շարքով. դա հետագայի դրաղունների նախատիպն է:

Ֆիլիպյն առաջինն էր Հելլադայում, որ ըստ արժանիության զնահատեց նետող զործիքների դերը, ինչպիսիք էին կատապուլ-

Զինանոց Պերգամում III դարում մ. թ. ա.: Գտնված է 894 ոտմբ, որոնց մեջ կան 73 կիլոգրամ կշիռ ունեցողներ

տան ու բալլիստան և զանազան սրաշարողական միջոցները: Հելլադայի հույները դեռևս մեր թվականությունից առաջ V դարում իրենց պաշարած քաղաքները զբաղվում էին ուժասպառ առնելով: Ֆիլիպյն սկսեց քաղաքները զբաղել զորհներով: Պարիսպները ձեղքում էին բարաններով, շղթաներից կախված ծանր դրաններով, որոնց ծայրերին երկաթե ծայրոցներ էին լինում, պարիսպների ու աշտարակների տակը փորում էին, պաշարողա-

կան աշխատանքները պաշտպանելու և քաղաքի պարիսպները «մաքրելու» համար քաղաքին մոտեցնում էին դրոհային աշտա-
րակներ, գործադրում էին զանազան տեսակի շարժական ծած-
կեր, վահանածածկ «կրիաներ» և այլն:

Կարթագենացիք առաջին անգամ Սիցիլիայում գործադրեցին
աջակիր մեքենաներ, որոնք մեծ հեռավորության վրա և մեծ
ուժով նետում էին նետեր, քարեր ու կապարե զնդեր: Փոքր
չափի կատապուլտայի նետը հեշտությամբ ծախում էր ամուր
դրահ: Ֆիլիպի ժամանակ այդ յուրատեսակ «նետող հրետա-
նին» գործածվում էր պաշարման դեպքում, իսկ նրա որդի Ա-
լեքսանդրի օրոք գործածվում էր նաև նույնանման «ղաշտային
հրետանի», որտեղ գործիքը գործողության մեջ էր դրվում
ձգման պարանների առաձգականության կամ լծակների հատուկ
կոմբինացիայի միջոցով: Ֆիլիպի բանակում կային հիմնալի-
նժեհներներ, որոնք կարողանում էին կամուրջներ դրել, պար-
իսպներին տակը փորել, ամելի նպատակահարմար ձևով օգտա-
դործել մակեդոնական բանակի տեխնիկական միջոցները: Ֆիլի-
պի բանակը և՛ տեխնիկական, և՛ տակտիկական, և՛ կազմա-
կերպական տեսակետից իր ժամանակի առաջավոր բանակն էր:

Բանակը ծանրաբեռնող դուժակը թեթևացվեց և մասամբ ու-
շրնչացվեց: Յուրաքանչյուր ձիավորի թույլատրված էր ունե-
նալ միայն մեկ ձիապան: Բանակում ոչ մի ավելորդ բան
չսեռվեց էլիներ: Ֆիլիպի բանակի կարևոր առավելությունն
այն էր, որ նրա կորիզը կազմում էր մակեդոնական միացեղ
տարրը. կողք-կողքի կռվում էին միևնույն վայրի և միևնույն
համայնքի մարդիկ:

Չորքերը կոմբինում էին պատերազմի անխտիրախնդիր դրա-
րոցում, իսկ կարճատև դադարների ընթացքում անընդհատ
վարժություններ էին անում ու կատարելագործվում: Նույնիսկ
քաղաքացիական աշխարհադորն իր մարտական պատրաստու-
թյամբ կանգնեց պրոֆեսիոնալ վարժու բանակների մակարդակի
վրա: Ֆիլիպն իր մոտ սիրով ծառայության էր վերցնում բոլոր
ընդունակ մարդկանց, քեչ նշանակություն տալով նրանց տեղա-
կան ու տոհմային ծագմանը:

Թագավորի հետ միասին բազմաթիվ արչավանքներում ա-
նում ու կռվում էին նրա զորապետները, որոնցից ամենաակա-
նավորն ու փորձվածն էր Պարմենիոնը: Բայց թագավորի հա-
տուկ վստահությունն էր վայելում Անտիպատրը: «Ես քեզ էի,
որովհետև Անտիպատրն արթուն էր», — ասում էր թագավորը:
Ֆիլիպի ստրատեգիայի ու տակտիկայի հիմնական սկզբունքներն
էին՝ մճռականությունը, անակնկալի բերելը, արագությունը,
զենքի բոլոր տեսակների կոմբինացված գործողությունը, վայրի
չնորհալի օգտագործումը և համառությունը հետապնդումների
ժամանակ: Ֆիլիպի համար թշնամու փախուստը միայն առաջին

քայլն էր նրա լիակատար ոչնչացման ճանապարհին: Մակեդոնական բանակն ընդունակ էր արշավելու ամեն ժամանակ և ամեն տարածության վրա:

Մակեդոնիայի ռազմական հզորությունը, ինչպես Ֆիլիպի ժամանակակից հոևաորն է ասում, նրա քաղաքական հաջողությունների հետ միասին աճում էր «ինչպես հրդեհ», և այդ հրդեհի ծխի մեջ խեղդվեց հունական դեմոկրատիայի աղատությունը:

ՄԱԿԵԴՈՆԻԱՅԻ ԲԱՐՁՐԱՅՈՒՄԸ

Ֆիլիպի Թադափորությունն առաջին տարիներն անցան սահմանակից Թրակիական ու իլլիրիական ցեղերի դեմ մղած պատերազմներում: Այդ ցեղերը Ֆիլիպից ստացած մի չարք արյունահեղ դասերից հետո համոզվեցին, որ իրենց համար ձեռնառու է պատերազմել ոչ թե Ֆիլիպի դեմ, այլ նրա հետ միասին: Դեռևս աճման փուլի մեջ դոնովոյ իր բանակը ուժեղացնելով հարևան ցեղերի թեթեւադեն ջոկատներով, վարպետներն օգտադործելով Հելլադայի բաժան-բաժան լինելը և նրա սուղատար պետությունների շահերի հակասությունները՝ Ֆիլիպը նվաճեց Պիդնան, Մեթոնը և մակեդոնական ծովափի ալլ հունական նավահանգիստային քաղաքներ, որով իր համար ելք բացեց դեպի ծովը: Այդ նույն տարիներին նա իր իշխանությունն տակ միավորեց ամբողջ Մակեդոնիան, քաղաքական ինքնուրույնությունից դրկեց Վերին Մակեդոնիայի իշխանություններին և ամբողջ մակեդոնական ալպանին դրավեց իր արքունիքը: Այդ ալպանու օլնությունը, որը ղեկավար դերք էր դրաւում արքունիքում ու բանակում, նա վերակառուցեց իր դորքերը, դրավեց Պանդեյի ոսկեհանքերը և այդ մարդում մակեդոնական զինվորական դադություններ հիմնելով իր համար ապահովեց տարեկան 1000 տաղանդ եկամուտը (տաղանդը մոտ 2.000 ոտլըլ է ոսկով): Երկրի տնտեսական արագ զարգացումը և Պանդեյի մարդի նվաճումը Ֆիլիպին դրդեցին կտրել ոսկե դրամ «Ֆիլիպիկ»:

Միացյալ, ուժեղ ու հարուստ Մակեդոնիան այժմ իր քաղաքականության մեջ պաշտպանությունից անցնում է հարձակման և ինքն է սկսում ակտիվորեն խոտնվել Հելլադայի դործերին: Ֆիլիպը Հունաստանը նվաճել է սկսում ոչ միայն երկաթով, այլ և ոսկով, ոչ միայն արտաքուստ, այլ և ներքուստ: IV դարի 40-ական թվականների հունական քաղաքականության պղտոր ջրի մեջ նա ձգտում է իր գործակալության լայն ցանցով որսալ բոլոր շատ թե քիչ կարևոր քաղաքների ազդեցիկ գործիչներին: «Չկա քաղաքի այնպիսի բարձր ու զիք պարկապ,

որի վրայով չկարողանա անցնել ոսկի բարձած էջը» — այս է դառնում նրա քաղաքականութեան նշանաբանը, քաղաքականութիւն, որը վերամբարձ խոսքերով քողարկում է ստոր դործերը և բարձր նպատակներով՝ կեդտոտ ձգտումները:

Դեկտեմբերի սրբազան տաճարի պաշտպանութեան պարտականով, որ կողոպտել էին թոկիզացիք, նա խառնվում է Միջին Հունաստանի դործերին: Հարուստ թոկիզացիներէ վարձած ընտիր բանակը մի շարք արյունահեղ դասեր է տալիս մակեդոնացուն: Այդ դասերի փոխարեն Թեսալիայի կրոնիկոսյան դաշտում նա հատուցում է վարձու բանակի ջախջախումով, որից հետո մի քանի հազար զերի վարձկաններ լցվում են ծովը, իսկ նրանց առաջնորդները խաչվում են: Ամբողջ Հունաստանը նրա հաջողութիւններէջ վախեցած՝ ոտքի է կանգնում նրա դեմ: Յիլիպը հեռանում է Միջին Հունաստանից, բայց գրավում է Թեսալիան, իր բանակն ուժեղացնում է թեսալական ընտիր հեծելազորով, իր եկամուտներն ավելացնում է թեսալական նախահանդիսաներէջ ստացվող մաքսերով, ապահովում է իրեն այդ հարուստ մարդից ստացվող հացով, անասուններով ու ձիերով: Նրա ուժերն աճում են, Մակեդոնիան, վերջապես, առաջավոր դեր է զբաղում, բոլոր քաղաքներում ստեղծվում են Մակեդոնիայի կողմնակիցների ու հակառակորդների պարտիաներ, նրա դործողութիւններին հետեւում են շարունակ աճող հիացմունքով, համակրանքով, կամ թշնամական տաղանդով: Մակեդոնաստիրական ու հակամակեդոնական պարտիաների պայքարն առանձնապես սուր բնույթ է ստանում Աթենքում:

Աթենքը դեռևս մնում էր որպէս Հելլադայի առևտրա-արդյունաբերական կենտրոն: Աթենքի նավատորմի դր 300 նավ ուներ, նրա միջոցները նշանակալից էին, պահանջները՝ անհամեմատ ավելի: Հակամակեդոնական պարտիան գլխավորում էին զենքի արհեստանոցների տերերը, առևտրականներն ու արդյունաբերողները, որոնք չահագորդված էին, որ Աթենքը տիրապետի նեղուցներով (Բոսֆորի և Դարդանելի) դեպի Սև ծովը տանող ծովային առևտրական ճանապարհներին, որոնց ավելի ու ավելի էր մոտենում փառապարտ մակեդոնացին: Գործադուրկ ու աղքատ մարդկանց մատան, որի համար դեմոկրատիան ստամոքսի հարց էր, նույնպէս հավաքվում է հակամակեդոնական պարտիայի դրոշմերի տակ:

Այդ պարտիայի ճանաչված առաջնորդն է դառնում Դեմոթենը՝ պրոֆեսիայով փաստաբան, բոլոր ժամանակների մեծագույն հռետորներից մեկը, որի անունը պերճախոսութեան սիմվոլ է դարձել: Դեմոթենի ծրագրերը բարդ էին. Աթենքը պետք է պատգամներով, իր շուրջը համախմբի ամբողջ Հունաստանը, ու չընչացնի Մակեդոնիայի հզորութիւնը և վերականգնի Աթենքի փառապարտ անցյալը, որ մի ժամանակ ամբողջ Հելլադայի գլուխ

էր կանգնած: Յիլիպը դառնում է նրա բուռն պերճախոսութեան գլխավոր նշանակետը, նրա «Ֆիլիպիկը»: Դեմոսթենն անում է այն ամենը, ինչ որ կարելի է անել խոսքով: Թող ապագան նրա դեմ լինի, թող նա ստիպված լինի իր ամբողջ կյանքում ունենալ ու պաշտպանել մի դուրծ, որը կործանման է դատապարտված: Նա ինչպե՞ս ապրել է, այնպես էլ կմեռնի որպէս մահեղոնական թաղավորի անհաշտ թշնամի, նորա կաշառել չի կարելի նույնիսկ Մակեդոնիայի ամբողջ ոսկով:

Մակալայն Աթենքի ստրկատերերի ունեւոր խավերի մեծ մասի համար նրանց սեփական ժողովուրդը, որ ձեռք էր բարձրացնում նրանց սեփականութեան վրա, գլխավոր չարիքն էր, այն տանջող խոցը, որը թերեւ միայն Յիլիպը կկարողանար բուժել իր հաղթական զենքով: Այդ մարդիկ, որոնք «թշնամիներէց ա՛վելի քեզ են վախենում, քան իրենց սեփական քաղաքացիներից», պատրաստ են երկու ձեռքով ստորադրելու Իսոկրատի ծրագրի տակ, Իսոկրատի, որը երեւելի ստիպատ էր. ու ակա՛նալոր հրապարակախոս, որի պատգամները կարգում է ամբողջ Հունաստանը: Իսոկրատը Հելլադայի փրկութեանը համարում է նրա համախմբելը մի ուժեղ իշխանութեան շուրջը, որը կհնազանդեցներ դեմոկրատական քաղաքների անհնազանդ, խռովաբար ստորին խավերը և ամբողջ Հունաստանը կտաներ նվաճելու Պարսկաստանը: Նա իր դրութեաններով հերթով դիմեց Սպարտայի թագավոր Արքիդամին, հարուստ Սիցիլիայի տերերին, Յասոն Թեսալացուն, բայց այդ բոլոր դուրծիներն ասպարեղից հեռացան՝ չկարողանալով Հելլադան խաղաղեցնողի և Արեւելքը նվաճողի դեր խաղալ: Իր հարյուրամյա կյանքի վերջում միայն նա հանձնեց Յիլիպի գտալ այն մարդուն, որին որոնում էր իր ամբողջ կյանքում: Եվ ահա, Իսոկրատն ի գեմս Յիլիպի ողջունում է «Մակեդոնիայի թագավորին, Հունաստանի բարերարին և բարբարոսների տիրակալին»: Իսոկրատը Յիլիպին դրում է. «Ամբողջ մարդկային ցեղը շնորհակալ կլինի քեզանից, եթե դու հելլեններին ազատես բարբարոսական դեպատիրոջից, որից հետո բոլոր մարդկանց կերջանակացինս հելլենական կուլտուրայով»:

Ամբողջ Հունաստանը լսում է Դեմոսթենին, բայց ամբողջ Հունաստանը կարգում է նաև Իսոկրատին, իսկ Իսոկրատն Աթենքում ևս ունի բազմաթիվ կողմնակիցներ, հետևորդներ և աշակերտներ, որոնց համակրանքը դեպի Մակեդոնիան և հավատ դեպի նրա թագավորի անհատականութունն էլ ապիլի ուժեղանում է Յիլիպի ոսկիները զորութեամբ: Աթենքում մակեդոնասիրական պարտիային են պատկանում փայլուն, հուսկված հոեատոր փառքները, հոեատոր Դեմադը, որ բնածին հոեատորական շնորհքով չէր զիջում, ինչպէս ասում են, նույնիսկ Դեմոսթենին, աթենական լավագույն զորավար Թուկիդեսը և չառ

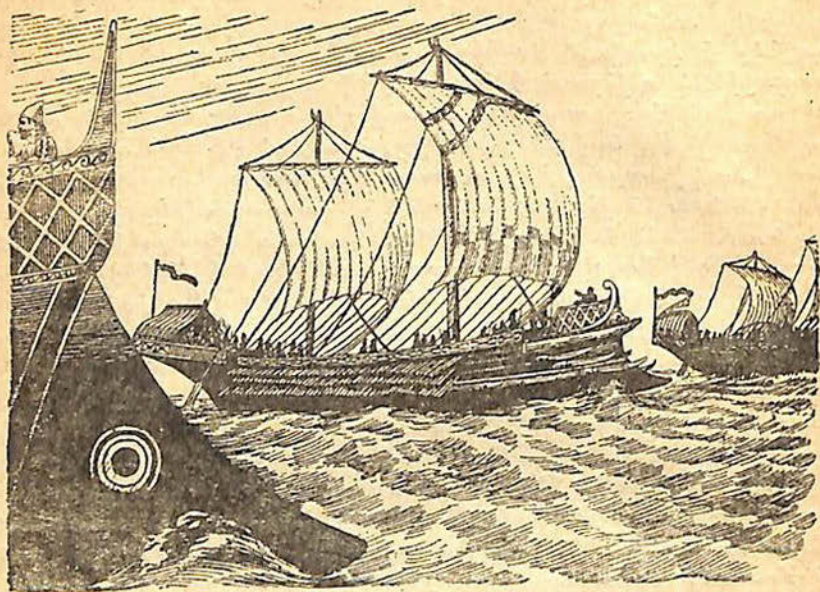
ուրիշները, որոնք ջանում էին իրենց չորհրդով ու պայծառ ճանաչումով խլացնել Դեմոսթենի հղոր ձայնը:

Իսկ այդ ժամանակ Ֆիլիպը հաջողությունից հաջողություն է դնում, չհարբելով իր հաղթանակներով և հնդկելով ժամանակավոր անհաջողություններից: Նա բազմաթիվ հունական քաղաքներ է դրամում ինքնապաշտպանության միջոցով, իսկ իր թրակիական ծովափին և ամերում է նրանց միջև դրամավոր քաղաք՝ հարուստ Օլինթը: Նա ամենի ու ամենի մտահոգներն է ձեռք մեկնում դեպի Սև ծովի նեղուցները, որոնցով Աթենքն ստանում էր հաց, ձուկ, ստրուկներ, անասուններ: Նա նախատրամ է կառուցում և նրա նավերը, համարձակ հարձակումներ դործելով, ներխուժում են նույնիսկ Աթենքի նավահանգիստը: Թերեի հետ դաշնակցած՝ նա վերջնականապես բնաջնջում է թուրքական բանակը և դաժան դատաստան տեսնում թշվառ Թուրքիայի հետ:

Իսկ Աթենքում դործում են դանդաղ, անվճարական, երկչոտ, միշտ ուշացումով, և Դեմոսթենի քաղաքականությունը դեմ է անում Ֆիլիպի կողմնակիցների կատաղի դիմադրությանը: Այս սուամենայնիվ միայն Դեմոսթենին, նրա բուն ու բոցավառ կամքին, նրա հետադարձ հրավառ հանձարին են պարտական իրենց փրկությունը նեղուցների մոտ գտնվող քաղաքները՝ Բյուզանդիոնը (այժմ Կոստանդինուպոլիս) և Պերթինթը, որոնք 340 թվին պաշարվել էին Ֆիլիպի կողմից: Այդ լավ ամրացված և համառորեն դիմադրող քաղաքներին համարյա միաժամանակ օգնություն հասան և՛ Աթենքից, և՛ պարսկական սատրապների կողմից ուղարկված օժանդակ ուժերը: Ֆիլիպի նահանջը հակամակեդոնական պարտիան ջնջություն դիմադրեց: Բայց Ֆիլիպը, նահանջելով, պատրաստվեց ամենի մտահոգավոր թուրքի: Հաջորդ տարին աստվածների իրավունքի համար «սրբազան պատերազմ» մղելու պատրվակով նա հանկարծակի ներխուժեց Միջին Հունաստան և դրամից այն կարևոր կետերը, որոնք նրա համար ճանապարհ էին բացում դեպի Հելլադայի բոլոր խոշորագույն կենտրոնները:

Այս անգամ Դեմոսթենին հաջողվեց Ֆիլիպի դեմ ուղի հանել համարյա ամբողջ Հունաստանը՝ թերեի ու Աթենքի զլխափորությունը, որոնք առաջ թշնամության մեջ էին իրար հետ: Դաշնակիցները որոշ հաջողություններ ունեցան, Ֆիլիպը լարեց բոլոր ուժերը: 338 թվին ամառը թերեից ոչ հեռու, Քերոնե փոքրիկ քաղաքի մոտ վճռական ճակատամարտ տեղի ունեցավ մակեդոնացիների և հույների միջև, ըստ որում, յուրաքանչյուր կողմից կռվին մասնակցում էին մոտ 30-000 մարդ: Դաշնակիցների բանակում, բացի քաղաքացիական աշխարհազորից, կային նաև վարձու զորամասեր: Ճակատամարտը համառ էր և արյունահեղ: Աթենացիք, որ կանգնած էին հույների ձախ թևում, հետ չարտեցին աջ թևը, որի հրամանատարն ինքը՝

Ֆիլիպն էր: Ասում են, թե Ֆիլիպը գիտելով, որ աթենացիներն առաջ չարժվելիս նրանց չարքերը քանդվում են, ասաց. «Թշնամին հաղթել չի կարողանում»: Մինչ այդ, Ֆիլիպի որդի Ա-

Հունական նավեր (տրիբւններ)

լեքսանդրը, որ ձախ թևի հրամանատարն էր, ծանր հեծերադուրի գլուխ անցած մի շարք կատաղի դրոհներով ջախջախեց թեթևացիների դիմադրությունը, գլխովին բնաջնջելով նրանց «սրբազան սողմոնը», թեթևացիներին փախուստի մատնեց և թևից հարյված տալով՝ հույների կենտրոնը չուռ տվեց նրանց աթենական թևի մյուս, որի շարքերն իրար խառնվեցին և խառնիխուռն փախան կովի դաշտից: Դաշնակիցները սոսկալի կորուստ ունեցան և բաց ճակատամարտում հաղթելու բոլոր հույսերը կորցրին:

Քերոնեից հետո հունական քաղաքներն իրար հետևից անձնատուր եղան՝ բնդունելով հաղթողի պայմանները: Ֆիլիպը պարտվածների նկատմամբ չափավորութուն ու տակտ ցուցաբերեց, քանի որ մտադիր էր կարճ ժամանակից հետո նրանց գլուխ անցած հաղթել պարսիկներին: Աթենքի հետ, որի նախատորմիչի կարիքն ուներ պարսիկների դեմ պատերազմելու համար, նա առանձնապես զեջողաբար մարմեց և նրան տվեց թեթևական Օրոտ քաղաքը: Նա կարծես թե «դերադասում էր երկար ժամանակ Հելլադայի սիրելին յինել, քան թե կարճ ժամանակով նրա

տիրակալը լինել»։ Քեթրոնեից հետո մի աթենացի ասել է. «Եթե մենք հաղթեինք, մենք բոլորս կորած էինք», և այս խոսքերը պերճարտա կերպով ցույց են տալիս ունևոր խավերի հիմնական մասի տրամաբանությունը։

338 Թվի վերջին Կորնթոսում մի համադրամար հրավիրվեց, որին ներկա էին բոլոր հունական պետությունների ներկայացուցիչները, բացի Սպարտայից։ Այդ համադրամարում աղգարարվեց «բոլոր հունական պետությունների ազատություն ու անկախություն, նրանց միջև հարաբերությունների ու ծովագնացության ազատություն և խաղաղություն ու անխտանգություն ամբողջ Հելլադայում»։ Յուրաքանչյուր պետություն պետք է իր ներկայացուցիչներն ուղարկեր դաշնակցային խորհուրդ, որի խնդիրներն էին՝ պաշտպանել սեփականությունը, դոյութուն ունեցող պետական կարգերը պահպանել և աջակցել Մակեդոնիայի նվաճողական պլաններին՝ Արևելքում։ Խստորեն արգելվում էին աքսորը, մահապատիժը, դուշերի բռնադրամամբ, պարսքերի ներումը, հողի վերաբաժանումը, ստրուկներին ազատություն տալը հեղաշրջման նպատակով և քաղաքական կամ սոցիալական միջոցառումների բնույթ կրող նույնանման դործողությունները։ Պաշտպանողական ու հարձակողական դաշինք կնքվեց հունական պետությունների միություն և Մակեդոնիայի միջև։ Այդ միությունն բոլոր ղեկավար ուժերի ղեկավարն էր համանապարտությունը հանձնարարվում էր Ֆիլիպին։

Կորնթոսում (համանորեն հետևյալ տարին) որոշվեց պատերազմ սկսել Պարսկաստանի դեմ և որոշվեց, թե դաշնակցիներից որը որքան ղեկավար ուժ է դուրս բերելու։ Բոլոր այն հույները, որոնք պարսից թագավորի մոտ ծառայության մտած կայաքաղաքներն իրենց հայրենակիցների դեմ, հայտարարվում էին օրենքից դուրս և նրանց դուշեր պետք է բռնադրավել։

336 թվի դարնանը 10.000 մարդուց բաղկացած հունամականեդոնական մի զորամաս Պարմենիոնի և թագավորի աղգական Ստալի հրամանատարությամբ Հելեսպոնտոսն անցավ և մտավ փոքր Ասիա։ Մակաոն սկսված ձեռնարկումն անարտել վիճակվեց ոչ թե Ֆիլիպին, այլ նրա որդի Ալեքսանդրին։

ԱՆԵՔՍԱՆԴՐԻ ՊԵՏԱՆԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ալեքսանդրի ծննդյան մասին բազմաթիվ առասպելներ ու պատմություններ կան։ Առավաճները սիրելի Ալեքսանդրի աստվածային ծագման և հերոսական միտաբայի վերաբերյալ այդ առասպելներից չատերը ստեղծվել են նրա մահից հետո, չատերն էլ ծագել են հենց նրա կենդանության ժամանակ և ջանա-

սխրաբար կազմում ու տարածում էին և թե ոչ ինքը՝ Ալեքսանդրը, ապա նրա կողմնակիցներն ու բարեկամները: Այդ առասպելները մեջ երբեմն կրոնական քողի տակ ներթափն քողարկված քաղաքական պրոպագանդ է մղվում: Այդ առասպելները բարեբեր հող էին դառնում Ալեքսանդրի սխրագործութունների մեջ և պարուրված էին նրա անպարտելիութան ու փառքի հռչակով:

Հունական յուրաքանչյուր արխատիկայում իրեն սերված էր համարում հունական բազմաթիվ աստվածներից որևէ մեկից, որոնք մարդկանց կերպարանցում էին ոչ միայն իրենց ընդունապետութուններով ու գործությամբ, այլ և իրենց արատներով: Գրիխավոր աստված Զևսն ամենաեռանդունն ու ամենաանխոնջն էր այդ երկնային դոմ-ժուաններից և իր դոհերին մերձենում էր ամենաբազմազան կերպարանքներով, սկսած կարապից, վերջացած ցուլով: Ալեքսանդրի մորը՝ էպիրի թագավորի աղջիկ Օլիմպիադային նա որպես թե մերձեցել է օձի կերպարանքով: Այն դիշերը, լերը ծնվել է Ալեքսանդրը, խելառ Հերոսոտառը, ցանկանալով իր անունն անմահացնել, էֆեսում մտնում է Արտեմիդա աստվածուհու հռչակավոր տաճարը: Ֆիլիպը իր սղալի ծննդյան լուրն ստանում է երեք հաղթանակների լուրի հետ միասին և այլն: Մի խոսքով առասպելը կրեկակոս հետևում է սղալին, նշելով նրա յուրաքանչյուր քայլը և չի դադարում նույնիսկ նրա մահից հետո:

Ալեքսանդրի մայրը՝ Օլիմպիադան Ֆիլիպի օրինական կինն էր: Ալեքսանդրի ծնունդը 356 թվին բոլորովին աննկատելի անցավ: Ֆիլիպի ամբողջ սերունդից միայն Ալեքսանդրը դարձավ իր հոր արժանավոր զավակը, նրա խորթ եղբայրները միջակ ընդունակութունների տեր կամ նույնիսկ թուլամիտ մարդիկ էին: Ալեքսանդրը մեծանում էր որպես կամակոր, հպարտ ու անվեհեր սղա: Հպատակիլով միմիայն ինքն իրեն՝ նա ցատում էր աշխուժ թուլություն և զգացմունքների խորություն, խառնվածքի կրքոտություն, հարուստ երևակայություն և իր արժանապատվության անշեղ զխոսկցություն, իսկ հորից՝ մտքի պարզություն ու արթնություն, կազմակերպչական տաղանդ և ռազմական հանճար: Դեռ մանկության օրերին նրա մեջ երևան են դալիս արտասովոր լալի հետաքրքրություն և փառքի, ռազմական սխրագործութունների անդուստ ձգտում:

Պատմում են, թե դեռ մանուկ հասակում նա փախստական պարսիկներին, որոնք IV դարի 40-ական թվականներին սկզբին եկել էին Ֆիլիպի արքունիքը, մեծադույն հետաքրքրությամբ հարց ու փորձ էր անում պարսիկների ռազմական ռեսուրսների, նրանց հատկութունների ու առանձնահատկութունների մասին, Սուղայի ու Պերսեպոլիսի՝ Պարսկաստանի մայրաքաղաքային

Այնտրոնները ճանապարհները մասին: Ըստ մի ուրիշ պատմութեան նա կարողացավ սանձել վայրի նժույզ Բուցեֆալին, որը Ֆիլիպը հրաժարվում էր դնել, որովհետև հնարավոր էր վարժեցնել այդ նժույզը: Ալեքսանդրը, նկատելով, որ նժույզը վախենում է իր սուլերից, նրա դուռը դարձրեց դեպի արեղակը, թույլ նրա վրա ու քեց հարթալայրով: Որոշ ժամանակից հետո նա իր հուղիւմ: Հոր մոտ վերադարձավ փրփուրի մեջ կորած, բայց սանձահարված Բուցեֆալի վրա նստած: Հայրը նրա համար դնեց Բուցեֆալը: Բուցեֆալը դարձավ Ալեքսանդրի անբաժան ընկերը նրա արշավանքներում ու ճակատամարտերում և միմիայն Ալեքսանդրին էր թույլ տալիս նստել իր վրա: Նույն պատմութեան ասում է, թե երբ Ալեքսանդրը Բուցեֆալի վրա նստած վերադարձավ, Ֆիլիպը հրճմանքի արցունքներն աչքերին կրճքին սեղմեց նրան ու ասաց. «Ձախկա, քեզ համար քեզ արժանի թաղալորութեան դուր, որովհետև Մակեդոնիան չափազանց փոքր է քեզ համար»: Հոր հաջողութեաններին նախանձելով՝ փառասեր պատանին իր ընկերներին ասում էր. «Իմ հայրը ինձ ոչ մի բաժին չի թողնելու, նա ինքն է կատարելու բոլոր փայլուն դործերը»:

Ֆիլիպը, մեծ ուշադրութեան և հող տանելով իր զավակին հունական կրթութեան տալու մասին, իր պալատը հրաւիրեց Արիստոտելին, որը հին դարերի մեծագույն դիտնականն էր, խոշորագույն փիլիսոփան, դրականագետն ու մանկավարժը: Բավական է ասել, որ մինչև XVII դարը (մեր թվականութեան), այսինքն 2000 տարի Արիստոտելը տիրապետում էր մարդկութեան մտքին: Արարները, հրեաների և միջնադարյան եվրոպացիների դիտութեանն ու փիլիսոփայութեանը գտնվում էին հունական մեծ մտածողի, բողոքի, քերականութեանը, սոցիոլոգիան և դիտութեան մի շարք ուրիշ ճյուղեր ստեղծողի ուսմունքի ու հայացքների որոշակի ազդեցութեան տակ: Իր ամենապարփակ մտքով նա զուգակցում էր ամենաբարձրակողմանի ընդունակութեաններ ու ճաշակ և աչքի ընկնող կաղմակերպչական հատկութեաններ: Օրինակ, նրա ղեկավարութեամբ կազմվեց հին հունական պետութեաններ 158 կոնստիտուցիաներ: Իր ժամանակի ամենաաղանալոր դիտնականները դուրս էին եկել Արիստոտելի դպրոցից, «սովորեցնողների ուսուցչի» դպրոցից:

Այդ ժամանակ, 343 թվին Արիստոտելի 40 տարին էլ դեռ չէր լրացել և նա՝ դեռևս համալսարհային հռչակ չէր ձեռք բերել: Նրա հայրը, Նեկտմախը մի ժամանակ Մակեդոնիայում պալատական բժիշկ էր եղել և այդ կարող էր աղղած լինել թաղալորի ընտրութեան վրա:

Երեք տարի, 343-ից մինչև 340 թվին Ալեքսանդրն իր մանկութեան ընկեր Հեփեստիոնի և մակեդոնական ազնվատոհմ երե-

խաների հետ ապրում ու սովորում էր Միեղա խաղաղ, փոքրիկ այսնում, հեռու մայրաքաղաքի ու արքունիքի ազմուկից: Մեղ շատ քիչ տեղեկություն է հասել այն մասին, թե Արիստոտելն ինչպես էր դուրս հանում իր դժվարին խնդրից, ուսուցման ու դաստիարակման իր մեթոդներով ինչպես էր հարմարվում իր աշակերտի անդուստղ ու վայրի բնավորությանը: Գիտնականի խոր միտքը, ամենապարզիակ դիտելիքները և խմատուն համասարակշռությունը՝ չէին կարող հարգանք չենք չնել իր աշակերտին: Հետագայում Ալեքսանդրը երախտադրություն էր հիշում իր մեծ ուսուցչին, նամակադրություն էր պահում նրա հետ, ներքան օժանդակություն էր ցույց տալիս դիտական ուսումնասիրություններում, երբեք չէր մոռանում, որ իր «հորն ինքը պարտական է իր կյանքը, իսկ ուսուցչին այն, ինչ արժանի է կյանքին»:

Արիստոտելն իր սանի հոգեկան հայացքի առաջ բաց արեց հունական կուլտուրայի անսպառ հարստությունները և նրան հաղորդակից արեց իր ժամանակի դադախարներին ու շահերին: Ուսուցչի աշխարհահայացքը որոշ չափով դարձավ իր աշակերտի աշխարհահայացքը: «Հելլենները կտիրապետեին ամբողջ տիեզերքին, եթե միացած լինեին մեկ պետություն մեջ», — ասում է Արիստոտելը: Արիստոտելի համար «բարբարոսն ու ստրուկն ըստ իրենց բնության նույնանման հասկացողություն են»: Եւ որ «հենց ուղղակի իրենց ծագման մամենտից որոշ մարդիկ նախանշված են հպատակելու համար, ուրիշները՝ տիրապետելու», «ինում են ի ծնե ազատ մարդիկ և լինում են ստրուկ ծնված մարդիկ, որոնց համար օգտակար և արդարացի է ծառայել ու ենթարկվել ուրիշներին»: «Երջանկությունը, — պնդում է փիլիսոփան, — ոչ թե արտաքին բարիքներ շատադրծման մեջ է, այլ խելացի դործունեություն, որն իր հետ բերում է ներքին բավականություն», սակայն «ոչ ոք չի ցանկանա ապրել առանց բարեկամների, թեկուզ և տիրապետելով կյանքի մյուս բոլոր բարիքներին, միայն բարեկամությունն է լիակատար դարձնում երջանկությունը», «երջանկության կարելի է համեմել միայն կուլտիվի մեջ», չէ որ «... մարդն իր իսկ բնությամբ հասարակական էակ է»: Բարեկամության մասին խոսքերը խոր արձագանք են դառնում Ալեքսանդրի սրտում, որի ամենահամակերպ կողմերից մեկը իր մանկության ու պատանեկության ընկերներէ նկատմամբ ունեցած ջերմ սրտակցություն և քնքույշ մտահոլթյան զգացմունքն էր:

«Միայն կրթված մարդիկ արժանի են պետության քաղաքացիներ լինելու, — ասում է Արիստոտելը, — և նրանք պետք է իրենց նվիրաբերեն բացառապես ղեկավարական ծառայության, կառավարական դործերին և ազատ ժամերին՝ դիտական պարաֆունքների, որը մեզ հաղորդակից է անում աստվածներին»:

երանությանը»։ Արխատոտելը ապագայի «հեղինակների առաջնորդին ու բարբարոսների հրամայողին» սովորեցնում էր, որ «ազատ հեղինակը չէր հանդուրժի մեկ մարդու լուծն իր վրա», «թերևս երևան գար մի մարդ, որն իր բոլոր արժանիքներով այնքան դերազանցեր, որ աստված թվար մարդկանց մեջ» և «այդպիսի մարդուն հարկ կլիներ առանց առարկության էնթարկվել, որովհետև այդ լավ կլիներ բոլոր պետական կառուցվածքներից»։ «Մարդկանց մեջ աստված» լինելը դառնում է Ալեքսանդրի նվիրական բաղձանքը։ Ալեքսանդրը երազում է լինել արժանավոր սերունդն իր «նախնիների» — առասպելական դյուցազն Հերկուլեսի, որն իր սխրագործությունների համար աստվածներին շարքն էր բնկել, և «աստվածահավասար Աքիլլեսի», Հոմերոսի փառապանծ հերոսներից առաջինի, հերոսներ, որոնք չէին վախենում կռվել նույնիսկ անմահ աստվածների հետ։ Աքիլլեսը դառնում է Ալեքսանդրի սիրած հերոսը, իսկ Աքիլլեսի սխրագործությունները երգող «Իլիականը» դառնում է նրա սիրած դերքը, որ նա դաշույնի հետ դնում էր իր բարձի տակ։

Արխատոտելի ղեկավարությունը Ալեքսանդրը դարձավ հունաստանի ամենազարգացած մարդկանցից մեկը։ Հունական գերականությունը նկատմամբ ունեցած սերը Ալեքսանդրը պարտական է Արխատոտելին։ Նա հունական բանաստեղծների ու ողբերգիկների ստեղծագործություններից կարող էր ազատորեն ամբողջ հատվածներ արտասանել անդիլ և իր սիրած հեղինակների դրքերից երբեք ու ռճ մի տեղ չէր բաժանում։ Արխատոտելն իր սանի մեջ հետաքրքրություն առաջացրեց դեպի բնական գիտությունները, և հետազայում, արևելյան արշավանքների ժամանակ Ալեքսանդրի հրամանով ահադին բնագիտական կոլեկցիաներ համաքվեցին ու հանդամանորեն ուսումնասիրվեց նոր երկրների բնությունը։ Գիտական ու գործնական գիտելիքների տեսակետից իր հանձարեղ ուսուցչից շատ բան կարողացավ բնական հանձարեղ աշակերտը նույնիսկ բժշկական արվեստի բնագավառում, որ հետազայում նա կիրառում էր իր վնասվածների վերաբերմամբ։

Ի զուր չեն ասում, թե Ֆիլիպն իր սղային ուսուցանելու համար փիլիսոփային վարձահատույց եղավ վերականգնելով Արխատոտելի հայրենի քաղաք՝ Ստագիրան, որ այլերել էին մակեդոնացիք։

Երբ 340 թվին Ալեքսանդրի 16 տարին լրացավ, Ֆիլիպը նրան նշանակեց պետության կառավարիչ։ պատանուն խորհրդական նշանակվեց Ֆիլիպի վերջված օղնական Անտիպատրը։ Ալեքսանդրը պետական գործչի ու զորավարի արտակարգ շնորհ է ցուցաբերում։ Նրա բոլոր գործողություններում ներդաշնա է ցուցաբերում։ Նրա բոլոր գործողություններում խաղաղ հաշիվն ու կորեն միաձուլվում են մաթեմատիկական խաղաղ հաշիվն ու բոցավառ երևակայությունը, յուրաքանչյուր մանրուքի խնամ-

քով հաշիւը և մտադրութիւններէ համարձակ լայնութիւնը, անսպառ եռանդն ու անսասան կամքը, հրաբուրքը բնաշխրութիւնն ու պայծառ միտքը: Գեղեցիկը, համարձակ, շնորհալի պատանին շուտով հռչակ է ստանում և՛ դորքի, և՛ ժողովրդի մեջ: 338 թիւին, Գերոնիի ճակատամարտում նա ծանրաղին հեծելադորի գլուխ անցած ձեռքում է թեքեացիների շարքերը և դրանով լուծում ճակատամարտի բախտը: Նրան խորթ են իր չվայտ հոր բախականութիւնները — ոչ գինին, ոչ կանացի դեղեցիկութիւնը չեն թուլացնում այդ ատլետի, մարդիկէ ու լայվագորդի ուժեղ օրգանիզմը: Դեպի Արեւելք Ֆիլիպի կոտորած արշավով կարծես թե դործունեութիւնն ու վառքի լայն ասպարեզ էր բացվում պատանու համար:

Բայց Ալեքսանդրն ստիպւած եղավ մտածել ոչ թե Պարսկաստանը նվաճելու, այլ Մակեդոնիան իր ձեռքում պահելու մասին: 337 թ. աշնանը Ֆիլիպը երկրորդ անգամ ամուսնացաւ մակեդոնական մի նշանավոր տոհմի մի ջահել աղջկա՝ Կլեոպատրայի հետ: Օլիմպիական համար հանդես եկաւ վտանգավոր մրցակցուհի: 337 թ. ուշ աշնանը հարսանյաց խնձուկքի ժամանակ Կլեոպատրայի քեռին՝ Ատտալը, գինուց տաքացած սուաջարկեց աստվածներին աղոթել, որ նրանք թաղալորին օրինական ժառանգ պարզեւն նոր ամուսնութիւնից: Ալեքսանդրը դաջրացեալ դախաթը չարտեց նրա վրա ու դռնեց. «Իսկ ինձ, սրկկա, դու անօրինակա՞ն ես համարում»: Հարած Ֆիլիպը սուրը մերկացրեց դեպի ողդին, բայց սայթաքեց ու ընկաւ: «Նայեցեք այս մարդուն, — ծաղրանքով ասաց Ալեքսանդրը, — սա մտածում է Եփրոսայից Ասիա անցնել, մինչդեռ չի կարողանում հաստատուն քայլերով մի դահալորակից մշուան անցնել»: Հոր հետ այսպէս դժամելուց հետո Ալեքսանդրն անհապաղ իր մօրը տարաւ Էպիր, նրա եղբայր Ալեքսանդրի մօտ, իսկ ինքըն ուղեւորից Իլլիրիա: Ճիշտ է, շուտով հայր ու որդի արտաքուստ հաշտեցին, Ալեքսանդրը տուն վերադարձաւ, սակայն հոր հետ նախկին սրտակից հարաբերութիւններն այլևս հնարավոր չեղաւ վերականգնել: Ալեքսանդրի մի քանի բարեկամներին Մակեդոնիայից արտաքսելը նորից նրանց հարաբերութիւնները սրեց:

Չցանկանալով դեպի Արեւելք արշավելիս թիկունքում թշնամիներ ունենալ՝ Ֆիլիպն իր դստեր ձեռքն առաջարկեց Էպիրի թագաւոր Ալեքսանդրին: 336 թ. ամառվա վերջերին Մակեդոնիայի հին մայրաքաղաք Էպեոն սկսեց հարսանյաց շքեղ հանդեսը...

Ֆիլիպի թիկնապահ Պապանիոսը, որը չէր կարողացել Ֆիլիպին համոզել, որ պատժի իրեն վիրավորող անվանի Ատտալին, իսկ էր պահել թաղալորի դեմ և որոշել էր առաջին իսկ հարմար դեպքում իր անպատվութիւնը մաքրի թաղալորա-

էրան արյունով: Ըստ երևույթին դավադրութեանը խառն են եղել նաև մակեդոնական իշխանները, որոնք հույս ունեին, թե Ֆիլիպի մահից հետո կվերականգնեն իրենց նախկին անկախութիւնը, խառն է եղել նաև պարսից արքունիքը: Ֆիլիպին վերացնելը ձեռնառու էր Դիմոսթենին և Հելլադայի հակամակեդոնական պարտիային, որը լուկ էր, բայց էջք հնազանդվել:

Պալսանիոսը հարմար մոմենտ գտավ. երբ Ֆիլիպը թատրոն դնալիս իր պահակախումբն առաջ էր ուղարկել և ինքը հանդիստ քայլում էր բաղմուլի թիւով միջով, Պալսանիոսը դաշույնի հարվածով մահացու վերք հասցրեց թագաւորին: Մարդասպանն ուղեց փախչել, բայց սայթաքեց և թաղաւորի պահակները սըրբախողիւթով արին նրան: Սոսկայի խառնաշփոթութիւն սկսվեց: Գահի թեկնածուները թվում հիշատակվում էին Լինկեստրիայի իշխանների անունները, Ֆիլիպի եղբորորդի Ամինդի անունը և այլն: Սակայն բանակը, ժողովուրդն ու արքունիքը Ալեքսանդրի կողմն էին, որը չքայտաւթած էր բարեկամներով և թատրոնում անհապաղ հռչակվեց Մակեդոնիայի թագաւոր:

ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ ԵՎ ԹԵՐԵՒ ԱՊՍԱՍՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ալեքսանդրը դահ բարձրացաւ այն մարդկանց դիակներէ վրայով, ուղեք կամա թե ակամա դահի թեկնածու էին համարվում. նրանցից ով փախչել, չկարողացաւ, շտապ կարգով մահապատժի ենթարկվեց: Օլիմպիադայի մրցակցուհի Կլեոպատրան Ֆիլիպից ունեցած իր երեխայի սպանութիւնից հետո ասիւրված եղաւ խեղդամահ լինել:

Սակայն Ֆիլիպի սպանութիւնն աշխուժացրել էր Մակեդոնիայի բաղմաթիւ թշնամիների հույսերը: Դիմոսթենը փոխեց այն սղաղդեստը, որ հազել էր իր աղջկա մահվան առթիւ: Նատոնական շորեր հագաւ և աթենացիների առաջ հանդես եկաւ ուրախ կոչով, որ լի էր «ծանրամիտ» Ալեքսանդրի հասցեին ուղղած ծաղրանքով: Հելլադան չափազանց շատ բան դիտեր Ֆիլիպի մասին և չափազանց քիչ դիտեր Ալեքսանդրի մասին: Հելլադան սթափվեց, պատրաստվելով ազատաւորիւ այն «ազատութիւնից», որ ստացել էր հաղթական Ֆիլիպից՝ Բերոնից հետո: Աթենացիք, ամփրիացիք, որոնք վունդել էին մակեդոնական կայսրորդ, Արգոսը, էլիդան, Արկադիան, Թերքն, Կտովան — եռանդով պատերազմի էին պատրաստվում: Մյուս պետութիւնները, այդ թիւում և Սպարտան, թշնամական ուշադրութեամբ էին հետևում Մակեդոնիային: Հուզումներ սկսվեցին հարուստ Թեսալիայում, չարժիւղ սկսեցին թրակիական ու իլլիրիական

կիսավայրենի սահմանամերձ ցեղերը: Պարսկաստանը պատրաստ-վում էր օժանդակություն ցույց տալ ծրագրվող հակամակեդո-նական կռաւիթիային: Ասիայում Աստալն իր ջոկատի գլուխ ան-ցած դործում էր իր աղագականուհի Կլեոպատրայի օգտին, հույս ունենալով դա՛հ նստեցնել նրա օրդուն, որպեսզի ինքն էլ խնա-մակալի պարտականությունը վերցնի իր վրա: Բուն Մակեդո-նիայում դարանակարած հարմար մոմենտի էին սպասում դինաս-տիայի ու թագավորության թշնամիները: Թշնամիներն օղակը մահման սպառնալիքով սեղմվում էր:

Ալեքսանդրը մակեդոնական ընտիր ջոկատի գլուխ անցած նետվեց դեպի Թեսալիա, լեռների դժվարանցանքի լանջերով աստիճաններ փորելով ու շափիղներ բանալով շուրջանցեց թեսա-լական ուղեկախներին և լեռնային հեղեղի նման հարձակվեց երկրի վրա, որը դեռ չէր կարողացել զիմադրության նախա-պատրաստվել: Թեսալիան հնազանդվեց: Ալեքսանդրը մտածված ու առատաձեռն քաղաքականությամբ իր կողմը դրավեց Թեսա-լիայի կառավարող արիստոկրատիային, որի իշխանությունն իր երկրում է՛լ ավելի ամրապնդեց և իրավունքներով ու ռազմա-կան ամրից բաժին տալով հալասարեցրեց Մակեդոնիայի ար-իստոկրատիային: Այնուհետև Թեսալիայի արիստոկրատիան հալատարիմ ու նվիրված ծառայում էր թագավորին, տալով նրան ընտիր հեծելազոր, որը գլխացիուն էր ու տոկուն և մա-նավանդ ընդունակ էր ներկայատու ու ձգձգվող պատերազմի:

Մանր ցեղերը, որոնք իրենց ձեռքումն էին սրահում դեպի Միջին Հունաստան տանող թերմոպիլյան լեռնանցքը, անձայն ճանապարհ բաց արին մակեդոնացու առաջ դեպի Հելլադա: Ա-լեքսանդրը, ինչպես ասում են, ճանապարհին աչքելեց Դելֆյան հռչակավոր տաճարը, որպեսզի երկնքի հետ դաշնակցելով սըր-բազործի իր սուրը և ներկնքի օգնությամբ ամփիլի ամուր հաս-տատվի երկրի վրա: Նա միշտ էլ կարողանում էր քրմերի հետ հարմարվել: Չմեռ էր, դուշակուհի պլուրթիան հրաժարվում էր դուշակություն անելուց: Երիտասարդ Ալեքսանդրը, որպես թե, նրան գոռով քարշ տվեց դեպի զոհասեղանը, և երբ նա բացա-կանչեց. «Տղա, քեզ դիմադրել չի լինի», — այն ժամանակ նա բաց թողեց պլուրթիային, ասելով, թե այդ դուշակությունը բավական է արդեն...:

Հունաստանի սարսափահար նեղած անձնատուր եղավ. ամեն կողմից դեսպաններ էին շտապում նվերներով, հաճոյախոսու-թյամբ և բարեկամության երդումով: Թերեում և մյուս քա-ղաքներում իշխանությունն անցավ մակեդոնասեր պարտիայի ձեռքը, կարևոր կետերում մակեդոնական կայազորեր դրվեցին: Իր հոր օրինակին հետևելով՝ Ալեքսանդրն Աթենքի հետ խիստ զգուշավոր վերաբերմունք ունեցավ. Աթենքը Հունաստանի կուլ-տուրական կենտրոնն էր և ծովային ուժեղ պետություն: Նորից

լեռնանցքերը, բայց մակեդոնացիք ձևացնելով, թե փախչում են, նրանց հրապուրեցին բաց դաշտը, չըջապատեցին ու բնաջինջ արին: Շատ քչերը միայն գիշերվա խալարից օդափելով կարողացան փրկվել խիստ ահտառը փախչելով:

Գեմ լեռան կովից հետո երրորդ օրն Ալեքսանդրն արդեն Դանուբի ափին էր: Գետն անցնելու միջոցներ նա քննեց, ափը զիջ էր, գետը խոր ու հոսանքն արագ, խիղճիկա կըղզին լավ պաշտպանված էր: Դիմացի ափին տրեքալճերին օգնության էին համարվում կիսաօայրենի հեթերի խառնճաղանջ ամբոխները: Մակեդոնացիք ստիպված եղան առժամանակ հըքաժարվել կղզու վրա գրոհելու մտքից. նախ հարկավոր էր հեթերին դաս տալ: Գիշերային լուսթյան մեջ չըջակա բնակչությունից խլված ձկնորսական մակույկներով և դարձան յցրած ու իրար պինդ կապած տիկերից պատրաստած բաղձաթխ լաստերով Դանուբն անցավ մի ջոկատ, որ բաղկացած էր 1500 ձիավորից և 4000 հետևակից: Յերեկը ջոկատը ծավալվեց, հանկարծակի հարված տվեց հեթերին և փախչողներին կրնկակոխ մտավ նրանց քաղաքը, ամեն ինչ ավերեց ու հետ վերադարձավ ավարով ու գերիներով, չկորցնելով և ոչ մի մարդ:

Թագավորը նպատակ չուներ արշավել գեպել Անդրդանուբյան մարզերը, որտեղ աղքատ, կիսաօայրենի ցեղեր էին ապրում: Պեմկայի տրեքալճերը մեծ նվերներով դեսպաններ ուղարկեցին և զթուլթյուն աղերեսցին: Մերձդանուբյան բոլոր ժողովուրդները, նույնիսկ Ադրիատիկի կեղևներն իրենց դեսպաններն ուղարկեցին: Որպես թե կելտերի դեսպանները հայտարարել են, թե իրենք Ալեքսանդրի նման հերոսի բարեկամությունն աշխարհում ամենից բարձր են գնահատում, թեև իրենք ոչ մի բանից չեն վախենում բացի նրանից, որ երկինքն իրենց գլխին չընկնի: Ասել են նրանք այդպես թե ոչ, համենայն դեպս Ալեքսանդրին համոզելու հարկ չկար: Նրա արշավանքի նպատակը բարբարոսներին սարսափահար անելն էր, որին նա արդեն հասել էր: Հունաստանը նորից հռչակում էր, ժամանակն էր վերադառնալու տուն:

Վերադարձի ճանապարհը փակել էին իլլիրիական թշնամի ցեղերը, որոնք զբաղվել էին Պելլոն լեռնային ամրոցը: Շեշտակի հարվածով իլլիրիացիք քշվեցին ամրոցը, սակայն Պելլոնը գրոհով վերցնել չհաջողվեց: Հետևյալ օրը մակեդոնացիներին չըջապատեց տալլանտինյան ցեղը, որ դաշնակից էր իլլիրիացիների հետ. չըջապատի բոլոր բարձունքներն ու անտառները բռնված էին անհամար թշնամիներով: Առաջ գնալ չէր կարելի, նահանջելն էլ անհնարին էր, պարենամթերքը և անասնակերը սպառվելու վրա էին, օժանդակ ուժերի սպասելու ժամանակ չըկար և իմաստ էլ չուներ: Դրությունն անելանելի էր թվում, բայց ելքը գտնվեց:

Ալեքսանդրը մի ճարպիկ մանեւրով ամբողջ շրջակայքը մաքրեց տալիանտինցիներէից, որոնց վրա սարսափ էր տարածել ֆարանդաշի ահեղ տեսքը։ Փոխանակ իրենց բազմաթիւ լինելն ու արագաշարժութունն օգտագործելով մակեդոնացիներին ու ժասպառ անելու մշտական հարձակումներով, տալիանտինցիները թաքնիկցին Պելլոնի պարիսպների հետեւը՝ բաց անելով Ալեքսանդրի շուրջանցի ուղիները։ Ալեքսանդրը ճամբար խփեց և սկսեց դրոշի համար հարմար մոմենտի սպասել։ Օգտվելով բարբարոսների անհոգութունից, որոնց պահակները քաղցր քուն էին մտել, մակեդոնացիք զիշերով հարձակում դործեցին և լիակատար հաջողութուն ունեցան։ Պելլոնը զրաւվեց, արյունահեղ կոտորածից ողջ մնացած բարբարոսները խուճապահար վախան, ճանապարհն աղաւթեց։ Հարկավոր էր առանց բոլե կորցնելու շտապել Հելլադա։

Պարսկական թաղամուր Դարեհը ոսկի էջը խնայում օժանդակելու Մակեդոնիայի թշնամիներին, որոնք Ալեքսանդրի բացակայութեան ժամանակ նորից զլուխ էին բարձրացրել։ Տարածվող լուրերը, թե տրիալլների դեմ մղած կռիւում Ալեքսանդրը պարտվել ու դռնվել է, լուրեր, որ հաստատում էին «ակնատեսները», յուզ էին լցնում բորբոքված կրակի վրա։ Հունաստանը հուզվել էր։ Ելույթի առաջին ազդանշանը տվեց Թերբեն։ Թերբեում զինված հեղաշրջում տեղի ունեցավ, մակեդոնապիւրական պարտիայի առաջնորդները կոտորվեցին, Թերբե—Կադմոս ամրոցը, որտեղ մակեդոնական կայսգորն էր կանգնած, պաշարվեց բոլոր կողմերից, Հունաստանի բոլոր քաղաքները դեսպանութուններ ուղարկեցին՝ դաշնակցելու և պայքարի կոչով։ Արկադիացիք իրենց զորքերն օգնութեան ուղարկեցին Թերբեցիներին, էլիացիք ցրելով տվին մակեդոնական կայսգորը, Աթենքը Թերբեին օգնութեան խոստացավ և սկսեց ուժեղ թափով զինվել։ Թերբեում աղաւթվեց համար պայքարելու համար զինվեցին ստրուկները, զենք տրվեց ամբողջ անիրավահավասար բնակչութեանը, պարենի ու զենքի մեծ սխաւներ ստեղծվեցին։ Էլի մի քանի օր՝ և ամբողջ Հունաստանը կապսամբեր Մակեդոնիայի դեմ։

Եվ հանկարծ հուլներին որոտի պէս շմեցրեց այն լուրը, թե Ալեքսանդրը, կենդանի, ողջ ու առողջ ու հաղթական Ալեքսանդրը կանգնած է Թերբի առաջ և սլահանջում է քաղաքը հանձնել։ Աթենացիք որոշեցին հետ կանդնել պատերազմի մրտքից, արկադիացիք շտապեցին վերադառնալ Արկադիա, Թերբին թշնամի քաղաքներն անհապաղ միացան Ալեքսանդրին, Թերբեն մնաց միայնակ։ Հունաստանը տաղնապալից սպառողականութեան մեջ ընկավ։ Նախկին վտարանդիներին, հակամակեդոնական պարտիայի զլիաւորներին, որոնք Թերբեում իշխանութեան զըլուխ էին անցել, պայքարը հույս էր ներշնչում, իսկ անձնատը-

շուրջյունը մահ էր սպառնում: Քաղաքը, որ դեռ օգնութիւնն ստանալու հույս ունէր, հրաժարվում էր անձնատուր լինել: Գործը հասավ գրոհի: Կատաղաբար դիմադրող թերեւցիք քաղաքից դուրս մղեցին անտեղ ներխուժած մակեդոնացիներին, բայց ստիպւած եղան իրենց պարիսպները մի մասից դռները հանել: Այդ ժամանակ ընդհանուր գրոհի աղղանշան տրվեց և մակեդոնացիք սկսեցին բոլոր կողմերից քաղաք ներխուժել: Կադմոսի պաշարված կայազորը քաղաք ներխուժեց ու միացավ իր հայրենակիցներին: Գրոհը վերջացավ, սկսվեց կոտորածը: Քաղաքը կողոպտվեց, աղա հիմահատակ ավերվեց: Բնակչութիւնը կոտորվեց կամ վաճառվեց ստրկութեան, թերեք տերիտորիան բաժանվեց թերեք թշնամիներին միջև: Թերեք հողին համարաբեցվեց, բացառութիւն արվեց միայն բանաստեղծ Պինդարի, ջրմերի ու ջրմուհիների և մակեդոնական դինաստիայի մի քանի բարեկամների տներին նկատմամբ: Կադմոսի միջնաբերդի մակեդոնական կայազորը միայն պահպան մնաց ավերակներին, տաճարներին ու շիրիմներին:

Այդ հնադարյան քաղաքի ողբալի միճակն այնպիսի տպավորութիւն դործեց, որ «կարծես երկնքից վայր էր ընկել լուսինը»: Դեսպաններն շտապեցին Ալեքսանդրի մոտ, խնայելու աղաչանքներ էին հնչում, քաղաքներն շտապում էին մահապատիժ տալ հակամակեդոնական պարտիայի առաջնորդներին, չորքորթում էին, մատնութիւններ, ստորաքարշութիւններ աւնում, աղաչում ու պաղատում: Աթենքը, որ երկյուղ էր կրում, թէ թերեք բախտին կարժանանա, լցվել էր փախստականներով: Աթենքի դեսպանութիւնը թաղալորին շարժավորեց թերեք նկատմամբ տարած հաղթանակի համար, բայց արիւթիւնն ունեցավ խնդրելու, որ Աթենքին թուլատրվի սպաստան տալ վտարանդիներին ու փախստականներին: Ալեքսանդրն աթենացիներին, որոնք մի անգամ նրան երեստ էին անվանել, ըստպատեց ապացուցել, որ ինքն արդեն հասուն մարդ է: Նա պահանջեց իրեն հանձնել հակամակեդոնական պարտիայի առաջնորդներին ու փախստականներին և առաջին հերթին Մակեդոնիայի անհաշտ թշնամի Դեմոսթենին: Այդ օրերին Աթենքի ժողովրդական ժողովում բուռն պիճարանութիւններ էին դնում: Դեմոսթենն աթենացիներին հորդորում էր «առակում հիշատակվող ոչխարների նման դալլին չհանձնել իրենց պահապան չնրին»: Ֆոկիոնը Դեմոսթենից պահանջում էր իր մահով փրկել հայրենիքը, որի սիրտ մասին նա այնքան հաճախ ու այնքան խանդավառ խոսել էր: Բայց Ալեքսանդրը մտադրութիւն չունէր հունական կուլուրայի կենտրոնի ավերումով արչալ սկսել բարբարոսների դեմ: Այս անգամ դեսպանները «առյուծին կուշտ դտան»: Զորապետ Սարիդեմը, Իֆիարտեսը և էլի մի քանի մարդ վտարվեցին ու զնացին Պարսկաստան, Դեմոսթենը մնաց

Աթենքում: Աթենքը պահեց իր անկախությունը, իր նախատորմն
ու իր ամբողջ յունները:

Ալեքսանդրը պատրաստվում էր արշավելու Պարսկաստան:

ՊԱՐՍԿԱՍԱՆ ՄԻԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՎ ԴԱՐՈՒՄ (Մ. Թ. Ա.)

«...անկասկած է, որ Կյուրոսի կամ Ալեքսանդրի մեծ
պետությունները չէին կարող ազդեր կոչվել, թեև նրանք
պատմականորեն էին գոյացել, զանազան ցեղերից ու ռա-
սաներից էին գոյացել: Դրանք ազդեր չէին, այլ խմբերի
պատահական ու քիչ շաղկապված կոնգլոմերատներ, որոնք
տրոսվում էին կամ միավորվում էին՝ նայած այս կամ
այն աշխարհակալի հաջողություններին կամ պարտու-
թյուններին»:

(Ս տ ա լ ի ն, «Մարքսիզմը և ազգային զաղու-
թյալին հարցը», Կուսերաս, էջ 11):]

Պարսկական միապետությունն իր տերիտորիայով և իր ազ-
դարնակչությամբ մի քանի տասնյակ անդամ դերազանցում էր
Հելլադային: «Մեծ թաղավորի, արքայից արքայի» գայլսոնի
ներքո էին Փոքր Ասիան, Իրանը, Միջագետքը, Միջին ու Պա-
ղեստինը, Արաբիայի մի մասը, ներկայիս Աֆղանստանի ու Բե-
լուջիստանի տերիտորիան, Թուրանը, Պամիրի լեռնաշղթայի շրջ-
ջակայքի միջոցները, Հայաստանը, Նեպոլսոսը, Հնդկաստանի
Հյուսիս-արևմտյան մասը: Այս բոլոր երկրները մեր թվականու-
թյանից առաջ VI դարի երկրորդ կեսին նվաճել էր թեոնային
Պարսկաստանից դուրս եկած ռազմաշունչ ու դաժան պարսիկ
ցեղը, որը «չգիտեր ինչ է ղինին և ուտում էր օրական մեկ ան-
դամ», և համախմբվել էր Աքեմենյան դինաստիայի դիսպոտիզմ-
ությամբ: Պարսկական զենքը մի օղ էր, որն արտաբնույտ մի ամ-
բողջության մեջ էր առնում ամենաբազմապիսի բնավորության
տեղ ցեղեր ու ժողովուրդներ:

Բազմաթիվ հայտնակ ցեղեր ու ժողովուրդներ տուրք էին
տալիս թագավորին և նրա արքունիքին մատակարարում էին ի-
րենց երկրներում արտադրվող մթերքներ ու զործվածքներ, ըս-
կըսած Արաբիայի խնկից և վերջացրած Բաբելոնի ներքինինե-
րով, և կատարում էին զանազան աշխատանքներ ու պարտավո-
րություններ: Կապադովկիան, Փոքր Ասիայի ներքին մարզը,
բացի փողից տալիս էր նաև 1500 ձի, 2000 ջորի և 50.000 ոչ-
խար, Լիդիան (Փոքր Ասիայի արևմտյան մարզերից մեկը) եր-
կու անդամ դրանից ափելի էր տալիս և այլն: Ամեն կողմից
թաղավորական արքունիքն էին հոսում անհուն հարստու-
թյուն-

ներ, որոնց մասին Հունաստանում առասպելներ էին հյուսվում: Երբ պարսից թագավորին փող էր հարկավոր լինում, նա մարդ էր ուղարկում իր զանձարանները՝ իր ոսկու և արծաթի զանդվածներին համապատասխան կտոր կտրելու: Արքունիքում կերակրվում էին տասնյակ հազարավոր ամեն տեսակի կանայք ու հարձեր, զարդանկարիչներ ու տախտապետեր, թիկնապահներ ու ներքինիներ, նախադուշակիւղներ ու խոհարարներ, ձիապաններ ու քուրմեր: Թագավորի արքունիքում, նրա սպասավորներին մեջ էին դնում Պարսկաստանի նշանավոր տոհմերի ներկայացուցիչները, որոնք հիմնական դեր էին կատարում կառավարական ապարատում և ղեկավարական հրամանատարության մեջ: Հենց այստեղ էլ Պարսկաստանի ազնվատոհմ երկտասարդութունը սովորում էր պաշտոական բարդ էությունն ու ղեկավարական դրոշմը — նետածղություն, սուսերամարտություն, ձիավարություն — և դաստիարակվում էր միասլետին և ցեղային տրդիցիաներին ու ստավաճներին նվիրվածության սղով: Թագավորի իշխանությունը ղեկավարական բնույթ էր կրում, թագավորական «աստվածային» խոսքը բարձրագույն օրենք էր:

Պարսիկներն ու նրանց ազգակից միդիացիք հարկ էին վճարում, պարտավորություններ էին կատարում և, որպես «ամենաազնվազարմն աշխարհում», պետության մեջ առանձին դիրք էին զբաղում: Առևտրում և մի քանի արհեստներում հրամանատարական դիրքն իրենց ձեռքում էին պահում ձեռներեց ու ճարպիկ «ծովերի տերերը»՝ հարուստ Փյունիկիայի վաճառականներն ու արդյունաբերողները: Սակայն պետությունը՝ կառավարելու գործում «արքայից արքան» հենվում էր ոչ միայն պարսկական ու միդիական ազնվականության, այլև հպատակ քաղաքների ու մարզերի ավազանու և քրմության վրա: Որպես կանոն, յուրաքանչյուր մարդ ու յուրաքանչյուր երկիր ապրում էր «իր օրենքներով» և օգտվում էր կուլտուրական ու կրոնական լայն ամբողջությամբ՝ որոշ մեհաշնորհներով և արտոնություններով:

Պարսկաստանի մայրաքաղաքներից մեկից՝ Սուզայից մինչև Լիդիայի գլխավոր քաղաք Սարդս էր անցնում այսպես կոչված՝ «արքայական սղոտտան», որով թագավորի յուրաքանչյուր հրամանը և կառավարական ամեն մի գրություն 10—12 օրում կարող էր միասլետության մի ծայրից մյուսը տարվել: Այդ ճանապարհին եղած 111 կայաններն իրենց հյուրանոցներով և նրանց կից ակոռներով ապահովում էին կապի կանոնավորությունն ու արտոնությունը: Կառավարումը կատարվում էր միապետության բյուրոկրատական մեծ՝ ապարատի միջոցով, որի գլուխն էր հանդիսանում թագավորական գրասենյակը: Միասլետության լայնածավալությունը, առևտրական ճանապարհների շտապությունը, համեմատական խաղաղությունն ու անվտանգությունը ձեռնառու էին Արևելքի երկրների բազմաթիվ վաճառա-

կաններին ու արդյունաբերողներին, որոնց չահերը խիստ պահանջում էին հենց այդպիսի ընդարձակ պետական օրգանիզմի գոյություն:

Ավագանին ու քրմությունը օգտվում էին բարձրագույն հովանավորությամբ. Երուսաղեմի տաճարի քահանան աղատորեն աղոթում էր «մարայելի միասնական աստծուն», փյունիկյան քուրմը մարդկային զոհեր էր մատուցում Մոլոխին, արևելյան բազմաթիվ մանր թաղավորներից յուրաքանչյուրն իրեն ավելի ապահով էր զգում «արքայից արքայի» հովանավորության տակ: Պարսիկներին հնթակա ժողովուրդների վերնախավը առժամանակ սիրով հաշտվում էր իր կախյալ վիճակի հետ, իսկ ժողովրդի ներքնախավերի՝ դյուղացիների, ճորտերի ու ստրուկների համար մեծ մասամբ միևնույն էր, թե ում անունով են կեղեքում իրենց:

Թաղավորական դոքքը, թաղավորական բյուրոկրատիան, թաղավորական ճանապարհն ու թաղավորական դրամը, ոսկե «դարահիկը» ի մի էին կապակցում այդ թաղավորությունը, որի կենտրոնացումն, այսուամենայնիվ, զուտ արտաքուստ էր: Պարսկաստանը դեռ Դարեհ Վշտաստյանի ժամանակներից բաժանված էր 20 սատրապությունների՝ ռազմահարկատու մարդերի, բայց պարսկական սատրապներից յուրաքանչյուրն անկախության էր ձգտում կենտրոնական կառավարությունից, դրա համար էլ կայսրորդերի ու ղեկավար ուժերի հրամանատարությունը հանձնարարվում էր ղեկավարական օկրուգների հատուկ պետերին: Սատրապների վարքին հսկում էին թաղավորի գործակալները, այսպես կոչված՝ «թաղավորի աչքերն ու ականջները»: «Ոչինչ չի թաքնվի թաղավորի աչքերից ու ականջներից, նա ամեն ինչ տեսնում է ու լսում»: Թաղավորի հավատարիմ ծառաները խրախուսվում էին առատ պարգևներով, հողերով ու պաշտոնի բարձրացումով, իսկ խռովարարների ու ըմբոստների համար պատիժների ու տանջանքների մի ամբողջ սխտեմ էր մշակված. կենդանի-կենդանի հողի մեջ թաղելը, խաչ բարձրացնելը, քառահատուկը, մաշկելը և այլն:

Պարսիկները պատմական ասպարեզ մտան որպես ձիավորների ցեղ, և հեծելազորը նրանց զորքի մեջ պատվավոր դիրք էր զբաղում: Պարսկական ու միդիական հեծելազորին իր մարտական հատկություններով քիչ էր զիջում պարթևների, բակտրիացիների, սոգդիացիների և ներկայիս Աֆղանստանի, Թուրքեստանի ու Բելուջիստանի տերիտորիաներում ապրող ուրիշ ցեղերի հեծելազորը: Այդ անկանոն հեծելազորն աչքի էր ընկնում իր անդսպությամբ ու արագաշարժությամբ, սակայն իր հարվածի ուժով ու տոկոնությունը զգալի չափով հետ էր մնում մակեդոնական ծանր հեծելազորից: Պարսիկներին հեծելազորի մեջ դերակազմում էին երկու հիմնական տեսակներ՝ հեծյալ նե-

տաճիգներ և հեծյալ նիզակավորներ: Հեծյալ նիզակավորները
գինոված էին նետելու տեղերով:

Պարսիկները, միդիացիք և մի քանի լեռնական ցեղեր տա-
լիս էին ընտիր հետևակի ջոկատներ, որոնք ամենից հաճախ
բաժանվում էին «տասնյակներով», «հարյուրյակներով» ու «հա-
զարյակներով»: Հետևակ պարսիկի զենքն էին տեղը և կարճ
սուսերը, սլաշտպանական զենքն էին կաղմում արևելյան չալ-
ման, թեփուկանման զրահը և ուռննու ճյուղերից հյուսած վա-

Պարսկական զինվոր

հանը: Մյուս ժողովուրդները հետևակը մեծ մասամբ բոլորովին
դուրի էր սլաշտպանական զենքից: Այդ հետևակը վարժված էր
նետիկով մարտ մղելու և ձեռնամարտի մեջ հռչակական կռիված
հոսքիտների առաջ բոլորովին անգոր էր դառնում, դրա փոխա-
րեն սլաշտպանական նետաձիգները հռչակական նետաձիգներին չէին
գրիշում: Այդ հետևակը ոչ մի մարտական կարգ չդիտեր, կրո-
վում էր խիտ ու հոժ բաղմուխյամբ և արագ խուճապի էր մատ-
նելում:

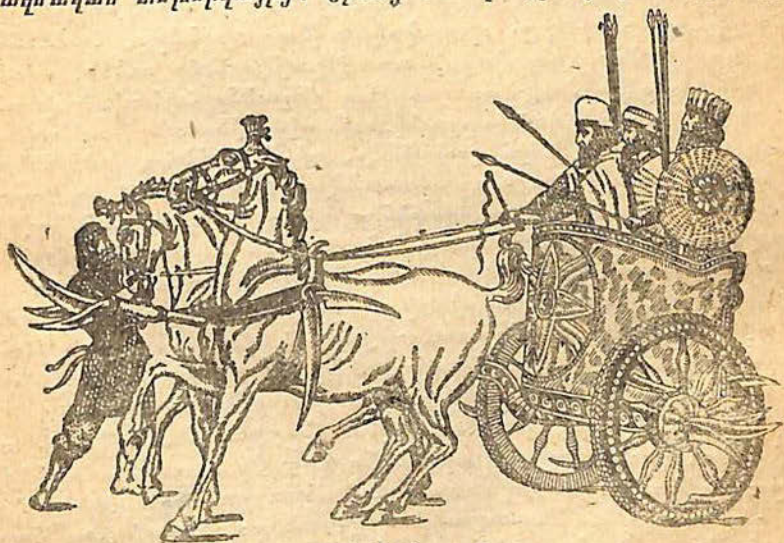
Պարսկական զորքի կորիզը կաղմում էր գվարդիան— «տասը
հազար ամմահները», որի թիվը միշտ լրացվում, հասցվում էր

10.000 մարդու: «Ամմահները» զենքն ու զրահը չբեղ զարդար-
ված էին և նախած ոսկով, արծաթով ու թանկագին քարերով:
Թագավորական մշտական զորքի մեջ էին մտնում նաև թագա-
վորական ղեղարդավորներն ու հեծյալ զվարդխան: Սակայն
նույնիսկ զորքի այդ ընտիր մասը, ուր քաջ էր, ուներ մարտական
ուրիշ և համեմատաբար լավ էր զինված, ոչինչ չէր կարող անել
հունական ֆալանգաների խիտ շարքերի դեմ:

Բացի այդ, բաղմամբիվ ամբողջներեց ամեն մեկում կայազոր
կար, ամեն մի սատրապ ձգտում էր իր սեփական զորքը պա-
հել, թագավորի մատահած մարդկանց հրամանատարության
տակ հատուկ ջոկատներ կային նրա թագավորության բոլոր զին-
վորական շրջաններում:

Բացի հեծելազորից ու հետևակից, բանակի կազմի մեջ էին
մտնում մարտակառքերը, որոնց մի մասը զինված էր մանդաղա-
նման կեռ դանակներով: Այդ մարտակառքերը կարող էին գոր-
ծել միայն բոլորովին հարթ վայրում և հաջողութուն էին ու-
նենում միայն ասիական խառնիխուռն ամբոխների դեմ:

Պարսիկներն օգտվում էին իրենց հպատակ ժողովուրդների
նազմական տեխնիկայից: Նրանց ծանոթ էին բարանները, կրի-

Պարսկական մարտակառք

աների, պրոհային սանդուղքների, շարժական աշտարակների և
պաշարողական պատնեշների գործածությունը: Հայտնի են դեպ-
քեր, երբ նրանք պաշարման ժամանակ նոր հունով են շուտ տը-
վել գետերը: Ռազմական տեխնիկայում կատարած գյուտերով
առանձնապես հռչակված էին փյունիկացիք:

Պատերազմի ժամանակ թագավորը կարող էր աշխարհագորհ-
հավաքել իր ընդարձակ պետութեան բոլոր ցեղերից ու ժողո-
վուրդներէից: Այդ ժամանակ արքայական դուռնի տակ համաք-
վում էր մի միթխարի բաղմացեղ բաղմութուն, որի մեջ եթով-
պացիք, արաբները, եգիպտացիք, բարեւացիք, ասորեստանցիք,
հնդկիները, պարթևները, սուգիացիք, միկանացիք, բակտրիա-
ցիք և բաղմաթիւ այլ ժողովուրդներ հանդես էին դալիս յուրա-
քանչյուրն իր աղագային հագուստով և իր աղագային զենքով: Սա-
կայն մարդկային խոշոր մասսաներին կառավարելու արմատը
հատուկ է միայն բարձր կուլտուրայի տեր ժողովուրդներին:
Մտքակի ուժով սպանդանոց քշած աշխարհագորհ իր ճանապար-
հին ուսում, սպառում էր ամեն ինչ, բայց ճակատամարտում
չործում էր զլիալուրտակն ոտքերով: V դարի սկզբին (մ. թ.
ա.) ղեպի Հելլադա կատարած արշավանքների տխուր փորձից
հետո պարսից թագավորները նման զորահավաքի ղեմում էին
միայն բացառիկ ղեկներում և մեծ զուգութեամբ, կանչելով
այն ժողովուրդների ջոկատները, որոնք ամենից ավելի ռազմա-
շունչ էին և ամենից ավելի բարեկամ էին պարսիկներին:

Պարսկաստանը հույներից ամենից լավ պաշտպանում էին
հենց իրենք՝ հույները. պարսկական թագավորները, համոզվե-
լով, որ հույները ռազմական առավելութուններ ունեն, սկսե-
ցին սիրով իրենց մոտ ծառայութեան ընդունել հունական վարձ-
կաններին, պարսկական արքունիքում սկսեցին ավելի ու ավելի
չափ երևալ հույն խորհրդականներ, ղեկանականներ, բժիշկներ:
IV դարի կեսերին հույները մասսաներով թալանցում են Պարս-
կաստան, սատրապների պալատները, թագավորի արքունիքը, և
աստիճանաբար Պարսկաստանը նվաճում են ներքուստ: Հունա-
կան կուլտուրան ու հունարեն լեզուն ավելի ու ավելի խորն է
թափանցում կառավարող խալիքի կենցաղի մեջ: Պարսկական
ալազանին խանդոտ անխտահութեամբ և վատ թաքցրած թըշ-
նամանքով է վերաբերվում ղեպի եկվորները, բայց հենց ինքն
էլ ստիպւած է լինում շատ բանում ընդօրինակել նրանց:

Այս միթխարի միադետութեան ներքին թուլութունն ու
նեխվածութունը վաղուց արդեն իր վրա էր դարձրել հույների
ուշադրութունը: Պարսկաստանը նվաճելու լողունգը դառնում է
իր ժամանակի ամենատարածված լողունգը: Կառավարող կա-
տայի թուլութունը, անընդունակութունն ու անկուլտուրակա-
նութունը, թագավորական սատրապների պառակտումները, պա-
տերազմներն ու ապստամբութունները, բռնակալ թագավորի և
նրա սանձարձակ ալազանու կամայականութուններն ու բռնու-
թյունները, հարկերի ու տուրքերի ծանրացող լուծը, հպատակ
ցեղերի ու ժողովուրդների կտրվածութունն ու աղատագրական
ձգտումը, առևտրի ու արդյունաբերութեան դարգացման համար

անհրաժեշտ կարգ ու կանոնի և անդորրութեան բացակայութեամբ — այս ամենը դեպի կործանում էին տանում պարսկահայ միապետութեանը: IV դարի կեսերին պարսկական թագաւորները հունական վարձկանների ձեռքով մեծ դժվարութեամբ ճնշեցին Եգիպտոսի, Փյունիկիայի և Փոքր Ասիայի ապստամբութեանները:

Այսուամենայնիւ մինչև այժմ հույներին էջր հաջողել խնայել պարսիկներից նույնիսկ Փոքր Ասիան, որ գտնվում էր հունական կուլտուրայի ուժեղ ազդեցութեան տակ և որի բնակչութեանը ևս մասամբ հույներ էին:

Պարսիկներին էին ծառայում Փյունիկիայի, Կիպրոսի, Եգիպտոսի և փոքրասիական մարզերի էսկադրոնները, այնպես որ պարսկական միացյալ նաւատորմն իր ջրերում կարող էր դիմադրել Հելլադայի միացյալ ծովային ուժերին: Հույների Ֆրիանասական միջոցները բոլորովին չէին կարող համեմատվել պարսկական զանձարանում 200 տարվա ընթացքում կուտակված հարստութեան հետ: Հունական վարձկանների ամենատաղանդաւոր առաջնորդներն ամեն լուրջ պատրաստ էին իրենց մարմինն ու հողին վաճառել որոշ գումարի ոսկե ու արծաթե տաղանդներով:

Իսկ ամենագլխաւորն այն էր, որ հույները միացյալ ուժերով արշավի դուրս դալու ոչ մի հնարաւորութեան չունեին. նրանց մանր-մունր քաղաք-պետութեաններն իրենց ուժերն ըստպում էին փոխադարձ պառակտումների մեջ, իսկ Պարսկաստանը նրանց շարունակ թշնամացնում էր իրար հետ՝ իր ոսկին դրելով կշեռքի այս կամ այն նժարը:

Երբ Աթենքն իր վառքի ու հզորութեան դադաթնակետին էր, մի մեծ էքսպեդիցիա կազմեց ապստամբած Եգիպտոսին օգնելու համար, բայց Պարսկաստանը բաւականաչափ ուժ ունեցաւ հետ մղելու աթենացիների հարձակումը, որոնք զբաղված էին նաև Սպարտայի դեմ պատերազմելով: Սպարտայի դեմ Աթենքի մղած բազմամյա պատերազմի ամենավճռական պահին, մի պատերազմ, որ իր ջրապտույտի մեջ էր առել ամբողջ Հելլադան, պաշարի բախտը լուծեց Պարսկաստանի միջնորդութեան իր ոսկով ու նաւատորմով: Աթենքը ջախջախվեց, ստորացվեց ու երկար ժամանակով ուժասպառ արվեց:

Շուտով Սպարտայի հմուտ զորավար Ագեսիլայոսը ներխուժեց փոքր Ասիա և արդեն առաջին հաջողութեաններն էր ունեցել, բայց... պարսկական ոսկին Սպարտայի դեմ ուրիշ հանեց Աթենքի, Թեբեի, Կորնթոսի և Արգոսի կողմից: Ագեսիլայոսն չտապեց հետ վերադառնալ իր հայրենիքը փրկելու: Պարսկական ոսկե դրամի վրա նետածիդ էր պատկերված և այդ

Ազեսիլայոսին առիթ տվեց դառնությամբ սրախոսելու. «Պարսկական տասը հազար նետաձիգներ ինձ քուժեն Ասիայից»:

387 թվին Արտաքսերքես թագավորը երկու պատերազմող ուժասպառ եղած կողմերի համար ստորագրեց իր «արքայական հաշտությունը»: Փոքր Ասիան մնում էր Պարսկաստանին, օրինականացվում էր Հունաստանի մասնատվածութունը բաղձաթիվ մանր ու մանրագույն համայնքների, Սպարտային չլիքայակապ շան դեր էր հանձնարարվում պարսկական արքունիքում. նա պետք է պարսիկներին ձեռնառու կարգեր պահպաներ այնտեղ:

Պարսկաստանը հիմք ուներ կարծելու, որ Մակեդոնիան Աթենքից ու Սպարտայից ամելլի բախտավոր չի լինի, ուստի նա առանց առանձին տազնապլի էր դիտում Ալեքսանդրի նախապատրաստություններն արշավանքի:

ԳՐԱՆԻԿԻ ՀԱՆԱՏԱՄԱՐՏԸ

«Գրանիկի հակառակադրը (334 թ. մ. թ. ա.) հանդիսանում է մարտի առաջին օրինակը, երբ հեծելազորը վճռական դեր խաղաց»:

(Էն դ ել ս, Ընտիր երկեր, հ. I, ռուս. հրատ. էջ 225):

Արշավի դուրս դալու պահին, 334 թվին, Ալեքսանդրն ընդամենը 70 տաղանդ կանխիկ դրամ ուներ, որի հետևանքով ներառված զորքերի թիվը համեմատաբար փոքր էր: Հիլադայում էլ Ալեքսանդրի թիկունքն առանձնապես կայուն չէր, և թեպետ քաղաքների մեծ մասում իշխանության դլուխ էին կանգնած մակեդոնասիրական պարտիայի նշանակած մարդիկ, իսկ միջնաբերդերը—Թերեոսը Կադմոսը, Կորնթոսում Ակրոկոլոնը—և այլ կարևոր ստրատեգիական կետերը մակեդոնացիներն էին դբավել, բայց և այնպես Ասիայում կրած առաջին իսկ պարտությունը կայացրեցներ Ալեքսանդրի թիկունքը: Մակեդոնիայում թողնված էր հմուտ զորապետ Անտիպատրը՝ 12.000 հետևակով և 1500 մարդուց բաղկացած հեծելազորով:

Հունական դաշնակից պետությունները կոնտինդենտը կանգնած էր մյուս զորքերի համեմատությամբ այնպիսի հարաբերությամբ, որ արշավի ժամանակ վճռական դերը մակեդոնացիների ձեռքում լինի: Կամպանիայի ամբողջ առաջին կեսում հելլեն դաշնակիցների նկատմամբ եղած անխտահաշտությունն արտահայտվում էր նրանով, որ նրանց մարտերում երկրորդական խնդիրներ էին հանձնարարվում: Հունական դաշնակիցների 7 հազարանոց միացյալ կորպուսի հրամանատար էր նշանակված ստրատեգ

Մնտիգոնոսը: Հունական այդ հետեակը կազմված էր մասամբ հուլիսներէից, մասամբ սեպտաստներէից, իսկ հունական ծանրագէն ձիավորներէի 600-անոց ջոկատը, սովորաբար, միանում էր թեաւական ծանր հեծելազորին, որ բաղկացած էր մոտ 1200 ձիավորից: Էթեր Մենանդրը հունական վարձկաններէի 5 հազարանոց կորպուսի հրամանատարն էր:

Բանակի մակեդոնական կորիզը կազմում էին էթերները, դիպասպիտոները և ֆալանգաները: Էթերներէի ծանր հեծելազորը բաղկացած էր 1800 ձիավորից: Թաղավորական հեծյալ գլուխաւոր չէր հրամանատարն էր Սև Կլիտոսը՝ թաղավորի բարեկամն ու սիրելին, նրա ծծմայր Լանիկայի եղբայրը: Փալանգաներէի 6 տակիաններում կային մոտ 9000 մարտիկ: Նրանց հրամանատարներն էին՝ Պերդիկկան, Կենը, Ամինտան, Մեկեադըը, Փիլիպը և Կրատերը: Գիպասպիտոներէի 3 հազարանոց կորպուսի հրամանատարն էր Պարմենիոն՝ զորավարի որդի Նիկանորը, իսկ մակեդոնական սարխոֆորներէի մի քանի հեծյալ իւլերէի հրամանատարը՝ Ամինտան:

Թեթև զորամասեր կազմում էին դլիսավորապես թրակիացիք, որոնց ջոկատներէի հրամանատարներն էին իրենց իշխաններն ու ցեղապետները: Թրակիացի-օդրիդներէի թեթև հեծելազորի հրամանատարն էր Ադաֆոնը, բարեկամ պետներէի հեծելազորինը՝ Արիստոնը: Մի քանի հազար թրակիական ափսոսիտոնեք (տեղաձիգներ) էր բերել իրենց իշխան Սիտալիք, ազոնտիստ-ադրիաններէի հազարանոց ջոկատի հրամանատարն էր Ատտալը: Թեթև զորքերի կազմի մեջ էին մտնում մակեդոնական և կրիտական հուշակված նիդակավորներէի ջոկատները, առնվազն 1000 մարդ:

Արշավանքի սկզբում այդ խաչտարդետ զորքի կազմի մեջ էին մտնում մոտ 30.000 հետեակ և 5000 ձիավոր: Յուրաքանչյուր ծանրագէն ձիավորին կցված էր մեկ ձիապան, այնպես որ, տրանսպորտի, մեքենաների, անասնակերի ու պարենի փոխադրութեանն անհրաժեշտ ձիերը հաշված՝ Ալեքսանդրի բանակում պէտք է լինէր առնվազն 10.000 ձի:

Այս ո՛չ խոշոր բանակն իր կազմակերպվածութեամբ, դիսցիպլինայով, մարտիկներէի ու հրամանատարներէի փորձվածութեամբ, տեխնիկական հագեցվածութեամբ իր ժամանակի լավագույն բանակն էր:

Թաղավորի մերձավոր անձինք, որոնց թիւումն էին նրա յոթ անձնական համհարդները (Լեոննատը, Պաղոմենոսը և այլն) կազմում էին ղեկավարութիւնը — բանակի շտաբը: Առանձնապես կարևոր դերքերում դումարվում էր ընդլայնած ռազմական խորհուրդ, որի մեջ մտնում էին հեծելազորի հիպարխներն ու իրիարխները, ստրատոնքները, հետեակի խելիարխներն ու

տաքսիարխները և այլ ավագ պետեր: Բանակին կից կային՝
գանձարան, դրասենյակ, ինտենդանտական վարչություն, հի-
վանդանոց: Կային նաև նետող դործիքների դաշտային հրետանի
(Ֆիլիպի մոտ՝ միայն պաշարողական) և պաշարողական մեքե-
նաների հարուստ պարկ, ինժեներային արվեստի ու սապյորա-
յին դործի վարպետներ, հողաչափական-տեղագրական բաժան-
մունք շտաբին կից (այսպես կոչված՝ «բեմատիստներ») և քա-
ղաքական-պրոպագանդիստական ապարատ ի դեմս հարմարվող
փիլիսոփաների, պատմադիրների ու բանաստեղծների: Այրչափան-
քի ժամանակ Ալեքսանդրին ուղեկցում էին հունական բաղմա-
թիվ դիտնականներ ու փիլիսոփաներ — պատմադիր Կալլիսթե-
նը, փիլիսոփաներ Պիրրոնը և Անակսարխը, աշխարհադրադեա-
ներ, բուսաբաններ և այլն:

Աթենքի նավատորմը բաղկացած էր 350 տրիերից, Կորնթո-
սի պաշտանավորի համաձայն՝ Պարսկաստանի դեմ ծովային պա-
տերազմ մղելու համար Հունաստանի մյուս ծովամերձ քաղաքնե-
րից կարելի էր պահանջել զգալի թվով նավեր: Մակաոն Ալեք-
սանդրը սահմանափակվեց 160 ռազմանավերից և որոշ թվով
տրանսպորտային նավերից բաղկացած նավատորմով, (որոնցից
միայն 20-ը աթենական): Նա երկյուղ էր կրում, թե կախման
մեջ կընկնի իր կառկածելի դաշնակիցներից, ուստի ռազմական
դործողությունների մեջ նավատորմին օժանդակ դեր հատկաց-
րեց:

Այրչափի բոլոր նախապատրաստական աշխատանքները կա-
ռարվում էին խնամքով ու մտածված. Ալեքսանդրը, գլխունալով
մանրունքի խոշոր նշանակութունը, իր ձեռնարկումները նա-
խապատրաստելիս հոգում էր ամեն մի մանրունքի մասին: Նրա
պլանների համարձակությունը միշտ համապատասխանում էր
այդ պլանների նախապատրաստման ու իրականացման մեծա-
դույն մեթոդականությանը:

334. Թվի դարնանը մակեդոնական բանակն արչափի դուրս
եկավ և Աբդերան, Մարոնեան, Կարդիան, Պերինֆը և մյուս
թրակիական ու դաշնակից քաղաքներն անցնելով՝ Մեստի մոտ
հասավ ծովափ: Ալեքսանդրի խանդավառությունը, նրա հա-
վասն իր և իր հաջողության նկատմամբ՝ ոգևորում էին նրան
շրջապատողներին և փոխանցվում ամբողջ բանակին: Չորսա-
րը կարողանում էր իր զորքերին ներշնչել, թե աստվածները հո-
վանավորում են հենց իրեն՝ իրենց սիրելիին: Ի դուր չէր, որ
երբ մակեդոնացիք Հելլեսպոնտոսին մոտեցան, ոչ մի տեղ պարս-
կական նավատորմ չէր երևում, որը կկարողանար հեշտությամբ
խանդարել Ասիա անցնելուն:

Այն ժամանակ, երբ զորքերը Հելլեսպոնտոսով անարգել
անցնում էին ու հավաքվում Աբդուսում, ինքը՝ Ալեքսանդրը

Ասիա անցավ էլեւս քաղաքի մոտ, որ Աբիդոսից դեպի հարավ էր գտնւում: Փոքր Ասիայի ամբողջ ծովափնեյս չըջանը Պարսկաստանի հունական մարզն էր, և այդ կապակցութեամբ Ալեքսանդրը որոշեց Փոքր Ասիայում դործել որպէս հույների պատազրոզ՝ պարսկական լծից, այն տրադիցիայի դրոշի տակ, որ մնացել էր հույներին՝ դեպի Ասիա կատարած հերոսական արշավանքների ժամանակներից: Որպէս իր դերով հախշաակվող ու նրան համատացող շնորհալի դերասան՝ նա մի քանի սիմվոլիստական պատկերներ սարքեց. ափ իջնելիս նա մի վրայից նկատելի նետեց Ասիայի ափը և առաջինն ինքը ցած թռավ դետնի վրա: Նա Աթենաս աստվածուհու տաճարից վերցրեց այն զննքը, որ իբր թե պատկանելիս է եղել իր առասպելական նախնի Աբելլեսին: Պաակներ դրեց հին հերոսների շիրիմների վրա: Կաղմակերպեց կրօնական տոնակատարութիւններ, մրցութիւններ ու խաղեր: Այդ դործողութիւնների մեջ միաձուլված էին քաղաքական հաշիւները, համատն իր կոչման նկատմամբ և անկեղծորեն իր դերով հրապուրելը:

Այդ ժամանակ Պարսկաստանի թագավորն էր Դարեհ Կոդոմանը, որ հաղթանակած, վայելչակազմ աղամարդ էր, օրինակելի ընտանեքալոր, ընդունակ կառավարելու իր հարեմը, բայց ո՛չ թագավորութիւնը, որին սպառնում էր Ալեքսանդրը: Այդ սահմանափակ մարդն ուներ մի ընդունակ օգնական՝ հույն Մեմնոնը: Մեմնոնը դեռեւս Ֆիլիպի կողմից Ասիա ուղարկած ջոկատը հետ մղեց դեպի ծովափնեյս ամբողջութիւնների գիծը, բայց չկարողացավ նրան քշել Եվրոպա և խանդարել մակեդոնական դիտավոր ուժերի ափ իջնելուն Աբիդոսում: Փոքր Ասիայի պաշտպանները ու ազնվատոհմիկների խորհրդին, որոնք թշնամական կասկածանքով էին նայում հունական հրամանատարներին—Մեմնոնին, աթենացի էֆիալտեսին ու Սարդեմին: Մեմնոնի երեսին նույնիսկ մեղադրանք չարտեցին, որպէս թե նա դիտավորյալ կերպով դանդաղեցրեց իր ցուցարկերը: Պարսկական սատարները մեծ կարծիք ունեին իրենց ուժերի ու ընդունակութիւնների մասին և պատրաստվում էին մի հարվածով հաշիւ մաքրել թշնամու հետ:

Սորհրդի նիստում պարսիկների մեծամասնութիւնը մնաւ կանապեա դեմ դուրս եկավ Մեմնոնի ռազմական պլանն ընդունելուն, այն է՝ ցամաքում նահանջելուն և ծովի վրա հարձակվելուն: Այդ պլանի հիմքը կազմում էր այն ենթադրութիւնը, թե հալանական է, որ բաց ճակատամարտում պարսիկները պարտութիւն կկրեն և նույնիսկ հաջողութեան դեպքում հնաբալոր չի լինի վճռականապէս ջախջախել թշնամուն: Ուստի Մեմնոնն առաջարկում էր նահանջել ու երկիրն ավերել, ամա-

յացնել, որպէսզի հարձակովոյ թշնամին ուժառայաւ լինի սովից ու ծարավից, միաժամանակ օգտագործել ծովի վրա ունեցած դերակշուութունը, դրավել Հունաստանի ու Ասիայի միջև եղած կղզիները, Հունաստանում ընդհանուր ապստամբութիւն բարձրացնել մակեդոնացիներէ դեմ, վերջապէս մակեդոնական բանակէ մնացորդները ծովից ու ցամաքից վազել առափնյա շերտում:

Պարսկաստանի պատմութիւնը տեսել էր Դարեհ Վշտասպան թագաւորի արշավանքը Սև ծովի ափերին ապրող սկյութական վաչկատուն ցեղերի դեմ, որոնք իրենց առապատակութիւններով անհանդիստ էին անում պարսկական սահմանամերձ սատրապութիւնները: Դարեհի զորքը Դանուբն անցալի և նահանջող սկյութացիների հետեւից ղնալով խորացալ սև-ծովյան ընդարձակ տափաստանում: Ըստ ափանդութիւն սկյութական առաջնորդներից մեկը Դարեհին ուղարկեց մի մուկ, մի զորոտ, մի թռչուն և հինգ նետ: Թագաւորի շողորթութենէն շտապեցին բացատրել, թէ դրանով սկյութացիք թագաւորի արամադրութեան տակ են դնում հողը, ջուրը, օդը և իրենց զենքը: Բայց աղնախաններէից մեկն այլ առաքումն ալ կերպ մեկնարանեց, աչն է՝ պարսիկները սկյութացիների նետերից վերկիւնու համար կամ պետք է միկների պէս հողի մեջ թաղվեն, կամ դժբաղբի պէս ջրի մեջ սուզվեն, կամ թռչունների պէս օդը բարձրանան: Այդ աղնախանը ճիշտ էր ասել. սովից ու ծարավից պարտված պարսկական բանակն սկսեց շտապ նահանջել և այդ ժամանակ ամեն կողմից պարսիկների զլխավերէն սկսեցին սուլել սկյութական մահաբեր նետերը:

Բայց IV դարի փոքր Ասիան, մանաւանդ նրա առափնյա մասերը հարուստ, արդալանդ ու կուլտուրական երկիր էր և նրա բնակչութիւնը, ինչպէս հույները, այնպէս էլ ընդհանրը (լիդիացիք, կարիացիք և այլն) ի դեմս Ալեքսանդրի, որը բոլորին առատորեն խոստանում էր ամեն տեսակ բարեքններ, տեսնում էր իր վերկշին, կամ լախազույն դեպքում, անտարբեր էր վերաբերվում իր արիւմջ փոխվելուն: Փոքր Ասիան ամայացնելու համար հարկաւոր էր նախապէս փոքրասիացիներին բնաջինջ անել: Այս էր Մեմնոնի պլանի առաջին մասի քաղաքական աւարտափութութիւնը, մի պլան, որ իրականում կհանգեր պարսիկների կողմից Փոքր Ասիան թողնելուն:

Փռչուղիայի՝ Հելլեսպոնտոսին մոտիկ դանվող երկրի սատրապ Արտիտն ասաց, որ ինքը չի թույլ տա իր սատրապութիւնում ոչ մի տուն վառել: Մյուս պարսիկ աղնապետ՝ միկներն էլ նրա կողմն անցան: Որոշում ընդունվեց՝ հրաժարվել երկարաճիւղ պատերազմ մղելուց և հաղթանակ որոնել բաց ճակատամարտում: Եվ պարսիկներն իրենց ուժերը շարժեցին դեպի Գրանիկ դետը, որ թափվում է Մարմարա ծովը: Մակեդոնական

դորքերն առաջ էին շարժվում չորս դորասյուններով, իրենց ա-
վանդարդում ունենալով սարխոֆորներին և թեթև հետևակը:

Գետի աջ ափը, որ բռնել էին պարսիկները, մի քանի մետր
բարձրությունից ուղղաձիգ իջնում էր դեպի ջուրը: Գետը տեղ-
տեղ խոր էր ու սրընթաց, ափը՝ դիք, անցումը դժվար ու վը-
տանդալոր: Վերջավաճը մոտենում էր: Ծերունի Պարմենիոնն
առաջարկեց ձամբար խիտի դետի ափին և, թշնամու հեծելազո-
րը դիշերային սպասումով հոգնեցնելով՝ առավոտյան սկսել ան-
ցումը: Այեքսանդրը սրաթափանց հայացք դեց թշնամու անհե-
թեթ դասավորության վրա, որը առջևում կանգնեցրել էր հե-
ծելազորը, իսկ թիկունքում կանգնեցրել էր ընտիր վարձու հե-
տևակը, որպես ճակատամարտի համր վիճաներ: Մարտի դաշ-
տում, ինչպես շախմատի տախտակի վրա, ամենահաջող քայ-
լերն ստացվում են ի հաշիվ հակառակորդի սխալների: «Հիլևս-
պոնտոսն անցնելուց հետո Գրանիկից վախենալու հարկ չկա»,
ասաց Այեքսանդրը և հրամայեց դուքը շտրել ճակատամարտի:

Ձևերի վաղը, սաղավարտի վրայի սպիտակ փետրախուռնը,
արքայական տեսքն ու հրամայական տոնը պարսիկներին մատ-
նեցին, որ Այեքսանդրը աջ թևումն է՝ գտնվում: Սպասելով, որ
դիշավոր հարվածն իրենց ձախ թևին կտրվի՝ պարսկական հը-
րամանատարությունն այտուղ խիտ շարքերով դասավորեց Մեմ-
նոնի ու նրա որդիներին հեծյալ ջոկատները, մի քանի փոքր-ա-
սիական սատրապներին հեծելազորերը և Լիդիայի սատրապ Սպի-
թրիդատի թեթևապին լրկանցիներին: Ձախ թևին միացան նաև
քառասուն անվանի պարսիկներ, որոնք փախադուժ էին ընդհա-
վել մակեդոնական առաջնորդի հետ: Պարսիկների աջ թևում
դասավորվեցին 1000 լիդիական և 2000 բակտրիական ձիավոր-
ներ: Կենտրոնը նույնպես բաղկացած էր հեծելազորից: Իսկ հե-
տև, բարձունքի վրա լուռ նստած իր հերթին էր սպասում
հետևակազորը:

Այս օրիզինալ ճակատամարտում պարսիկները թվական մեծ
դերակշռություն ունեին հեծելազորի նկատմամբ (հավանաբար
4:1 հարաբերությամբ), իսկ մակեդոնացիք՝ հետևակազորի նը-
կատմամբ: Պարսկական հետևակազորը ճակատամարտում նկա-
տելի դեր չէր խաղում. նա առանց այն էլ համեմատաբար սա-
կավաթիվ էր, իսկ մի քանի հազար հունական վարձու հետե-
վակը մարտին մասնակցություն ունեցավ միայն ամենավերջում:

Սարխոֆորների իլերը, պեոնիական թեթև հեծելազորը,
էթերների իլերը և զիպասպիտների տախիսները փողերի հըն-
չյունների տակ, մարտական երգեր երգելով սկսեցին անցնել
Գրանիկ գետը: Այնուհետև անհամասար դժով առաջ շարժվեցին
աջից դեպի ձախ հաշիվ՝ հետևյալ կարգով — թեթև զորամա-
սերը, թեսալիական հեծելազորը, հունական հեծելազորը, օդ-

րիղներէ ձխալորները, ֆալանգաներն ու դիպառախտները, է-
թերներէ մնացած յոթ իւրերը, աղբիանյան տեղաձիղները, նիզա-
կալորները: Հունական դաշնակից և մարծու զծային հետեւալա-
զորն ըստ երեւոյթին դրալել էր կենտրոնի ֆալանգաների ա-
րանքներէ տարածութիւնները և մասամբ էլ ռեզերվ էր կադ-
մել: Չախ թեւի հրամանատարն էր Պարմենիոնը՝ Ալեքսանդրի
աջ ձեռքը: Պարմենիոնի թեթեւ զորամասերը հրաման էին ստա-
ցել՝ ձախ կողմից ընդգրկել պարսիկներէ աջ թեւը:

Ալանդարդի սարխոփորները, պեոններն ու հետեւալը, ու-
րոնք իրենց վրա էին դարձրել պարսիկներէ ձախ թեւի դիպալոր
ուժերը, թշնամու տեղերի հարվածներէ տակ դժվարութեամբ
էին դուրս դալիս ջրից ու առափնյա տիղմից: Այդ ժամանակ
Ալեքսանդրը դեպի ձախ մի կիսաշրջան կատարեց և իր էթերներ-
էի գլուխ անցած՝ թեւի կողմից խրվեց պարսիկներէ կենտրո-
նը, որին արգեն առջևից մոտենում էին մակեդոնական կենտրո-
նի ֆալանգաներն ու դիպառախտները: Պարսկական հեծելազորի
դիպալոր մասսան և պարսկական ամբողջ ավազանին նրան ըն-
դառաջ նետակցին: Սկսվեց ձխալորներէ մի կատաղի մարտ, ոք-
տեղ, հին պատմադրի ասածով, մակեդոնական նիզակը հաղթեց
պարսկական տեղին: Զխալորներէ խոշոր մասսաներէ մարտը
Գրանիկի ճակատամարտի ընտրոշ մոմենտն է:

Մասալի գրահ ունենալու շնորհիվ մակեդոնացիք շատ քիչ
ձխալոր սպանվածներ ունեցան, բայց վիրավորներէ թիվը հա-
մեմատաբար մեծ էր: Մարտի շնչով արբած Ալեքսանդրը կըռ-
վում էր առաջին շարքերում՝ իր անձնական օրինակով ոգեշնչե-
լով իր մարտիկներին: Նրա ձեռքի նիզակը կտրւեց, նրա գի-
նակիլը ևս իր նիզակը կոտրեց: Նա հենց արշալի ընթացքում
բռնեց իր հույն բարեկամներից մեկի իրեն նետած նիզակը և
սպանեց Դարեհի ազգական Միհրդատին, որը կարողացավ մի-
այն վիրավորել թաղալորին իր տեղով: Միհրդատի եղբայր
Ռիզապը թրի ուժեղ հարվածով ճեղքեց թաղալորի գլխի սաղա-
վարտը և թեթեւ չանդոնեց նրա մաշկը, բայց դրան ի պատաս-
խան՝ նիզակի հարվածը ծակեց անցավ Ռիզապի զրահն ու
կոտրեց: Այդ բոլորին Ալեքսանդրի վրա նետվեց Լիդիայի
սատրապ Սպիթրիդատը և անդեն Ալեքսանդրի գլխին ճոճեց իր
կեռ թուրը, բայց Կլիտը կտրեց պարսիկի ձեռքը թրի հետ և
հետեւյալ հարվածով վերջ տվեց նրա կյանքին:

Մարտում ընկած նշանավոր պարսիկների մեջ էին Դարեհի
փեսա Փառնակը և Արտաքսերքսէի թոռ Սրբուպալը: Պարսկա-
կան ավազանին ցուցաբերեց մեծ քաջութիւն, բայց նվազ
լսել: Ի վերջո պարսկական կենտրոնը չդիմացավ ճակատի ու-
թեւերի միաժամանակյա գրոհին և իրենց հրամանատարներից

դրկված ջոկատները ցաք ու ցրելով փախչել սկսեցին դետափելը։ Փախուստը քամու պես ընդդրկեց ամբողջ պարսկական հեծելա-
զորը և միայն ավելի քան հազար ձիավորների ու ձիերի դիակ-
ները մնացին դետափին պառկած։

Պարսկական հեծելազորի ծաղիկը կործանվեց, բայց նրա
ջախջախման ամենադառն պտուղները բաժին ընկան հունական
վարձկաններին։ Լինելով բոլոր կողմերից չրջապատված, նետե-
րի ու տեղերի ամպանման տարափի տակ, սեղմված Ֆալանգա-
ներով և ջարդ կրելով իրենց շարքերի մեջ ներխուժող մակեդո-
նական հեծելազորից՝ նրանք կարող էին միայն թանկ ծախել ի-
րենց կյանքը։ Շատ մակեդոնացի զինվորներ վերափոխվեցին ու
սպանվեցին, սպանվեց նաև Ալեքսանդրի տակի ձին։ Վարձկան-
ների մի մասը փորձում էր փրկվել ընկածների դիակների տակ։
2.000 մարդ գերի բռնվեցին։ Ճակատամարտը վերջացավ։

Գերի հույները չլքեցին ուղարկվեցին Մակեդոնիա՝
տաժանակիր աշխատանքի, միայն թերեացիք ներումն ստացան։
Մարտում ընկած բոլոր թե՛ հույները և թե՛ պարսիկները թաղ-
վեցին հարդանքներով։ Աթենք, Աթենաս աստվածուհու տաճարն
ուղարկվեց պարսկական 300 հատ լրիվ սպառազինութուն՝ հե-
տեյալ մակադրությամբ. «Ալեքսանդր, որդի Ֆիլիպի և հելլե-
նացի, բացառությամբ սպարապետների, Ասիայում բարբարոս-
ներից վերցրած ավարից»։

Գիվար է ասել, մակեդոնացիների կորուստները նվազեցրած
չէ՞ն արդյոք հին պատմաբանների կողմից, որոնց ասածի հա-
մաձայն կռվում ընկել են միայն 85 ձիավոր ու 30 հետևակ և
վերափոխվել են մի քանի հարյուր մարդ։ Ալեքսանդրը հայտնի
քանդակագործ Լիսիպին հրամայեց բրոնզից ձուլել այն 25 է-
թերները արձանները, որոնք առաջինն ընկան կռվում և հող-
տարալ զոհվածների ընտանիքների մասին։ Նա եղավ բոլոր վի-
րավորների մոտ և յուրաքանչյուրի հետ առանձին զրույց ա-
րավ։

Պարսիկների կորուստներն անհամեմատ ավելի էին։ Գրանի-
կում վերջին զոհը եղավ Փոյուլիայի սատրապ Արսիտը, որը,
վախենալով, թե մահ կդառնի դահճի ձեռքով, շտապեց ինքնա-
պսուտլթյամբ վերջ դնել իր կյանքին։

«Կեսարի սկզբունքները նույնանման էին Ալեքսանդրի ու Հաննիբալի սկզբունքներին հետ... Կենտրոնացնել իր ուժերը՝ չդրսևորելով իր թույլ կողմերը, արագորեն շարժվել դեպի կարևորագույն կետերը, օգտվել բարոյական ազդեցությունից, իր ղեկի փառքից, նրա ներշնչած սարսափից և քաղաքական միջոցներից՝ իր դաշնակիցներին հավատարիմ և հպատակ ժողովուրդներին հնազանդ պահելու համար»:

Ն ա պ ո լ է ո ն

Գրանիկի ճակատամարտից հետո Հելլենստոնոսի Փռյուզիան ամբողջովին գրավելով՝ Ալեքսանդրն շտապեց դեպի Լիդիա: Մեր թվականությունից առաջ VI դարում Լիդիան մի հզոր պետություն էր, իսկ նրա թագավոր Կրեսոսի հարստությունը նույն իսկ ասելիք էր դարձել: VI դարի երկրորդ կեսին նա լնկավ պարսիկների տիրապետության տակ: Լիդիայի բնակչուն Ալեքսանդրին չդիմադրեց, նրա մայրաքաղաք Սարգիլի բնակիչները հյուրասիրաբար բաց արին նրա առաջ քաղաքի դարբանները: Սարգիլի գանձարանում թագավորը բախկան շատ հարստություն գտավ և այդ նրան հնարավորություն տվեց հույներին ու փոքր-ասիացիներին պարսկական լծից ազատագրողի մեծահոգի դերի մեջ մտնելու: Ալեքսանդրը զիջում էր նախկին հարկերի ապառքները, թեթևացնում էր հարկերը, ազատության հրամաններ էր արձակում և առատ խոստումներ ու սխրայիւ խոսքեր էր խնայում: Շուտով արևելյան ազդեցիկ քրմությունն առատ նվերներով ու ամեն տեսակ արտոնություններով ներդրավեց ծառայելու նվաճողին: Չկար մի աստիճան, որին թագավորը չփորձեր կաշառել ու դրավել իր կողմը: Չինվորական, ֆինանսական ու վարչական բոլոր կարևոր պաշտոններում Լիդիայում և ամբողջ Փոքր Ասիայում նշանակվում էին առաջնայան մակեդոնացիներ ու հույներ: Իր զորքերի մակեդոնական կորիզը ցրելուց հետո ասարար խուսափելով՝ Ալեքսանդրը պահակային ու կայազորային ծառայության մեջ թողնում էր գլխավորապես դաշնակից հունական զորքեր՝ մակեդոնացիներին հսկողությամբ: Հույներին էր հանձնարարվում նաև այն վայրերի նվաճումը, որոնք բանակի հիմնական ճանապարհից հեռու էին ընկած:

Մինչ այդ մոտենում էր պարսկական նավատորմը՝ բաղկացած 400 նավերից, Փյունիկիայի, Կիպրոսի և Փոքր Ասիայի առաջինյա մարզերի նավապետներ ընտիր անձնակազմով: Նավերի վերա կային նաև հունական վարձկաններ: Ալեքսանդրի մեջ մի սրլան հղացավ. այդ նավատորմը ոչնչացնել ցամաքում հաղթանակ-

քույրերը և քաղաքն իր մեջ ընդունեց պարսկական դորքերը։ Մակեդոնական նախատորմը կարողացավ զբաղել Միլետի ուղ-
մական նախահանդիսաբ, որ դառնում էր նախահանդեսին տե-
րապետող կղզու մոտ։ Մի քանի օրից հետո կրեաց պարսկական
նախատորմը, որ փորձեց քաղաքի բոկազան ճեղքել, կամ մա-
կեդոնական նախատորմին ծովային մարտի մեջ ներդրավել, սա-
կան նրա բոլոր փորձերն ապարդյուն անցան։ Ալեքսանդրը
հրամայեց ծովային մարտ չսկսել թվապես, դուքս և որակա-
պես ուժեղ հակառակորդի հետ։ Նա հաստատորեն հետևում էր
իր նշած պլանին — պարսկական նախատորմը սջնացնել մակե-
դոնական հաղթական բանակի միջոցով և իր բախող միայն լավ
խաղաթղթի վրա էր դնում։ Միլետը զբաղվեց դրոշով, նրա
պաշտպանների մեծ մասը կոտորվեց, պաշարվածների մի մասը
փրկվեց մակույկներով։ Թաղավորը ներումն չորհեց և իր մոտ
ծառայության ընդունեց 300 հույն վարձկաններին, որոնք
թաքնվել էին առևտրական նախահանգստի մի փոքրիկ ժայռոտ
կղզում։ Պարսկական նախատորմը հեռացավ Միլետից։

Նախատորմն իր ՅՕ հազարանոց անձնակազմով նույն քան
ծախս էր նստում, որքան բանակը։ Փոքր Ասիայում Ալեքսան-
դրի վարած քաղաքականութունը որպես կանոն նրան թույլ
չէր տալիս ռազմատուգանք վերցնել կամ բռնադատյալներ կա-
տարել։ Պատերազմի այդ շրջանում Ալեքսանդրի ֆինանսական
միջոցներն աննշան էին։ Նախատորմն ապահովել էր բանակի ան-
ցումն Ասիա և նպաստել էր առաջին ռազմական դործողութուն-
ներին, բայց հետադաշում, նկատի ունենալով պարսիկների դե-
րակչութունը ծովի վրա, սկսեց է դատապարտված լինել
ծանրաբեռնող պատվության։ Ուստի Ալեքսանդրը սրանսպոր-
տի ու կապի համար իր մոտ թողեց մի քանի տասնյակ նավեր,
որոնցից 20-ը աթենական, մնացած ամբողջ նախատորմն աղբա-
արձակեց։

Մակեդոնական բանակը շարժվեց դեպի Կարիա՝ Փոքր Ասի-
այի հարավ-արևմտյան ափերը նվաճելու։

Կարիան, որ հույն ու կարիացի բնակչությամբ հարուստ
երկիր էր, կառավարվում էր իր սելիական թաղավորական Մալ-
սոլ դինաստիայի կողմից և Պարսկաստանի նկատմամբ կախյալ
դաշնակցի վիճակում էր դառնում։ Կարիայի տերերը կառավա-
րում էին նաև հարևան Լիկիա մարզը, ունեին բավական ուժեղ
նախատորմ, իրենց ոսկե զրամն էին կտրում, ձեռք էին մեկնում
հարուստ Միլետին և խառնվում էին հունական դործերին։ Նը-
րանցից կախյալ վիճակում էին դառնում էգեյան ծովի շատ
կղզիներ, այդ թվում Հոդոս խոշոր, հարուստ կղզին։ Կարիա-
յի թագուհին Ադան, որին իշխանութունից հեռացրել էին
պարսկական օրիննաացիայի կողմնակիցները, ակրահոծար կեր-
պով որդեգրեց Ալեքսանդրին, որով օրինականացրեց նրա պա-

հանձնեցրը Կարխայի նկատմամբ: Կարխայի հունական քաղաքներէ նկատմամբ ընդունակեց ամբողջով Կարխայի իրաւունքը և տուրքերից ազատութիւն: Շուտով ամբողջ Կարխան, բացի նրա կենտրոն հողը, Հալիկարնասից, ընկավ մակեդոնացիների ձեռքը:

Հալիկարնասում Մեմնոնի և աթենացի իֆիալտեսի հրամանատարութեամբ կենտրոնացել էին հունական ու մակեդոնական էմիգրանտները, պարսկական զորքերն ու հունական վարձկանները: Քաղաքը երեք կողմից շրջապատված էր ամուր պարիսպներով, իսկ հարավային կողմը նախած էր ծովին: Ամբողջ հետ կապված էին չորս ամբուլթ: Քաղաքի ամբուլթայիններէ մեջ էին մտնում մի քանի միջնաբերդ: Պարսկական նախատորմը կարող էր անընդհատ ամեն անհրաժեշտ բան մատակարարել քաղաքին: Մեմնոնն ու նրա օգնականները եռանդուն պաշտպանութեան էին պատրաստվել: Առանց Հալիկարնասը զբաղեցու Ալեքսանդրն առաջ շարժվել էր կարող:

Հալիկարնասի մոտ հաղթողը եղավ մակեդոնացի ինժեները: Պէր ու լայն լանդակը մի քանի տեղում լցվեց, պարիսպների դրոշային աշտարակներ մոտեցվեցին և նետող դործիքների, կրիաների ու պաշտպանական պատերի ծածկի տակ սկսվեց պարիսպների տակը փորելու աշխատանքը, միաժամանակ եռանդով դործում էին բարանները, պատճախիչները և ուրիշ պարսպակործան դործիքներ: Պաշտպանվողների համառութեամբ զուգընթաց աճում էր և հարձակվողների համառութեամբ և աշխատանքն արագորեն առաջ էր ընթանում, քանդվում էին պարիսպները, նրանց մեջ ձեղքեր էին բացվում, փուլ էին դալիս աշտարակները և քաղաքի անկումը մոտենում էր ժամ առ ժամ: Պաշարվածների կատաղի զիմադրութեան անհաջող էր անցնում, զոհվեց մոտ 1000 մարդ, այդ թիւում՝ Մեմնոնի շորհալի օգնական իֆիալտեսը: Դրութեան անհուսալի էր դարձել:

Թշնամու դրոհին չսպասելով՝ Մեմնոնը քաղաքը վառեց, կայադրեր թողեց կղզիներէ ամբուլթայիններում ու պարանոցի ամբողջում, իսկ ինքը զորքի մի մասի հետ նալ նստեց: Ալեքսանդրն ստիպված եղավ կղզիների ու առափնյա ամբուլթայինները պաշարելու համար մի ջրկառ առանձնացնել, բաղկացած 3000 վարձկաններից և 200 ձիավորներից՝ Պոդոմեոսի հրամանատարութեամբ: Հալիկարնաս քաղաքն ավերվեց, նրա բնակիչները բնակեցվեցին երկրի զանազան մարզերում:

Առաջը մոտենում էր: Մինչև 333 թ. դարունը էր կարելի սպասել, թե փոքր Ասիայում պարսկական մեծաթիվ զորքեր կերևան: Բոլոր նորապսակ զինվորներն արձակվեցին և իրենց տները՝ ընտանիքների մոտ ուղարկվեցին: Պարմենիոնը ծանր հեծելազորով, գումակով, դաշնակից զորքերով ու մեքենաներով ուղարկվեց Սարգի՝ հանդատանալու, իսկ Ալեքսանդրը մնացած ուղարկվեց Սարգի՝ փոքր Ասիայի հարավում գտնվող ծովա-

վերնյա մարդը: Լիկիայի բաղմաթիւ քաղաքներն ու ավանները, պարսկական կայազորերից զրկւած լինելով, անձնատուր էին լինում առանց դիմադրութեան: Ալեքսանդրը Լիկիայում անխախտ թողեց նրա հնամենի ֆեդերատիւ կառուցվածքը և լիկիացիներին պահանջեց, որ պարսկական նախատրոփից հետ կանչեն իրենց նախնիքը: Այնուհետև նա սկսեց զբաղել հարեան Պամփիլիան:

Պամփիլիայում թաղավորը տեղեկացաւ, որ իր թեսալական հեծելազորի հրամանատարը դավաճանել է: Այդ հրամանատարի եղբայրները, որոնք պատկանում էին Լինկեստիդեան իշխանական տոհմին, որպես օրինական դինաստիայի դեմ դավադրութեան կաղմակերպողներ մահապատժի էին ենթարկվել Ալեքսանդրի դահ բարձրանալու ժամանակ: Դարեհի դեսպանը որպես թե Ալեքսանդրի դիակի փոխարեն դավաճանին խոստացել էր 1000 տաղանդ և մակեդոնական դահ: Որոշակի հանցանշաններ չլինելու պատճառով Ալեքսանդրը բավականացաւ դավաճանութեան մեջ կասկածվողներին հսկողութեան տակ կալանքի առնելով:

«Պամփիլյան սանդուղքի» լեռնակույտերը դեպի արևելք անցնելու համար միայն մի նեղ շափիղ ունեին ծովի եզերքով: Հարավային քամու ժամանակ այդ շափիղն էլ ծածկւում էր ծովալիքներով: Իր զորքի մի մասը լեռնանցքով ուղարկելով՝ մնացած մասի հետ Ալեքսանդրն անցաւ այդ նեղ շափիղով: Հետագայում առասպել ստեղծվեց, թե իբր երբ թաղավորը մոտեցել է ծովին, քամին հնադանդութեամբ իր ուղղութեամբ փոխել է և ծովը հետ է քաշվել լեռներից՝ ճանապարհ բանալով մակեդոնական զորքի համար: Սակայն փառահեղ տեղեկութունների համաձայն Ալեքսանդրն ու իր զորքերը այդ շափիղով անցել են մինչև ծնկները ջրի մեջ թաղված:

Պամփիլիայի քաղաքներից մի քանիսը փորձեցին դիմադրութեան ցույց տալ, բայց ճնշվեցին, նրանց վրա ոստիատութանք դրվեց և ստիպւած եղան պատանդներ տալ ու ձիեր մատակարարել հաղթողին: Փոքր Ասիայի ամբողջ ծովափը ընդհուպ մինչև Փոքր Ասիան ու Միջին իրարից բաժանող լեռնաշղթան այժմ ընկաւ մակեդոնացիների ձեռքը: Մակեդոնացիները գլխավոր ուժերը սարահարթի ու ծովափի միջև ընկած լեռներն անցնելով՝ մասն ներքին Փոյուզիա: Տեղափոխւածները տեղի լեռնական ցեղերի հետ արյունահեղ ընդհարումներ էին տեղի ունենում, բայց Ալեքսանդրն առանց հիմնական ուղղութեանից չեղվելու սրազուրկն առաջ էր դնում: Նա լեռնային ամրոցները չուրջանցում էր՝ նրանց զբաղելը թողնելով իր փոխարքաներին: Դեպի Փոքր Ասիայի խորքը և դեպի Միջագետք տանող ճանապարհը փակող Բեյեն ամրոցի մոտ նա թողեց 1500 մարդուց բաղկացած մի ջոկատ, ամրոցի կայազորի հետ համա-

ճախութիւն կայացնելով, ըստ որի, օժանդակ ուժեր չլինելու դեպքում ամբողջ պետք է որոշ ժամանակամիջոցից հետո անձնատուր լինել: Մակեդոնացիք մտան Նեպքին ֆուլուրայի մայրաքաղաք Գորդի:

Գորդիում Ալեքսանդրը կարող էր ապահով կերպով հանդիմանալ... Տաղանդավոր ու եռանդուն զորավար Մեմնոնը, որ Դարեհի հրամանով նշանակված էր պարսկական նախաորմի և Փոքր Ասիայի բոլոր զինված ուժերի պետ, հանկարծակի մահացավ ծովում իր ծավալած ռազմական գործողութիւնների ամենաեռուն ջրջանում: Նա գրավել էր Սամոս, Հոդոս, Կոս, Սպորադյան, Քիոս կղզիները և Լեսբոս կղզու մեծ մասը: Լեսբոսի խոչորադուլն քաղաք Միտիլենան բոլոր կողմերից պաշարված էր: Հունաստանը հուզվել էր, Սպարտան, որ հրաժարվել էր դեպի Արևելք ձեռնարկված արշավանքին որևէ մասնակցութիւն ունենալուց, պատրաստվում էր ոտքի ելնելու, Մեմնոնը հարաբերութիւնների մեջ էր մտել հունական մի շարք քաղաքների հետ: Նիքեա կղզին, որ Ալթենքին մոտիկ է գտնվում, պատրաստվում էր իր նախահանգիտներում ընդունելու Մեմնոնի նախաորմը: Միտիլենան երկար ղեմանալու հնարավորութիւն չուներ... Բայց ահա, Ալեքսանդրի համար ճիշտ և ճիշտ լավ ժամանակին, Մեմնոնը մեռավ, դուցե և իր թշնամիների կողմից թունամորմելով:

Մեմնոնի մահը ծանր հարված էր Դարեհի համար: Նա զինվորական խորհրդակցութիւն հրաւիրեց: Այդ խորհրդակցութիւնը հույն զորավար Սարիդեմն առաջարկեց հույն վարձկաններից և պարսկական ընտիր ջոկատներից խառն զորք կազմել և իրեն՝ Սարիդեմնին վստահել պատերազմի ամբողջ ղեկավարութիւնը: Պարսից ազնւականների հետ տաքացած վեճի ժամանակ Սարիդեմն սկսեց ապացուցել, թե պարսիկներն առանց հույների օգնութիւն անգոր են պայքարելու Մակեդոնիայի դեմ և Դարեհ արքան կկործանվի, եթե իր խորհուրդը չսխ: Դարեհը և՛ որպէս պարսիկ, և՛ որպէս ամենագոր տիրակալ կրկնակի չափով վերավորված այս խոսքից՝ ձեռքը դիպցրեց Սարիդեմնի դոտուն և թիկնապահները նրան դուրս տարան և խեղդեցին: Ասում են, թե Սարիդեմն վերջին խոսքերն էին. «Դու չուտով կղզիաս, որ չես կարողացել դնահատել ինձ: Ինձ համար վրեժ առնողը հետո չէ»:

Որովհետ պետական աշխարհագրը գումարել, որի դուլիս պիտի անցնէր ինքը՝ Դարեհը, նախաորմից կանչել բոլոր հույն վարձկաններին և երբ մակեդոնացիք Փոքր Ասիայից դուրս կը գան, բոլոր ուժերով հարվածել նրանց: Մեմնոնի սլանը թաղվեց: Մեմնոնի մահից և հույն վարձկաններին կանչելուց հետո պարսկական նախաորմը գործում էր դանդաղ ու անվճռական պարսիկների վերջին հաջողութիւնը եղավ Միտիլենան գրավել:

ըր և մի քանի մանր կղզիներ վերցնելը: Այնուհետև նոր կաղմա-
կերպով մակեդոնական էսկադրաները կառեցրին պարսկական
նախաորմի դործողութունները և Հելլադան ընկնելու վտանդն
առժամանակ վերացավ... Պարսկական զորափողովի դանդաղու-
թյունը Ալեքսանդրին հնարավորութուն տվեց Գորդիում հան-
գիստ անց կացնել ձմեռվա վերջը:

Գորդիում Ալեքսանդրին ցույց տվին Գորդիի առասպելա-
կան թագավորի կառքը, որի լծասարքը կապված էր մի շատ
հնարամիտ հանդուցյով: Գոյություն ուներ մի դուշակութուն,
թե իբր ով որ կարողանա այդ հանդուցյը քանդել, նա կտրի
ամբողջ Ասիային: Ալեքսանդրը գորդյան հանդուցյը կտրեց իր
թրով:

Գարնան դեմ Գորդիում հավաքվեցին Պարմենիոնի զորա-
մասի հեծելազորը, գումակն ու մեքենաները, արձակուրդից
վերադարձած նորապսակները և նրանց հետ էլ նոր ուժեր՝ 3000
մակեդոնական հեռակներ, 300 մակեդոնացի, 200 թեսալացի
և 150 էլեացի ձիավորներ: Գարնան սկզբին զորքերն արշավի
դուրս եկան և առանց կանգ առնելու նվաճված Պաֆլագոնիա-
յում, Անկիրի (ներկայիս Թուրքիայի մայրաքաղաք Անկարայի)
վրայով ուղևորվեցին դեպի Տավրոսի լեռնանցքերը: Ճանապար-
հին ընկած Կապարովիկիան դարձվեց մակեդոնական մարզ, սա-
կայն վճռական ճակատամարտից առաջ իր ուժերը չցրելու հա-
մար մակեդոնացիք ստիպված եղան հրաժարվել Սև ծովի ափե-
րի քաղաքները (Սինոպը, Հերակլեան և այլն) գրավելու մըտ-
քից (այդ քաղաքները կառավարում էին պարսիկների նշանա-
կած մարդիկ): Բոլոր ուժերը փոխադրվեցին Միջերկրական ծո-
վի ափերը:

Դեպի Սիրիայի սահմանակից Կիլիկիա էին տանում Տավրո-
սի լեռնանցքերը, որոնք գրավել էին Կիլիկիայի սատրապ Ար-
ղամի ջոկատները: Ալեքսանդրը հեծելազորի ու թեթև հեռա-
կազորի շեշտակի հարվածով լեռներից ցած շարժեց թշնամու
պոստերը և շտապ հարձակվեց Կիլիկիայի հարթավայրի վրա,
մաքրեց այն պարսկական թուռցիկ ջոկատներից, որոնք Արղամի
հրամանով ավերում էին ամբողջ մարզը:

Կիլիկիա լեռնային դեռի պաղ այլերների մեջ անդգույշ լողա-
նալը քիչ մնաց աղետ պիտի առաջացներ. թագավորին ջրից
գուրս հանեցին գիտակցութունը կորցրած վիճակում և միտո-
ժամանակ նա կյանքի ու մահվան միջև էր դրնվում: Բայց այդ
հասարակածն արշավի ընդհանուր ընթացքի վրա նկատելի հետե-
վանքներ չունեցավ:

Պարմենիոնը տիրեց երկրորդ լեռնաշղթային՝ Ամմանի լեռ-
նանցքերին, որը առաջավոր Ասիան բաժանում էր Փոքր Ասի-
այից: Ալեքսանդրը, ճանապարհին լեռնական ցեղերին ճնշելով,
ավարտեց ամբողջ Կիլիկիայի նվաճումը: Բայց այդ ժամանակ

տեղեկութիւն ստացուեց, թե Դարեհ արքան մեծ զորքով դառնալով է Սոխի սիրիական փոքրիկ քաղաքում, որ դեպի Սիրիա տանող լեռնանցքերից երկու երթաչափ հեռու էր գտնվում:

ԻՍՍՍ.ՅԻ ԶԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

«Եթե ռազմական արվեստը միշտ անփոփոխ դիրք բռնելը լիներ, ապա փառքը միջակ մարդկանց սեփականութիւն կդառնար»:

Ն ա պ ո լ ե ո ն

Մենք չդիտենք և երբեք չենք խմանա Դարեհի հալաքած հակառակի զորքի թիւը, որի մեջ էին մտնում նաև պարսկական ծառայութեան մեջ գտնվող բոլոր հույն վարձկանները: Այսպէս ամենայնիւ Դարեհը ժամանակ չունեցաւ իր այս բաղձացեղ զորքի մեջ կանչելու իր պետութեան արևելյան ցեղերի ամբողջ հեծելազորը և հազիւ թե Իսսայի ճակատամարտին զգալի թվով բախորիական, սողդիական կամ սկյութական թեթև ձիավորներ մասնակցած լինէին: Հույն պատմագիրներէից ոմանք Դարեհի զորքի թիւը հաշվում են 600.000 մարդ: Այդ ժամանակներում 600.000 մարդուց բաղկացած բանակ մի տեղ հալաքել, պարենավորել ու մատակարարել հնարավոր չէր և պարսկական սատրապներին ու աղնավականների ուժից վեր էր շատ թե քիչ տանելի ձևով կառավարել բաղձալեզու, բաղձացեղ ու անվարժ մարդկանց այդպիսի մի վիթխարի մասնա: Այնուամենայնիւ Դարեհի զորքն իր թվով մի քանի անգամ ավելի էր մակեդոնական զորքից և, բացի 10.000—12.000 հունական վարձկաններից, նրա կազմի մեջ էին մտնում ծանրազեն կորդախները, որ նրա հետևակազորի ամենակոթիված մասերն էին, որոշ թվով ծանրազրահ ձիավորներ, նշանակալից թվով թեթև հեծելազոր, արքայական գլխաւորապէս և նիզակավորներէի զորագունդը, մեծ թվով նետաձիգներ և վերջապէս աշխարհազորի բաղձացեղ ջոկատներ:

Պարսիկներէի սովորութեան համաձայն թաղավորական աշխարհազորի արշավի դուրս գալը հաղթական երթ էր հիշեցնում. առջևից հանդիսավոր կերպով դնում էին մոզերը, որոնք հիմն երգելով տանում էին արծաթե անոթների մեջ զրկած սրբազան կրակը: Այս վիթխարի շքերթի, որի գլխավորները ճոճվում էր փայտի ծալքին ամրացրած արքայական արծիւք, զարդն էին կազմում «անմահները», իրենց ոսկե շղթաներով և շողշողուն ոսկե զրահներով: Ինքը՝ Դարեհը չորս հատ սպիտակ ձի լծած մարտակառքին բաղձած, ծիրանազուն թիկնոցը վրան, ոսկե-

Հուռ դոտին կապած, թիկնապահներին և սիրամարդի պես զարգարված չքախմբով ու աղնախաններով շրջապատված, հարստ-հպարտ աչք էր ածուժ այդ վիթխարի բաղմբախդ հոսանքին, որ դանդաղորեն շարժվում էր դեպի արևմուտք, և հաճույքով ականջ էր դնում իր պալատականներին հաճոյախոսություններին:

Թագավորն ու իր աղնախոսիկներն արշավի ժամանակ ոչ մի բանի պակասություն չպետք է զգային: Մի հսկա դոժմակ դանդաղորեն քարշ էր դալիս Դարեհի դորքի հետևից. թագավորական երթալին հարեմը, սատրապների հարեմները և պալատականների կանայք ու հարձերքը ռազմական արշավը դարձնում էին մի չքեղ հարսանյաց հանդես: Ասում են, թե 600 ջորիններով և 300 ուղտերով ոսկի, արծաթ և այլ գանձեր էին տանում: Այս խայտաբղետ ու բաղմապիսի մաստան Եփրատ գետն անցկացնելու համար հինգ օր հարկավորվեց:

Միրիա մտնելիս դոժմակի մեծ մասը, գանձարանը, պալատական պարադիսներին ու ներքիններին, կանանց ու հարձերքի ամբողջ բաղմության հետ թողին Դամասկոսում, իսկ պարսկական բանակը տեղավորվեց Սոխում, հյուսիսային Միրիայի հարթությունում, որ Ամմանի լեռնանցքերից երկու օրվա հեռավորության վրա էր գտնվում: Այստեղ ամենից ավելի հարմար էր պարսկական հեծելազորի ծավալման համար և կարելի էր թվական գերազանցությունն օգտագործելով՝ հակառակորդին շուրջանցել թևերի կողմից: Ահա այստեղ էլ պարսիկներն սկսեցին սպասել թշնամու երևալուն:

Փոքր Ասիան Միրիայից և Միջագետքից բաժանված է Տալրոսի և Ամմանի լեռնաշղթաներով, որոնք համարյա հասնում են Միջերկրական ծովին և ծովափին միայն նեղ կածաններ են թողնում անցնելու համար: Տալրոսի լեռներում «Կիլիկյան դարբաս» կոչվող անցքը և Ամմանի լեռնաշղթայի ու ծովի միջև գտնվող ճանապարհը, «Ամմանի դարբասն» արդեն մակեդոնացիների ձեռքումն էին գտնվում: Երբորդ լեռնաճյուղը դնում էր հյուսիսից ուղիղ դեպի հարավ, հարավում ուղիղ մոտենում էր ծովին և, բացի դժվարանցանքի չափիղներից, միայն մեկ հարմար անցք ուներ դեպի Միրիա: Ահա հենց այդ «Միրիական դարբասով» էլ սպասվում էր մակեդոնացիներին մուտքը Միրիա...

Դարեհն անհամբեր սպասում էր հակառակորդին և նույն յնիսկ Միրիական դարբասը չփակեց: Օրերն անցնում էին իրար հետևից, բայց հորիզոնում ոչինչ չէր երևում... Արդյոք Ալեքսանդրը չվախեցավ պարսկական վիթխարի ուժերից և չգերադասեց արդյոք մնալ լեռնանցքերի մյուս կողմը: Բայց պարսիկները Ամմանի լեռնաճյուղով դիտեին կողմնակի անցքեր, որոնք, համարձեռն, մակեդոնացիներին քիչ էին հայտնի, բացի

այդ՝ նրանք դերադասում էին ծովափին մոտիկ մնալ և իրենց ուժերը չցրել: Եւ ահա, Դարեհը մի ուսկոտ որոշում է ընդունում. նրա զորքն անցնում է Ամմանի լեռնաճյուղերը, որպեսզի թշնամուն հարկադրի մարտի դուրս գալ:

Ալեքսանդրը չէր էլ մտածում պաշտպանվել... Նա հափստում էր իրեն ու իր զորքերին, վստահ էր իր հաղթանակին և հույս ունեւր, որ այդ հաղթանակի հետևանքով կգրայի Միջերկրականի ափերը և կոչնչացնի ոչ միայն պարսկական բանակը, այլ և պարսկական նավատորմը... Լեռնանցքերի պաշտպանությունը միայն կձգձգեր պատերազմը և Հելլադայում կաշխուժացներ հակամակեդոնական պարտիան: Բոլոր հիվանդներին ու վիրավորներին Իսսայում թողնելով՝ Ալեքսանդրը, շարժվելով շարունակ ծովափնյա գծի ուղղութեամբ, որտեղ կարելի էր թշնամու դեսանտի իջնցում սպասել, ծովափի անցերով դուրս եկավ դեպի Միլիանդ քաղաքը:

Այդ նույն դիէրը պարսիկները, Ամմանի լեռնանցքն անցնելով, դուրս եկան Ալեքսանդրի թիկունքը և Կիլիկիայում թըշնամու գլխավոր ուժերին չհանդիպելով՝ Իսսայում քարուքանդարին մակեդոնական հիվանդանոցը: Դարեհի անսպասելի մանևլրի մասին տեղեկանալով՝ Ալեքսանդրն անհապաղ հետ դարձավ: Նրա զորքերը նորից Կիլիկիայի ծովափնյա հարթավայրերը մտան, բայց արդեն ոչ արևմուտքից, այլ հարավ-արևելքից:

Դժվար է Դարեհին դատապարտել այն բանի համար, որ նա չէր հոգացել թշնամու վերադարձի ճանապարհը փակելու մասին: Նա իր վիթխարի զորքը որքան ժամանակ կարող էր կերակրել, անասունների կերով ու պարենով ապահովել ծովափինյա նեղ հարթավայրում կամ անպտուղ սարահարթում: Հաջողութեան դեպքում նա կտրած կլինեք թշնամու ճանապարհը դեպի Մակեդոնիա, բայց նրա համար ճանապարհ բացած կլինեք Սիրիայի վրայով դեպի Փյունիկիա ու Միջագետք, դեպի իր միապետութեան սիրտը: Դարեհը վստահ էր իր ուժերի դերադանցութեանը և չէր ցանկանում խույս տալ ճակատամարտից:

Պարսիկները պաշտպանութեան համար հարմար դիրք գտնվեցին ծովափնյա հարթությունում, Իսսայի ու ծովափնյա անցքերի միջև: Այդ հարթությունը արևելքից և հյուսիսից եղբորված է բավական բարձր լեռներով: Այդտեղ հարթավայրի լայնությունը հասնում է 4 կմ-ի, հարթությունը հարավ-արևմուտքյան ուղղութեամբ կտրում է Պինար փոքր գետակը, որ սկիզբ է առնում լեռներից և թափվում է ծովը: Պինարի հոսանքն ի վեր հարթությունը հետզհետե լեռնոտ բնույթ է ստանում: Պինարի ափերը զառիթափ են ու ժայռոտ, շատ տեղերով այդ գետակն անցնելը դժվար է: Պարսիկները ճամբար դրեցին Պինարի հյու-

սխալին ամեն և անցումի համար ամենի հարմար վայրերն ու
գիւղ ամենն ամրացրին ցցված քներով—ցցերով:

Առաւինյա անցքերը շուրջանցելով՝ մակեդոնական բանակն
աստիճանաբար ծալալովում էր դեպի հյուսիս՝ երեսը թշնամու
կողմը դարձրած: Իսսայի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտը
նշանակալից է ինչպես երկու հակառակորդների զուգահեռ ու
միաժամանակյա մարշերով ճակատամարտից առաջ, այնպես էլ
երկու բանակների շուտ աված ճակատով ու թվապես ուժեղ կող-
մի պաշտպանութեան անցնելով: Սկզբում ծալալիցին Փալան-
գայի տակսիսները և գլխաւոր ստաների կորպուսը, այնուհետեւ
գլխաւոր ստաներից դեպի աջ դուրս եկավ թեսալական ու մա-
կեդոնական հեծելազորը, Փալանգայից դեպի ձախ՝ թրակիա-
կան թեթև և հունական ծանր հեծելազորը: Արանքներում սկսե-
ցին դասավորվել թեթև հետևակի և նետածիղների ջոկատները:
Լեռների մոտ գտնվող աջ թևի հրամանատարութեանն իր վրա
վերցրեց Ալեքսանդրը, ձախ թևը վստահեց Պարմենիոնին: Պար-
մենիոնը հրաման ստացավ ծովից չհեռանալ:

Պարսիկները ծալալիցին հեծելազորի և թեթևագին հետե-
վակի խոշոր ջոկատների պաշտպանութեան տակ, որոնք ուղարկ-
վել էին գետի հանդիպակաց ամր: Պարսիկների մի ահազին ջո-
կատ կանգնեցրած էր լեռան ստորոտի մոտ, որ պայտաձև մո-
տենում էր մակեդոնացիների աջ թևին, այնպես որ այդ ջոկա-
տներ, ծովի մոտ կանգնած էր պարսկական հեծելազորը, դե-
տի մի մասը պետք է հայտնվեր մակեդոնացիների թիկունքում:
Դեպի առաջ բերված կենտրոնը դրավում էին հունական վարձ-
կանները, ճակատի առջևը սարքված էին արհեստական խոչըն-
դոտներ, ծովի մոտ կանգնած էր պարսկական հեծելազորը, դե-
տի հոսանքի երկարութեամբ ցրված էին աղեղնավորների ջո-
կատները: Պաշտպանութեան համար հարմար գերբը պարսիկնե-
կանները: Պաշտպանութեան համար հարմար գերբը պարսիկնե-
րի համար կապված էր մի էական թերութեան հետ. նրանց
մարտական գիծը հավասարվում էր ամենի սակավաթիվ հակա-
ռակորդի մարտական գծին, և աշխարհազորի մի զգալի մասը
դասավորված էր առաջին գծի հետևը: Ինքը՝ Դարեհ թագավո-
րը, պարսկական ստորութեան համաձայն, տեղավորվել էր
կենտրոնում՝ գլխաւորապէս և իր շքախմբով շրջապատված:

Երբ պարսկական գլխաւոր ուժերի ծալալումը վերջացավ,
Դարեհն ավանգարդը հետ կանչեց: Տեղի պակասութեան և ձախ
թևում դործողութեանների անհարմարութեան պատճառով Դա-
րեհն իր համարյա ամբողջ հեծելազորը տեղափոխեց աջ թևը,
Պարմենիոնի դեմ:

Այդ բանը նկատելով՝ Ալեքսանդրը Պարմենիոնին օգնութեան
ուղարկեց թեսալական հեծելազորը, որը պարսիկների համար
աննկատելի մեկ թևից մյուս թևը սլացավ մարտադժի հետևից:
Պարսկական մեկուսացված ջոկատը, որ ընդգրկում էր մակեդո-
նացիների աջ թևը, էթերների ու թեթև հեծելազորի գլուխով

լեռան ստորոտից հետ չարտվեց նրա դագաթը: Նրա դիմաց կանգնեցվեց մի սակավաթիվ հեծելազորային ուղեւիակ:

Այսպիսով մակեդոնացիներն աջ թևը բաժանելով էր երկու ճյուղի— այդ ուղեւիակը և գլխավոր դիժը, որի դեմքն ուղղված էր դեպի պարսիկները: Երբ մակեդոնական դիժը վերջնականապես ծավալվեց, նա, սկսած աջից, բաղկացած էր հետևյալ զորամասերից. հունական պելոպոնեսներ, աղբյուրայան նետածիլդներ, աղեղնավորներ, պեոնների թեթև հեծելազորը, մակեդոնական սարիսոֆորներն ու էթերները, նորից աղեղնավորներ, դելպատպիստների ջոկատները, ֆալանգայի տաքսիանները, կրետերի նետածիլդները, թրակիական թեթև հետևակազորը, հունական դաշնակիցների հեծելազորը, թեսալական հեծելազորը և թեթև հեծյալները: Զորքի ընդհանուր թիվը մոտավորապես նույնն էր, ինչ որ Գրանիկայի ճակատամարտում, իսկ հույների թիվը համեմատաբար պակաս էր:

Իսսայի մոտ Դարեհի պլանը պաշտպանողական պլան էր, այն հաշվով, որ հակառակորդին նախապես ուժասպառելուց և թուլացնելուց հետո հարձակման անցնեն և ջախջախեն նրան: Պարսկական կենտրոնով, որը, ինչպես թվում էր, համարյա անմատչելի դիրք էր գրավել, վանել մակեդոնական կենտրոնը և հետ չարտել մակեդոնացիների դրոհները պարսիկների ձախ թև հետ չարտել մակեդոնացիների դրոհները պարսիկների ձախ թև, վի դրա, հեծելազորի ամբողջ մասսայով հարձակման անցնել մի վրա, հետ չարտել նրան ծովից ու մակեդոնական կենտրոնից, այնուհետև ամբողջ ճակատով հարձակման անցնել և հետևողականորեն ջախջախել մակեդոնական կենտրոնն ու աջ թևը— ահա այդ պլանի հիմնական դրույթները:

Լեռան մոտ կանգնած պարսկական մեկուսացված ջոկատն առանձնապես կարևոր դեր պիտի խաղար, երբ պարսիկներն ընդհանուր հարձակման անցնեին, թևից ու թիկունքից կաշկանդելով մակեդոնական աջ թևը և փախչողների առաջ փակելով դեպի լեռնային կիրճերը տանող ուղին: Նայելով վայրի բնույթին և կոպող կողմերի փոխադարձ դասավորությունը՝ ճակատամարտի արդյունքը պետք է լիներ պարտվող կողմի լիակատար ջախջախումը: Իդուր չէ, որ Նապոլեոնն Իսսայի ճակատամարտի մասին գրել է, թե պարտություն դեպքում Ալեքսանդրի բանակը բոլորովին կոչնչացվեր:

Ծովից մինչև լեռները մարտական դիժ կազմած, կարգ ու հանգստություն պահպանելով՝ մակեդոնական բանակը դանդաղորեն մոտենում էր թշնամուն: Ալեքսանդրը հաշի էր առել, որ հարձակման խիստ արագ տեմպի դեպքում Պինար գետն անցնելիս իր ամբողջ կենտրոնը կարող է խառնվել, մինչդեռ ֆալանգան դարհուրելի էր միայն այնքան ժամանակ, քանի դեռ անխախտ էր պահում իր ահեղ դասավորությունը: Այսուամենայնիվ Ալեքսանդրն ստիպված եղավ Պինար գետն անցնելու ա-

մենաշարմար տեղն ընտրել իր ծանր հեծելագործի համար և կտրվել բանակի մնացած մասսայից: Վերջապես, երբ մակեդոնական ամբողջ մարտադիժը հակառակորդին մոտեցավ այնքան, որ աղեղից նետված նետը կարող էր հասնել, Ալեքսանդրն իր էթերներին դուռն անցած, իր աջ ու ձախ կողմերում թեթև հետևակի, ձիավորների ու աղեղնավորների ջոկատներ ունենալով, որոնք պիտի նպաստեին գրոհին, ճակատամարտն սկսեց շտապ անցումով և շեշտակի հարձակումով պարսկական ձախ թևի վրա:

Նրա էթերները, թեթև զորքերի հետ, որոնք աջ կողմից շուրջանցել էին պարսկական դիժը, խրվեցին թեթև հետևակի ու կարգակների շարքերի մեջ: Հեծելագործը պաշտպանեց մակեդոնական դենքի փառքը— պարսիկները չգլխացան սոսկալի հարվածին, ցնցվեցին ու հետ քաշվեցին դետի տիկից: Ալեքսանդրը նետվեց ընդհարման ամենաեռուն տեղը՝ իր հետևից տանելով թիկնապահներին, գլխորդին և իր ամբողջ թևը: Ինչպես Գրանիկայի ճակատամարտում, այստեղ ևս նա կիսաշրջան դործեց, սեպի պես խրվեց թշնամու առաջին գծի մեջ և, իր հարվածի հզորութունից խառնված ու չլմած թշնամուն ճնշելով ու փախքնելով, սլացավ դեպի Դարեհի կողմը:

Նրկու թաղավորներն ընտիր զորքերի մեջ կատաղի մարտ սկսվեց: Պարսիկները մասսայորեն կոտորվում էին իրենց տիրակալի շուրջը, բայց սեղմվում էին նրա շուրջը և իրենց մարմնով պաշտպանում նրան: Ալեքսանդրը մարտի եռքի մեջ բոլորովին մոռացել էր իրեն և իր առջև տեսնում էր միայն Դարեհի մարտակառքը: Չնկատելով անգամ, որ ինքը աղեղից փրաժորված է, նա իր հեծյալ ու հետևակ դվարդիայի հետ նետվեց դեպի աջ մարտակառքը: Կիլիկիայի սատրապ Արգամը, Մեծ Փռլուզիայի սատրապ Ատիզիոսը, զորապետ Ռեոմիթրը, Նգիստոսի սատրապ Սաբակը ընկան Դարեհի մարտակառքի մոտ: «Մարտում հաղթում է նա, ում ներսերն ավելի ամուր են»: Դարեհը վախկոտ չէր. մինչև զահ բարձրանալը նա աչքի էր ընկել կադուսիների դեմ կատարած արշավում, որի համար պարգև էլ էր ստացել, բայց դրա հետ միասին նա բարոյապես դուրեղ մարդ էլ չէր, որպիսի մարդու կոչված ողին կարողանում է դիմանալ մահացու պայքարի ամբողջ լարմանը և կրել պատասխանատվության ամբողջ ծանրութունը: Նա իր մարտահառքը շարժեց նախ մի կողմի վրա, իսկ հետո՝ գոտեմարտից դեպի հետ, իսկ նրա հետևից փախավ նաև նրա զորքը՝ ցնցված «թաղավորը փախչում է...» աղաղակներով:

Ալեքսանդրը Դարեհի հետևից հասնելու ժամանակ չունեի: Հարձակման ժամանակ նրա թևը կտրվել էր Փալանդայից, որի շարքերը չէին կարողացել հասնել նրա հետևից: Կենտրոնը հետ էր մնացել, Պինար գետն անցնելիս գիծն ավելի ևս ճեղքվեց:

Այդ ժամանակ պարսկական կենտրոնը հակադրուհի անցավ, առաջացած միջտարածությունները ներխուժեցին հունական վարձկանները և հարվածեցին Փալանդայի խախտված շարքերին... Այստեղ հանդիպեցին միատեսակ փորձված ու հմուտ զինավորներ, որոնք մարտական կոփվածքով, սպառազինման բնույթով ու փոխադարձ ատելությամբ միանման էին: Փալանդաների հրամանատարները դիտեին, որ խաղաթղթի վրա է դրված ամեն կնիք — ճակատամարտի բախտը, մակեդոնական զենքի փառքը, զորքի ու ամբողջ կամպանիայի վիճակը, Մակեդոնիայի ապագան և սեփական բարեկեցությունն ու կյանքը, և յուրաքանչյուր մարտիկ այդ նույն բանն էր զգույմ: Կոտաղի համառության և հաղթանակի հասնելու ցանկություն մեջ ո՛չ հույները, ո՛չ մակեդոնացիք մեկը մյուսին չէին դիմում, բայց մակեդոնացիք ավելի անհարժար դրություն մեջ էին դնելով: Քայլ առ քայլ հետ մղվելով, շատ նշանավոր սպաներ կորցնելով, օդը խլացնելով մարտական աղաղակներով, մետաղի շռագնով, նրդովքներով ու հառաչանքներով՝ Փալանդիստները քայլ առ քայլ հետ էին քաշվում պարսից արքայի հույն հուպլիստների առաջ:

Դրությունը լավ չէր նաև ձախ թևում: Այն ժամանակ, երբ Ալեքսանդրը հարձակվեց պարսիկների ձախ թևի վրա, նրանց աջ թևում կանգնած Նաբարդանն իր ծանրազեն ու թեթևազեն հեծյալների ամբողջ մասսայի դուրս անցած Պինար գետն անցավ և ուժեղ հարված հասցրեց թեսալական ու դաշնակից հեծելազորներին: Թեսալացիների մեկ իւր, որ իր ուսերին էր կրել պարսիկների հարձակման ամբողջ ծանրությունը, ջախջախվեց, բայց մնացածները նորից միացան և կարողացան դիմադրել առաջին հարվածին, ապա նաև հակադրուհի հետ չլրտել պարսիկներին: Պարսիկներին չհաջողվեց ճեղքել ու կենտրոնից հետ շարժել Պարմենիոնի դիմը: Պարսիկների հարձակումը վերսկսվեց նոր ուժով, և ուժասպառ եղած թեսալական հեծելազորը չէր կարող երկար դիմադրել իր վրա հարձակվող լեյնամու հեծյալների մասսային, սակայն աջ թևում և կենտրոնում ձեռք բերած հաջողությունն օգնեց նրան դիմանալու:

Կենտրոնի զիպասավառները շուտ եկան դեպի աջ և հարվածեցին հույն վարձկաններին թևին, որոնց հետևը մակեդոնական հեծելազորը ցրվել էր տալիս աշխարհազորի անկարգ մասսաներին: Առջևում նոր ևռանդով և ուժով միացան Փալանդաները, որոնք արդեն նահանջել էին սկսել: Եղավ մի րոպե, երբ Դարուհի վարձկանների կործանումն անխուսափելի էր թվում, բայց նրանք նորից միացան, ծանր Փալանդայից սրովեցին և մարտական շարքը պահպանելով, առյուծների նման հետ մղելով հարվածները, սկսեցին դետափից նահանջել, ճամփա բացելով պարսիկ փախտականների բաղմության միջից:

Պարսկական ձիավորները լսեցին, որ «թագավորը փախչում

է», և տեսնելով, որ հուլիսները նահանջում են, իսկ իրենց վրա-
դրութիւնը է մակեդոնական հարձակման ալիքը, ձիերը շուռ
տալին և թեսալացիների կողմից կրնակալիս հետապնդվելով, ի-
րենց սեփական հետեակին տրտնելով ու դրոշմելով՝ ամբողջ ու-
ժով հեռու սլացան:

Ձորակները լցվեցին պարսիկները դիակներով, դետերը
կարմրեցին թափված արյունից, հաղթական աղաղակները միա-
խառնվում էին հառաչանքներին, ողբին ու նղովքին: Խոլորից
առաջ, իր մարտակառքին նստած, փախչում էր Դարեհը: Ալեք-
սանդրը համոզվելով, որ այլևս չի մնացել որևէ մեկը, որին
հարկ լինի հաղթել, իր եռանդի ամբողջ թափով նետվեց Դարե-
հին բռնելու՝ ոչնչացնելով պարսից արքային շրջապատող զվար-
դիային: Ծուռտով հասան բլուրների ու ձորերի, հորիզոնում մո-
տենում ու մեծանում էին լեռները, հետապնդողն արդեն մո-
տիկ էր, ձիերը սայթաքում էին և փախուստը դանդաղեցնում:
Այն ժամանակ Դարեհը թողնեց իր մարտակառքը, նրա մեջ՝ իր
աղեղը, վահանն ու արքայական պատմուճանը և ձի նստելով
սլացավ ամբողջ ուժով: Աշտանային դիշերն արագ վրա էր
հասնում: Ալեքսանդրը Դարեհի դենքն ու հագուստը վերցրեց և
վերադարձավ ճամբար:

Մակեդոնացիք պարսկական ճամբարը գրավեցին առանց նրա
պաշտպանների կողմից դիմադրության հանդիպելու: Ճամբար-
ում գտան 3-000 տաղանդ գումարի զարգարանք ու թանկար-
ժեք իրեր, այնտեղ էր նաև Դարեհի կինն իր երկու աղջիկներով
և պարսկական ազնվատոհմ միջանի կանայք: Ալեքսանդրը չըր-
ջեց, այցելեց բոլոր վիրավորներին և հրամայեց զինվորական
հարդանքով թաղել ընկածներին: Ընկածների պատվին Պինարի
տափին երեք զոհասեղան կանգնեցվեց:

Մակեդոնացիք որպես թե սպանված ունեցան 300 հետեակ
և 150 ձիավոր, վիրավորները մի քանի անգամ ալիկի էին:
Պարսիկների կորուստները հսկայական էին: Նրանք ջախջախվել
ու ցրվել էին բոլոր կողմերի վրա:

ՄԱՐԻՍՍԻ ԵՎ ՓՅՈՒՆԻԿԻՍՍԻ ՆՎԱՃՈՒՄԸ

«Ամբողջները բանակին փոխարինել չեն կարող, բայց
և այնպես միակ միջոցն են հանդիսանում հաղթական թըշ-
նամուռն կանգնեցնելու, դանդաղեցնելու, թուլացնելու և
նեղելու դրոժումը»:

Ն ա պ ո լ ե ո Ն

Դարեհը փախավ դեպի Արևելք, իր պետության հիմնական
մարզերը: Նրա վարձկան հույների մեծ մասը դնաց դեպի Ն-
գիստոս, Հելլադա կամ դեպի Կրետե կղզին:

Ալեքսանդրի առաջ հարց ծառացավ. ի՞նչ անել, չարժվե՞ր
դեպի Բաբելոն ու Պեղսիդա, դեպի պարսկական միապետության
սիրտը, թե՞ դրավել Միջերկրական ծովի բոլոր ափերը, Պարս-
կաստանը կտրել ծովից, ոչնչացնել պարսիկների ծովային ու-
ժերը, ցրել Հելլադայի հակամակեդոնական պարտիայի հույսե-
րը Պարսկաստանից օգնություն ստանալու խնդրում և դրանից
հետո միայն, իր թիկունքն ամրապնդելով, չարունակել արշա-
վանքը դեպի Արևելք։ Ալեքսանդրն ընտրեց պատերազմի երկ-
րորդ պլանը, որ ավելի հետևողական էր ու հուսալի։

Դամասկոսում Պարմենիոնը շատ հարուստ ավար ձեռք դը-
ցեց (Սիրիայի սատրապի դավաճանությունից չնորհիվ)։ Դարեհի
ամբողջ դուժակն իր երթային դանձարանով, մեծաքանակ ուղ-
մական հանդերձանք, արքայական ազնվատոհմիկների երթա-
յին հարեմները և Դարեհի ամբողջ պարագլուխային արքունական
շտաբը։ Այլ «արժեքավոր մասնագետների» թվում ձեռք դցվե-
ցին 70 սպասավոր՝ դինի տաքացներու համար, 40 սպասավոր՝
համեմունքներ պատրաստելու համար, 46-ը՝ պսակներ հյուսող-
ներ և այլն... Դամասկոսի առումը Փինանասական փայլուն հաղ-
թանակ եղավ, որից հետո արդեն Մակեդոնիան պատերազմ մղե-
լու համար այլևս միջոցների կարիք չգլաց։

Ալեքսանդրի զորքերը մտան Փյունիկիա, որտեղ և նամակ
ստացվեց Դարեհից։ Դարեհն Ալեքսանդրին էր դիմում արդեն ոչ
որպես «արքայից արքան» ըստ պարսկական սովորության կղի-
մեր մի հասարակ թագավորի, այլ որպես հավասարը հավա-
սարին, և առաջարկում էր վերադարձնել դերի առնված արքա-
յական ընտանիքը և բանակցություններ սկսել բարեկամության
ու դաշինքի մասին։ Միաժամանակ Դարեհը մակեդոնացիներին
մեղադրում էր, թե նրանք առանց որևէ պատճառի ու հիմքի
խախտել են խաղաղությունը Պարսկաստանի ու Մակեդոնիայի
միջև և իրեն ներկայացնում էր որպես արդարության պաշտ-
պան, որ անարդարացի կերպով պատժվել է իր բախտի կողմից։

Ալեքսանդրի պատասխանը Դարեհի նամակին յուրահատուկ
մի քաղաքական մանիֆեստ էր, որի հիմնական դրույթները հե-
տևյալն էին.

1. Պարսկաստանը միշտ եղել է հույների ու մակեդոնացի-
ների թշնամին, իսկ նրա օգնությունը Պերինոֆին ընդդեմ Ֆիլի-
պի և մասնակցությունը Ֆիլիպի դեմ կազմակերպված դավա-
դրությունը չարամիտ ու ոճրադործական խախտումն են պետա-
կան նորմալ հարաբերությունների։ Դրա համար էլ հույներն ի-
րեն՝ Ալեքսանդրին ընտրել են որպես մարտիկ ու վրիժառու
համահունչական դործի համար։

2. Ինքը՝ Դարեհը պարսկական դահն է բարձրացել ապրի-
նի կերպով, պարսից օրինական թագավոր Արդեսի դեպի վրա-
յով, որին թունավորել է ներքինին։

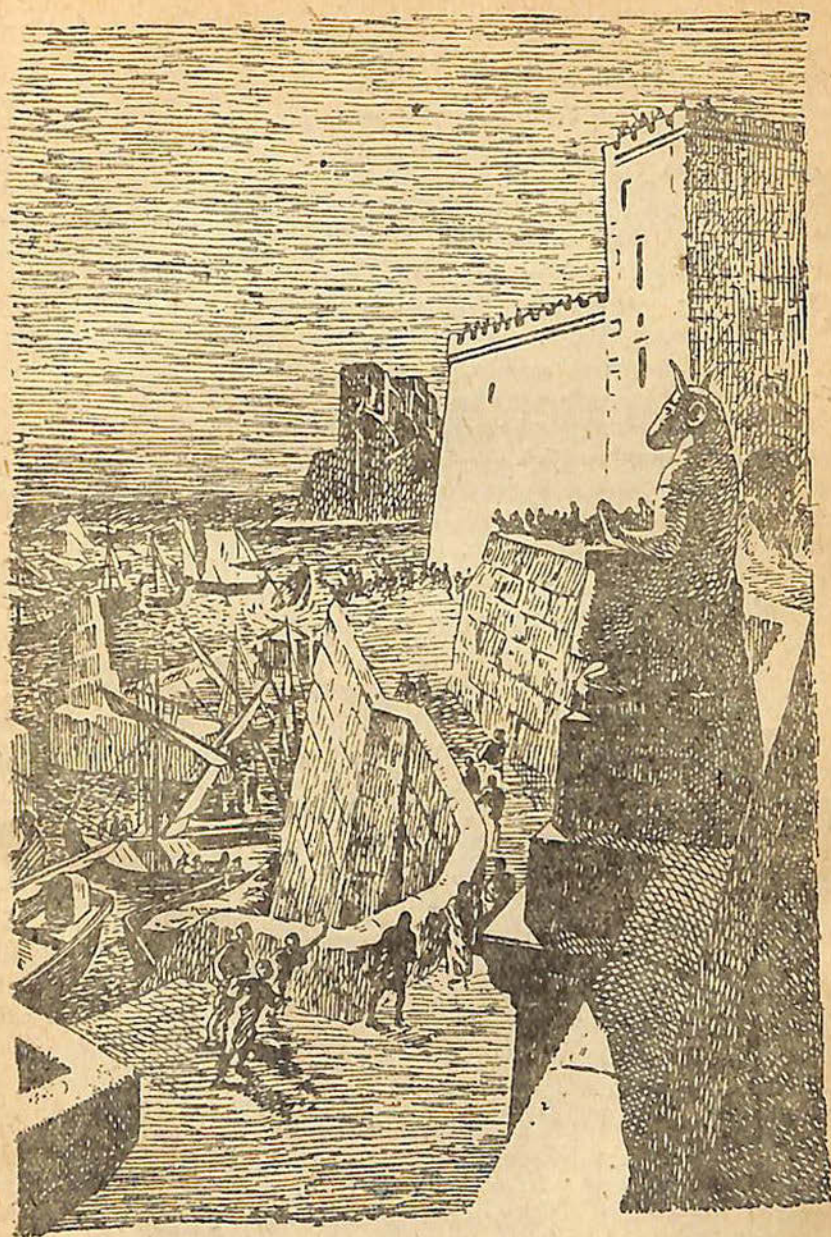
3. Արդարութեան պաշտպան աստվածներէ կամքով Դարեհի ատաբայները և ինքը՝ Դարեհը պարսկած են և Դարեհի թագավորութունը տրված է Ալեքսանդրին:

4. Պարսկաստանի բոլոր ժողովուրդները հոժարակամ և սիրով խոնարհվում են Ասիայի կամօքն աստծո նոր տիրոջ առջև, և եթե ինքը՝ Դարեհը կզա իր հրամայողի մոտ, ապա նրան ուղորմած ընդունելութուն ցույց կտրվի:

5. Իսկ եթե Դարեհը չցանկանա հպատակվել, ապա Ալեքսանդրը կկարողանա գտնել նրան, որտեղ էլ թաքնվելու լինի կամ որտեղ էլ որ տեղավորվի:

Չլիթթվելով պարսկական նախատորմի առանձին հաջողութուններէ, որը գրավել էր մի քանի կղզի և Փոքր Ասիայի առաինյա քաղաքները, Ալեքսանդրն առաջ էր դնում: Փյունիկիայի հարուստ առևտրական քաղաքներն իրենց ձեռներէ ու դործունյա սեմիտական ընակչութեամբ, որը հնում լավադուշն ծովայիններ էր տալիս, դիմադրութուն ցույց չէին տալիս հզոր ու սիրալիք նվաճողին: Արաբից և Բիբլոնից հետո անձնատուր եղավ Սիդոնը, որը Դարեհ Կողոմանի թագադրվելուց քիչ առաջ աստատմբել էր պարսիկների դեմ և դաժանորեն հնազանդեցվել նրանց կողմից: Սիդոնացիք որոշեցին «այլել իրենց նաւերը», որպեսզի փախուստի ճանապարհը կտրվի, և, երբ պարսիկները դաւաճանութեան շնորհիւ Սիդոն մտան, սիդոնացիք կատաղի պաշտպանութունից հետո իրենց քաղաքը վառեցին և մասսայաբար հրի մեջ նետվեցին: Այս խռովութունից հետո Սիդոնը ընակչութունից զրկվեց և իր նախկին նշանակութունը կորցրեց: Սիդոնի անկումից օգուտ քաղեց նրա մրցակից Տյուրոսը, որն իր լույսութեան համար պարսիկներից նոր արտոնութուններ ստացավ:

Տյուրոս քաղաքի կարևորագուշն թաղերը գտնվում էին ոչ թե մայր ցամաքի, այլ մի կղզու վրա, որ մոտ մեկ կիլոմետր երկարութուն ու լայնութուն ուներ: Տյուրոսը 80 նաւից բաղկացած նախատորմ ուներ, առևտրական ու քաղաքական սերտ հարաբերութուններ էր պահպանում հարուստ ու հզոր Կարթագենի հետ (փյունիկական գլխավոր դադութ Աֆրիկայում), հիմնալի ամրացված էր ու մթերութրված և կարող էր պարծենալ, որ մինչ այդ դեռ ոչ ոքի չէր հաջողվել գրավել այդ քաղաքը: Ամուր պարիսպները և համարյա անմատչելի դիրքը քաղաքը փրկել էին ասորեստանցիների, բաբելացիների և անցյալի այլ նվաճողների հարձակումներից: Քաղաքը որոշեց չեղճութուն պահպանել, սակայն Ալեքսանդրը կտրականապես պահանջեց մահկանացիներին ներս թողնել ոչ միայն քաղաքի հին թաղամասերը մայր ցամաքի վրա, այլ և կղզու վրա: Տյուրոսի պարիսպների վրայով անցնելով միայն կարելի էր վստահորեն չարունակել հետադա ուղին:

Տյուրոսի պաշտպանութիւնը

«Հին Տյուրքոսը» (Պալէստյուրոս) գերավիշեց մակեդոնացիներէ կողմէից և մասամբ ավերվեց: Քաղաքի բնակչութեանը քչեցին ամբարտաւաններ կառուցելու նոր քաղաքի առջև: Նեղուցը ոչ մի տեղ 6 մ. ավելի խորութեան չունէր և մայր ցամաքի մօտ ծանծաղ էր ու տղմոտ: Տղմոտ հասակին ցցեր էին տնկում, իսկ սրանց արանքներում հին Տյուրքոսի ավերակներէից խոշոր քարակոշտեր էին չարում: Թաղավորն ինքը բերեց հողով լի առաջին բեռնախարակները և իր ինժեներներէ հետ միասին ղեկավարում էր բոլոր աշխատանքները, որի մեջ էր ներգրավել ամբողջ զորքն ու բնակչութունը: Աշխատանքը հաջողութեամբ առաջ էր գնում նետող զործիքներէ պաշտպանութեան տակ: Տյուրքոսիք մի մեծ նավ բարձեցին զանազան ալրվող նյութերով, մի քանի տրիներներով քաջեցին այն և հյուսիս-արեւելեան ուժեղ քամին օդատարածելով՝ նավը վառեցին ու հրկիպեցին ամբի կառուցվածքներն ու ամբարտակի ցցերը: Տրիներները ոմբակոծում էին պատնէշի ամբողջ առջևի մասն ու մակեդոնացիներին, որոնք փորձում էին հրդեհը հանգցնել, իսկ բաղմաթիվ նավակներով կռիւ վայրը հասած տյուրքոսիք քանդեցին ամբարտակը, որի մնացորդները ողողեցին ծովի ալիքները: Այս անհաջողութեանը միայն ուժեղացրեց Ալեքսանդրի ցասումը և նրա վճռականութեանը՝ վերջ տալու այդ հզոր քաղաքին:

Հաւանորեն հենց այդ ժամանակ ժամանեց Դարեհի երկրորդ պատվիրակութեանը: Դարեհի ղեկավարները Դարեհի մօր, կնոջ և երեխաների փոխարեն որպէս փրկանք առաջարկեցին 10.000 տաղանդ: Դարեհն առաջարկում էր իր թագավորութեան ամբողջ արեւմտեան մասը մինչև Եփրատ գետը, առաջարկում էր բարեկամութեան ու դաշինք, որ պիտի ամբարպնդէր Ալեքսանդրի ամուսնութեամբ Դարեհի աղջկա հետ:

Խորհրդակցութեան հրավերվեց: Կարծիքները բաժանվեցին: Մակեդոնական զորավարներէից ոմանք լիովին բավարարում էին այդպիսի վիթխարի տերիտորիա, այդպիսի հարստութեաններ ու փառք ձեռք բերելով, շատերը բնազդաբար զգում էին, որ հին Մակեդոնիայից Եփրատի այն կողմը շատ քիչ բան կմնա, և ինքը՝ իրենց թագավորը շատ չուտով կարող է դառնալ ինքնակալ ղեկապետ: Պարմենիոնն ասաց, որ եթէ ինքն Ալեքսանդրը լինէր, այդ պայմանները կընդունէր: Ալեքսանդրն ասաց, որ եթէ ինքն էլ Պարմենիոնը լինէր, նույնպէս կընդունէր այդ պայմանները, բայց որովհետեւ ինքն Ալեքսանդրն է, դրա համար էլ այդ պայմանները չի ընդունում: Մեծ մասի համար պարզ էր, որ այդ հաջողութեանները ժամանակավոր բնույթ են կրում և կատարված բոլոր նվաճումները լավագույն երաշխիքը պարսկական բռնակալութեան լիակատար ջախջախումն է, ուստի և զորավարները կանգնեցին Ալեքսանդրի տեսակետի վրա:

Դարեհին արված պատասխանը հանդում էր հետեյալ կետերին.

1. Դարեհի ամբողջ թաղավորութիւնը, նրա բոլոր գանձերն ու հողերը պատկանում են Ալեքսանդրին, ուստի հարկ չըկա, որ նա ամբողջի փոխարեն մի մասը վերցնի:

2. Եթե Ալեքսանդրը ցանկանա Դարեհի աղջկանը տիրել, ապա նրան կվերցնի անկախ Դարեհի համաձայնութիւնից:

3. Եթե Դարեհը ցանկանում է որևէ բան ստանալ կամ իր ձեռքում պահել, թող ինքն անձամբ ներկայանա մակեդոնական զորավայրին:

Այդպիսի պատասխանից հետո խոսք լինել կարող էր միայն մահու և կյանքի պայքարի մասին:

Կրկնակի թափով սկսեց աշխատանքը եռալ՝ դեպի նոր Տյուրոս քաղաքն ավելի լայն ու ավելի ամուր պատնէշ կառուցելու և հինը վերականգնելու համար: Այդ աշխատանքների և քաղաքի վրա դրոհելու համար արագ կերպով կառուցվում էին մեծ թիով բաղմապիսի մեքենաներ: Մակեդոնա-հունական պաշարողական տեխնիկայի և Տյուրոսի բարձր զարգացման հասած տեխնիկական արվեստի միջև համառ պայքար սկսվեց: Երկու կողմերն էլ հմտանում էին զանազան սրիոմների ու խորամանկութիւնների մեջ:

Հարկ եղավ Փյունիկիայի հնադարյան կենտրոնը վերցնել հենց փյունիկեցիներին օգնութեամբ: Պարսկական նաւատորմը ցրել էկավ և Բիրբոնի, Արադի, Սիդոնի ու Կիսահունական Կիւրոս կղզու քաղաքների էսկադրաները վերադարձան հայրենի ջրերը, որտեղ ստիպված էին մասնակցել իրենց ցեղակիցների բլրկադային ու պաշարմանը: Նավեր ուղարկեցին նաև Հոռոտսը, Լիկիան, Կիլիկիան: Տյուրոսի նաւատորմը փակվեց իր նաւահանդիսատներում, հյուսիսային Սիդոնի և հարավային Եգիպտոսի նաւահանդիսատներում: Տյուրոսը պաշարված էր բոլոր կողմերից և նրա կործանումը միայն ժամանակի հարց էր դարձել: Լիրանանի լեռնային արաբական ցեղերի դեմ կատարած հաջողակ արշավանքը մակեդոնացիներին իրենց կառուցումների համար հիանալի շինանյութ տվեց — Լիրանանի եղևնի: Իսկ և իսկ ժամանակին Ալեքսանդրի բանակը եկան նոր հաւաքագրած 4000 հույն վարձկանները: Պատնէշը բոլորովին մոտենում էր քաղաքի պարսպին, սակայն այդ արևելյան կողմից սալաքարերով շարված հաստ պարիսպը, որ ուներ մի քանի տասնյակ մետր բարձրութիւն, բաղմաթիւ հրակնատներ, աշտարակներ ու մեքենաներ, թվում էր անմատչելի... Չնայած տյուրոսցի ջրամուկների բոլոր խորամանկութիւններին, որոնք կարտում էին խարխիսի պարանները, մակեդոնական նավերը բոլոր կողմերից մոտենում էին կղզուն և հետախուզում քաղաքի խոցելի կետերը:

Գաղազած տյուրոսցիք գերիններին դուրս էին բերում, իրաք հետևից մորթոտում և դիակները ծովը նետում: Երկու կողմերի զայրույթը զազաթնակետին էր հասել...

Մինչ այդ Կարթագենը Տյուրոսին մերժեց օղնության հասնել... Փրկության միակ հույսը կարող էր լինել միմիայն հանդուգն ելույթը: Մի խաղաղ կեսօր, երբ Կիպրոսի նավերի անձնակազմը ծովափին թարմ ջրի ու պարենի պաշար էր վերցնում, տյուրոսցիք, իրենց նախապատրաստությունները նավահանգստի մոտ տարածած առաջատների հետևը թաքցնելով, հանկարծակի դուրս եկան նավահանգստից և սկսեցին Կիպրոսի նավերը խորտակել ու կործանել: Սակայն այդ ժամանակ Ալեքսանդրի գլխավորությամբ օղնության հասավ մի էսկադրա, որը չըջապատեց հարավային նավահանգիստը: Տյուրոսի նավերը ցրվեցին ու փախուստի դիմեցին, նրանցից շատերը վնասվածքներ ստացան կամ խորտակվեցին:

Սկսվեց Տյուրոսի օրհասը... Հարավային կողմից պարխապներն արդեն բաղձաթիվ պարսպահար դործիքների հարվածներից քանդվում ու թափվում էին: Պաշարվածների կատաղությունն ու համառությունն աճում էին փառսկի աճմանը դուռնիթաց: Վերջապես պատը փլվեց դեպի հարավ, առաջացած ճեղքի վրա կամրջակներ դրվեցին և մարտն սկսվեց: Սակայն ճեղքը խիստ փոքր էր, տյուրոսցիք կատաղաբար պաշտպանվում էին՝ թշնամու վրա թափելով փառվող ու շիկացած նյութեր, տեղալով նրանց վրա նետերի ու տեղերի տարափ: Զարհուրելի մեքենաները ճանկում էին հարձակվողներին և նրանց մարմինները պատռ-պատռ անում: Տյուրոսցիների կատաղի համառությունը հաղթահարեց մակեդոնացիների տոկունությանը, հարձակվողների լավան հառաչանքներով ու նղովքներով հեռ չարովեց: Պարսպի ճեղքն անհապաղ փակվեց:

Էլի երեք օր անցավ: Բացվեց օգոստոսյան մի սքանչելի տաք օր: Ծովի խաղաղ մակերևույթին իր կապտությամբ մրցում էր ջինջ երկնքի կապույտի հետ, քամին դադարեց, ամբողջ բնությունը մճիտ անդորրություն էր շնչում: Դա մրդկալից դրոհի, Տյուրոսի կործանման օրն էր: Բոլոր կողմերից քաղաքի պարիսպներին էին մօտենում մարդկանցով ու մեքենաներով ծանրաբեռնված նավեր, որոտաց մակեդոնացիների մարտական կանչը, դրոհի աղղանչանքները ճեղքեցին օդը: Բոլոր կողմերից նետեր ու քարեր թռան, աշխատել սկսեցին մեքենաները, չողչողաց զենքը: Տյուրոսի պաշտպանները վիրավոր գաղաններին պես մի պատից մյուսն էին նետվում: Հանկարծ հարավում պարսպի մեջ ճեղքվածք ստեղծվեց: Ընտիր դիպասալիստներով ու փալանգիտներով բեռնված նավերն չտալ դրավեցին մեքենաներով բեռնված նավերի տեղը, և ցած իջեցրած կամուրջներով քաղաք նետվեցին դիպասալիստների հրամանատար Ալմեոն, որ

հենց պարսպի վրա էլ ընկավ, և ինքը՝ թաղավորը: Նրանց հետեից առաջ նետվեց զինվորների ամբողջ մասսան:

Արյունահեղ ընդհարումից հետո ամբողջ հարավային պարիսպը մաքրվեց նրա պաշտպաններից, ապա մաքրվեց նաև արևելյան պարիսպը: Գրոհով առնվեց թաղավորական ամբողջը, որտեղից արդեն հեշտ էր քաղաք իջնել: Փյունիկյան նավերը կորստեցին հարավային նավահանգիստում չղթաներից սարքած փակեղները, այնտեղ կանդնած նավերը խորտակեցին կամ քշեցին դեպի ավեր: Միաժամանակ Կիսրոսի նավերը ներխուժեցին հյուսիսային նավահանգիստ, նրանց դեսանտն իր համար ճանապարհ բացեց դեպի քաղաքի կենտրոնը... Մակեդոնացիք բոլոր կողմերից ուժեղ հոսանքով ներխուժեցին Տյուրոս՝ նրա փոլոցները ողողելով արյունով:

Սպանվեց 8000 տյուրոսցի, 30.000 մարդ ստրկության վաճառվեց: Շատ տյուրոսցիներ հավանաբար վերկիցեցին իրենց հարեճակիցների նավերով, կամ թե ավելի շուտ էին փախել Կարթագեն...:

Երկար ամիսների հերոսական դիմադրությունից հետո այսպես ընկավ անառիկ Տյուրոսը: Ամբողջ աշխարհի վրա ցնցող սպավորություն թողեց այս դեպքը:

Տյուրոսը դարձվեց մակեդոնական նավատորմի ծովային բաղա: Փյունիկիայի մյուս քաղաքները թեպետ իրենց նավատորմն ու տեղական ինքնավարությունը պահեցին, սակայն, ի տարբերություն Փոքր Ասիայի հունական «ազատ» քաղաքների, Մակեդոնիայից ավելի անմիջական ու ավելի սերտ կախման մեջ ընկան:

Փյունիկիան նվաճելուց հետո պարսկական նավատորմը փաստորեն դադարեց գոյություն ունենալ, որովհետև հունական և փյունիկյան էսկադրաներն անցան Ալեքսանդրի տրամադրության տակ: Մեմփոսի հաջորդը, որ փորձում էր Քիոս կղզու վրա ամրանալ, ստիպված եղավ անձնատուր լինել մակեդոնական նավատորմին: Այդ ժամանակ 3000 վարձկաններ ու 42 տրեհները դերի առնվեցին: Արշիպելագի բոլոր կղզիներն ու Կատրինայի ամբողջ ծովային մաքրվեցին պարսկական ուժերի մնացորդներից: Մակեդոնական նավատորմը Փյունիկիայի և Կիսրոսի բազմաթիվ նավերով ուժեղացած՝ դերիխում էր ծովի վրա: Աթենքի և հունական մյուս թշնամի քաղաքների ռազմաշուճ տրամադրությունը երկար ժամանակով պաղեց: Իսոսյի ճակատամարտից հետո Տալլոսի լեռնաշղթայի մյուս կողմը և ճակատամարտից հետո Տալլոսի լեռնաշղթայի մյուս կողմը դեպի Սև ծովի ափերը փախած Դարեհի զորքերի մնացորդներին ջարդեց Փոլուգիայի սատրապ տաղանդավոր Անտիգոնը: Մակեդոնացիք դրավեցին համարյա ամբողջ Փոքր Ասիան: Մակեդոնացիք և սպարտական անիոնը թաղավոր Ագիսը, մի քանի հաճիշտ է, սպարտական անիոնը թաղավոր Ագիսը, մի քանի հաջար վարձկաններ վերցնելով, Կրետե կղզու մի իջավ, նպա-

տակ ունենալով այդ կղզին գրավել և Մակեդոնիայի դեմ դուրս գալու դեպքում այդ կղզին ծովի վրա հենակետ դարձնել: Սակայն Հունաստանի բախտը վճռվում էր Ասիայի դաշտերում, որտեղ մակեդոնացի նվաճողը մեթոգարառ ու անդուստ կերպով առաջ էր չարժվում:

Պաղեստինում փոքրիկ Հրեաստանն ընդունեց Մակեդոնիայի իշխանութունն իր նկատմամբ: Եւ Հրեաստանը չսխալվեց Ալեքսանդրի Հովանավորութունն ընդունելով: Ալեքսանդրն ու նրա հաջորդները հրեաներին, որոնք տարածված էին Արևելքի ու Արևմուտքի բոլոր քաղաքներում, լայն իրավունքներ ու արտոնութուններ տվեցին և հրեական ավտոնոմ համայնքները չուշտով արտակարգ ծաղկման հասան:

Երուսաղեմը հանդիստ ու բարեհաճ վերաբերմունք ցույց տվեց Պաղեստինը մակեդոնացիների ձեռքն անցնելու փաստին, բայց սահմանամերձ Գադա ամրոցը, որ գտնվում էր Կարմիր ծովից դեպի Տյուրոս և Եդիպտոսից դեպի Դամասկոս տանող ճանապարհների խաչաձևման վրա, որոշեց դիմադրութուն ցույց տալ: Ամրոցի կալապորն ու ժեղաշրջից արքա վարձկաններ հավաքեցրելով, բավականաչափ պարենամթերք նախապատրաստվեց. ափի և Գադայի միջև ընկած ավազն ու ծանծաղուտները պիտի խանգարեին մակեդոնական նավերի գործողութուններին: Կալապորի պետ ներքինի Վատիսը, որ Դարեհի նախնիքն էր, ավազուցեց, որ որոշ դեպքերում ներքինին կարող է իսկական տղամարդ լինել: Ալեքսանդրի ինժեներները հայտարարեցին, թե ամրոցը գտնվում է բարձր ու դիք բլրի վրա և այդ հանգամանքը խանգարում է պաշարողական մեքենաների գործողութուններին:

Ալեքսանդրը հրամայեց Հողաթումբ սարքել այնպիսի բարձրությամբ, որ մեքենաների գործողութունը հնարավոր լինի: Գործի սկիզբն անհաջող էր. ամուր պարիսպները շատ դժվարությամբ էին ենթարկվում պաշարողական մեքենաների գործողութուններին, իսկ պաշարվածները վայրի եռանդով հաճախակի ընդվզումներ էին ունենում: Այդպիսի գրոհներից մեկի ժամանակ կատապուլտայից նետված մի նետ ծակեց թաղավորի վահանն ու զրահը և վիրավորեց նրան: Թաղավորի զինվորները նրան դուրս բերին կովի դաշտից, զորքի շարքերը ցնցվեցին, խառնվեցին ու սկսեցին հեռ քաշվել, այրվեցին ու ավերվեցին բազմաթիվ պաշարողական գործիքներ ու պաշտպանական պատեր:

Բայց այդ կրիտիկական րոպեին վրա հասան այն հզոր մեքենաները, որոնք ավերել էին Տյուրոսի պարիսպները: Քաղաքի պարիսպների շուրջը 60 մ լայնությամբ և 75 մ բարձրությամբ Հողաթմբեր սարքվեցին, պարիսպների տակը փորվեցին, գործի գրվեցին բաբանները, ծակեղները և այլ մեխանիզմները: Պա-

քիսայները չդիմացան և սկսեցին փրկել: Գաղաթի ամբուլթյուններ
ի ավերումը դնալով ավելի արագանում ու հաջող ընթացք էր
ստանում: Մակեդոնացիք բոլոր կողմերից բացված ձեղքերով
քաղաք էին նետվում: Երեք անգամ դրոշը հետ մղվեց և միայն
չորրորդ անգամ, երբ պարսիկներն ավերակների վերածվեցին,
որոնց վրա թափված էին արաբ քաջերի դիակները, և երբ գի-
պատսկառների ջոկատը պաշարողների համար բաց արեց դար-
բանները, մակեդոնական ամբողջ զորքը քաղաք ներխուժեց:
Դա՛ղան պաշտպանողների մնացորդները բնաջնջվեցին փողոցա-
յին կատաղի մարտերում, իսկ նրանց կանայք ու երեխաները
վաճառվեցին ստրկության: Դա՛ղան դարձվեց մակեդոնացիների
գլխորդական համարակալանը: Սիրիայի և Պաղեստինի նվաճու-
մբն ավարտված էր:

ԱՆԵՐԱՏՆԴՐԸ ԵՊԻՊՏՈՍՈՒՄ

Սիրիան և Փյունիկիան նվաճելուց հետո թվում էր, թե Ա-
լեքսանդրը պետք է շարժվի դեպի Սրենեք, որպեսզի Դարեհին
հնարավորութուն չտա իր ուժերը հավաքել, և պետք է մի քա-
նի վճռական հարվածով վերջ տա Պարսկաստանին: Սակայն
ստրատեգիական ընդհանուր պլանի խախտում կլիներ իր թի-
կունքում պարսիկների ձեռքին թողնել Միջերկրականի ծովա-
փրնյա ափսիսի կարևոր մի երկիր, ինչպիսին էր Եգիպտոսն իր
հունական վարձկաններով, որը կարող էր հենակետ դառնալ Ա-
լեքսանդրին թշնամի բոլոր ուժերի համար:

Եգիպտոսը բնականից լավ պաշտպանված էր և Ալեքսանդ-
րին հարկավոր էր՝ օգտագործելով եգիպտացիների հիմնական
մասսայի առեղծոթյունը պարսիկների նկատմամբ, պարսիկների
չփոթված վիճակը, Հեկադաթի սարսուխհար եղած դրուժյու-
նը, տիրապետել Եգիպտոսին և այն իր համար բազա դարձնել
դեպի Պարսկաստանի խորքերն արշավելու նպատակով: Բացի
այդ, Ալեքսանդրը շահագրգռված էր, որ Դարեհին տադալելուց
հետո ինքը նստի նրա դահլիճ որպես Աքեմենյանների աստվածա-
յին ու օրինական ժառանգ, Եգիպտոսի քուրմերը կարող էին
Ալեքսանդրին որպես մակեդոնա-հունական առաջնորդի բարձ-
րացնել ինչպես սնահավատ եգիպտացիների աչքում, այնպես էլ
Արևելքի ժողովրդական մասսաների մեջ, որտեղ կրոնը դեռ ա-
մենակարող ուժ էր: Ալեքսանդրը բուրգերի լուրհրդավոր աշ-
խարհի կողքով անցնել չէր կարող:

Եգիպտոսը Դարեհի թագավորության ամենահարուստ ու ա-
մենակարևոր մարդերից մեկն էր: Նրա արդավանդ հողը, որ ու-
ռոգվում էր ջրառատ Նեղոսի ջրերով, հացահատիկների ամենա-

հարուստ բերք էր տալիս: Երկրի ամբողջ բարեկեցությունը նեղությամբ է կախված, «Եզիպտոսը նեղության պարզեւն է», — ասում էին հնում: Կառավարութիւնն ստիպված է հողալ ջրանցքների, ջրամբարների, պատնէշների ու շէնքերի բարդ սխտանի մասին, որոնք հնարավորութիւն են տալիս դետի հորդացումն օգտադործել արհեստական ոռոգման համար: Եզիպտոսի ծեծկված, ճնշված, ճորտ գյուղացիութիւնը կախյալ վիճակում էր գտնվում քուրմերից ու դեսպոտական պետութեան չինովնիկներից, որոնք գյուղացիութեանը կեղեքում էին իրենց սահմանած պարտականութիւններով, սուրբերով ու հարկերով: Ոչ մի տեղ քուրմերը կրօնական սնահավատութիւնների ու նախապաշարութեան շնորհիւ ճկուն ու ամուր ցանցով չէին խճում մարդկային միտքը, ինչպես Եզիպտոսում: Այստեղ մարդուն վարժեցնում էին իր ամբողջ կյանքում մահվան պատրաստուել, բայց մահից հետո էլ մնում էր անհավասարութեանը մարդկանց միջև և անդրչիրմյան երանութիւնը բաժին էր ընկնում առաջին հերթին ունեւորներին ու ավագանիներին:

Պարսիկները չէին կարողանում հաշտուել քրմութեան հետ և թերագնահատում էին ժողովրդական մասսաների վրա ունեցած նրա ազդեցութեան ամբողջ ուժը: Քրմութեանը ձգտում էր երկրի լիակատար ու անբաժան տերը դառնալ և ամեն հարմար առիթ օգտադործում էր օժանդակելու ապստամբներին և ապրտամբութեան բարձրացնելու օտարերկրյա ճնշողների դեմ: Բաղանջներում շատ հուշներ էին ապրում և նրանք, ի հարկէ, շատ էլ չէին համակրում պարսիկներին: Եզիպտոսը շատ անգամ էր հռչակ կանգնել պարսիկների դեմ և շատ անգամ էր երկար ժամանակով ազատուել նրա լծից, սակայն ամեն անգամ պարսիկները հուշն վարձկանների և հունական բարեկամ պետութիւնների օգնութեամբ այդ ապստամբութիւնները խեղդում էին արյան մեջ և լուծը վերադառնում էր նոր ուժով: Պարսից թագավոր Արտաքսէրքսը վերջին ապստամբութիւնը ճնշելիս (մակեդոնացիների դալուց տասը տարի առաջ) ինքն անձամբ էր սրախողով արել Ապիս եղբ և հայհոյել նրանց բոլոր կրօնական սրբութիւնները: Եզիպտացիների սուր ատելութիւնը պարսիկների նկատմամբ՝ դրամական էր մակեդոնացիներին բարեկամաբար դիմավորելու, իսկ այն հանդամանքը, որ Իսսայի ճակատամարտից հետո Եզիպտոս փախած և կողոպուտի ու բռնութիւնների համար ամբողջ երկրում ցրված հունական վարձկաններին եզիպտացիք ջարդել էին, այդ էլ արշունքամ էր արել պարսիկների ռազմական ուժերը:

Անապատի միջով 7-օրյա անցումից հետո Ալեքսանդրը հասավ Պելուզիա, որտեղ միացավ մակեդոնական նավատորմին: Պարսկական սատրապ Մադակն առանց դիմադրութեան հանձնեց Եզիպտոսի մայրաքաղաք Մեմփիսը և ամբողջ Եզիպտոսը: Ա-

լեքսանդրը Եղիապոստոսն իրեն պահում էր որպես ուղղափառ եղիպոսացի և իր առատաձեռնությամբ, ուշադիր վերաբերմունքով ու սիրալիրությամբ շուտով, ի դեմս եղիպոսական քուրմերի, ձեռք բերեց չնորհարի ու բանիմաց դաշնակիցներ :

Նեղոսի հոսանքով դեպի ցած դնալով՝ նա բացառիկ հաջողակ տեղ ընտրեց իր անյան քաղաք հիմնելու համար : Այստեղ, Նեղոսի գետաբերանի մոտ, որտեղ ծովային հոսանքը մի կողմ էր մղել բոլոր գետաբերովիները, լճի, ծովի ու գետաբերանի միջև, Փարոս կղզու մոտ կառուցվեց նշանավոր եղիպոսական Ալեքսանդրիան : Ծուռով Ալեքսանդրիան դարձավ խոշորագույն առևտրական, արդյունաբերական, դիտական ու կուլտուրական կենտրոն և հին դարերի ամենագեղեցիկ ու բարեկարգ քաղաքներից մեկը : Քաղաքը կառավարվում էր հունական ձևով (խորհուրդը, ժողովրդական ժողովը և համայնքների լիազորները), նրա բնակչությունը կազմում էին հույները, հրեաները (հուդայացիք) և եղիպոսացիները :

Այլի երկարությամբ դնալով՝ թաղավորը հասավ Պարետոսի : Այստեղ նա աֆրիկական հունական դադութ կիրենայից նըվերներ ընդունեց (մի քանի հարյուր մարտական ձի և մի քանի մարտականք), որից հետո Պարետոսիայի ու Սիլիս օաղիսի արանքով անապատի ավազներով անցավ 300 կմ տարածություն : Ըստ ավանդության մի ժամանակ այդ նույն ճանապարհով անցել էր պարսկական մի ջոկատ, բայց թաղվել էր ավազի տակ : Հետագայում առասպելն Ալեքսանդրի այս անցումը զարդարեց զանազան հրաշալիքալից լեգենդներով : Օաղիս ալյեկելու արդյունքներից թաղավորն, ըստ իր խոսքերի, շատ դոհ մնաց. «Նա լըսեց այն, ինչ ցանկանում էր» :

Բուժիչ աղբյուրներով ու փարթամ բուսականությամբ այդ օաղիսն իր տաճարի քրմերի ու դուշակողների հոչակով շատ ուխտավորներ էր զրավում ամենահեռավոր երկրներից : Սիլիս անապատի Ամմոնի տաճարի քրմերը Դելֆիի, Օլիմպիայի, Բաբելոնի տաճարների քրմերի նման իր ժամանակի լավագույն դիվանագետներն էին : Նրանք կրոնական քղի տակ արժեքավոր խորհուրդներ էին տալիս և իրենց դուշակություններով «քաղաքական հաջողություն» էին ստեղծում այս կամ այն գործչի համար : Այդ տաճարների հրաշալիքների մասին ամենազարմանալի տուրեր էին տարածվում, ինչպես օրինակ, որպես թե Դելֆյան տաճարի քուրմերը դուշակել են, թե ինչ է անում Լիդիայի թագավորը, որն այդ պահին կաթսայով ուղտի միս ու կրիա է եփելիս եղել և այլն : Ամմոնի տաճարն ալյեկելը թաղավորի քաղաքական մի ճարպիկ մանկըն էր. քրմերը նրան ճանաչեցին որպես Ամմոնի որդի, որին որպես իր սիրեցյալի, Ամմոնը տիրապետություն է պարգևել ամբողջ տիեզերքի վրա :

Ալեքսանդրի «աստվածացումը» ոչ միայն բաղմամբիվ առաս-

այելներ ու ասացվածքներ ստեղծեց, այլ և շատ զորավարներին մեջ անբարյացակամ արձադանք դրաւ. բնորոշ են մի ինչ որ նամակի վերաբերյալ լուրերը, նամակ, որ դրել է Ֆիլոտը Պարմենիոնին. այդ նամակով նա հեղնաբար շնորհավորելով աստվածներին բնտանիքի բաղմացումը, միաժամանակ ցավակցութիւն է հայտնել այն մարդուն, ով ստիպւած է ապրել այդպիսի գերբնական իշխանութեան տակ:

Ալեքսանդրը բարեհաջող կերպով Մեմֆիս վերադառնալով՝ բանակը մեծացրեց ու վերակառուցեց ի հաշիւ նոր օժանդակ ուժերի և կառավարման գործն այնպես կազմակերպեց, որ Վերին ու Ներքին Նգիպոտսի կառավարիչները, Ֆինանսական վերահսկիչը, Մեմֆիսի ու Պելուզիայի կայադրերի պետերը, առանձին վարձկան ջոկատների պետերը և Լիբանանի ու Արաբիայի սահմանային զինվորական մարդերի պետերը փոխադարձաբար վերահսկեն, լրացնեն ու ճշկեն իրար: Հույները հանձնիեցին հատուկ պաշտոնյայի կառավարմանը:

Բայց Ալեքսանդրն ստիպւած եղաւ շտապել, որպէսզի մասնակիւն Դարեհի առաջը դուրս դա:

ԳԱՎԳԱՄԵԼԱՅԻ (ԱՐՔԵԼԱՅԻ) ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

«Արեւայի ճակատամարտը... ամենափառալուրն էր մակեդոնական հեծելազորի համար: Ալեքսանդրն անձամբ կռիւ տարաւ մակեդոնական հեծելազորը... Այդ ժամանակից Ալեքսանդրը համարվում է բոլոր ժամանակների ամենալավ հեծելազորային պետերից մեկը»:

(Энгельс, «Избранные военные произведения», т. I, стр. 226).

Նգիպոտսից Պաղեստինի վրայով անցնելով՝ Ալեքսանդրը դուրս եկաւ Նիւրատի մոտ: Նրա բանակը, որ ուժեղացել էր նոր համալրումով և օժանդակ ուժերով, բաղկացած էր 40.000 հեռեակից և 7000 ձիավորից: 331 թվի օգոստոսի սկզբին մակեդոնական բանակը Փապսակի մոտ Նիւրատն անցաւ՝ հետ չդպրոտելով պարսկական ջոկատը, որը խանդարում էր կամուրջներ դրել, և այստեղից բլրաշատ և համեմատաբար դով տեղերով անցնող հնազույն մեծ ճանապարհով շարժւեց դեպի Տիգրիս գետը: Գերի վերցրած պարսիկ ձիավորները հաղորդեցին, թե Դարեհ թագաւորն իր վիթխարի բանակով թշնամուն սպասում է Տիգրիսի ձախ ափին, Նինիւի ավերակներից ոչ հեռու: Սրբնթաց Տիգրիսը ծանծաղուտով անցնելով այնպիսի մի տեղում, որտեղ թշնամին ամենից քիչ կարող էր սպասել, Ալեք-

սանդրն իր զորքին միօրյա հանդիստ տվեց: Այդ օրը, 331 թվի սեպտեմբերի 20-ին տեղի ունեցավ լուսնի խավարում, որ, ի հարկե, մեկնաբանվեց որպես հաղթանակի նախանշան:

Այդպեղից ուղղութիւն վերցվեց դեպի հարավ: Աջ կողմը հորձանք էին տալիս Տիգրիսի ջրերը, ձախ կողմը վեր էին բարձրանում դեռ հեռավոր Իրանի լեռները ճյուղերը: Սեպտեմբերի 24-ին դերի առնված պարսիկ ձիավոր հետախույզներից տեղեկացան, թե իբր Գարեհը մեկ միլիոն հետեակով և 40.000 ձիավորներով կանգնած է Գամգամեա փոքրիկ քաղաքից դեպի հարավ, մի հարթ դաշտավայրում: Մակեդոնացիք անմիջապես Գասեր դետի ավին կառուցեցին խնամքով ամրացված մի ճամբար: Այդ ճամբարում թողին հիվանդներին և դումակը: Հոգնեցուցիչ երթից հետո զորքին չորսօրյա հանդիստ տրվեց: Մոտենում էր Ասիայի համար մղվելիք վճռական ճակատամարտի օրը: Պարսուկթյունը հալասար կլինե՞ր կործանման, որովհետև նվաճողներին իրենց հայրենիքից բաժանում էին 4000 կմ տարածութիւն, Տիգրիս ու Եփրատ գետերը և անապատը: Հարց էր դրված— կամ հաղթել, կամ մեռնել:

Լույս սեպտեմբերի 30-ի գիշերը մակեդոնացիք արշավի դուրս եկան: Թշնամին ընդամենը 10—15 կմ հեռավորութեան վրա էր գտնվում: Երբ այդ տարածութեան կեսն անցան, մակեդոնացիք իրենց առջև տեսան հորիզոնը ծածկող թշնամու սև մասսաները, որոնք մինչ այդ ծածկված էին բլուրների հետքը: Անմիջապես հրափրվեց ռադմական խորհուրդ, որտեղ հաղթանակեց ծերունի Պարմենիոնի կարծիքը, թե անհրաժեշտ է հանդիստ առնել և մանրամասն ուսումնասիրել վայրը. կարելի էր երկյուղ կրել, թե թշնամին որոգայթներ ու գայլափոսեր կլինի սարքած:

Առաջնության իր շտաբի հետ Գամգամեայի (այժմ՝ Տել-Գոմե) դաշտը չբնկնով՝ Ալեքսանդրը համոզվեց, որ, ընդհակառակը, պարսիկները հարթել են ամբողջ շրջակայքը, հավանորեն իրենց մարտակառքերի գրոհները հեշտացնելու նպատակով: Մութն ընկնելուն պես զորավարը հավաքեց իր հրամանապետներին, մի քանի պարզ ու արտահայտիչ բառերով ընդգծեց առաջիկա ճակատամարտի նշանակութիւնը, որտեղ պետք է վճռվեր Ասիային տիրապետելու հարցը, հրամայեց ճակատամարտի ժամանակ ամենաճշգրիտ կերպով հետեւել բոլոր հրահանգներին ու ազդանշաններին, թշնամու վրա հարձակվել լուռ, և միայն վերջին բոլորին հարվածել նրան ամբողջ ուժով ու մարտական ազդակով: Այս հրամայեց ընթերել և պառկել քնելու:

Պարսկական զորքը, ամրացված ճամբար չունենալով և գիշերային հարձակումից վախենալով՝ ամբողջ գիշերը գնդի տակ անց կացրեց: Բոլորը տառնապալից պատրաստութեան մեջ էին,

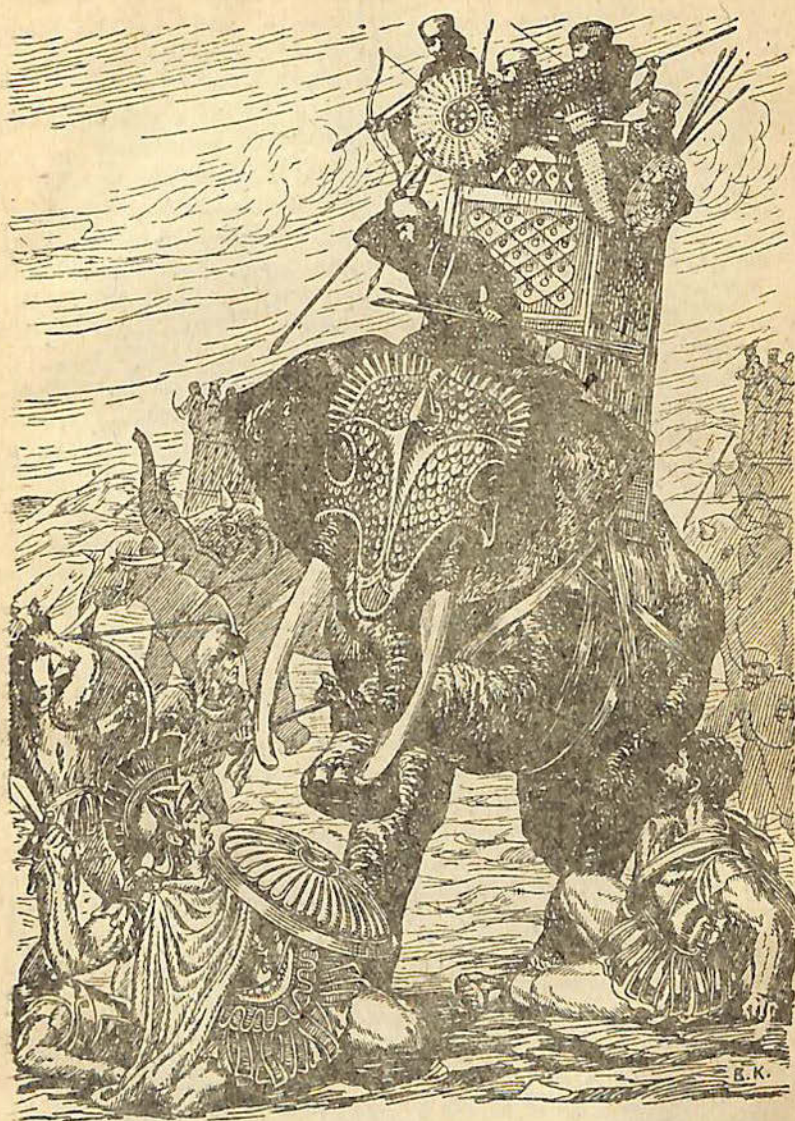
ձիւերը՝ Թամբած, մարտակառքերը՝ վաղջի պատրաստ... Դարեհը չըջում էր իր անթիւմ զորամասերը, որոնք այս անգամ հալածվել էին գլխավորապէս պարսկական պետութեան արեւելյան կեսի ռազմաշուռչ ցեղերից և իրենց թիւով մի քանի անգամ գերազանցում էին հունա-մակեդոնական մասսայից։ Հետեւյալ օրը Դարեհի ճամբարում դտնվեց նրա զորքերի դասավորման պլանը։

Կենտրոնը կազմում էին պարսկական հետեակ ու ձիավոր զորամասերը, սուղիացիներն ու կաղուղիացիները. այդտեղ էին նաև Թաղավորական զվարդխայի ու Թիկնապահներ ընտիր ջոկատները և վարձկան հույների 2 հազարանոց ջոկատը։

Կենտրոնին էին հարում Հնդկաստանի լեռնական ցեղերը մի քանի մարտական փղերով, մարտական նետաձիգ աղեղնավորները և կարիացիք։ Կենտրոնից դեպի աջ դտնվում էին ալբանները (աղվանները) և սակաղենները, կենտրոնից դեպի ձախ՝ արախոցացիք և ապա՝ նորից Հնդկաստանի լեռնականները։ Կենտրոնի հետեւում խիտ զորասյուներով երկրորդ ու երրորդ դժի վրա կանգնած էին լեռնականները՝ ուքսիները, բարեկացիները, Պարսից ծոցի առաինյա ցեղերի աշխարհագորրը։

Ձախ թևը, որտեղ սպասվում էր մակեդոնացիների գլխավոր դրոհը, կազմում էին գլխավորապէս հեծյալ ջոկատներ, որոնք բաղկացած էին բակտրիացի, դակերի և սոգդիացի քաջ ու ռազմաշուռչ ձիավորներից։ Այստեղ էր կենտրոնացված նաև պարսկական մարտակառքերի հիմնական մասան, օժտված սուր մանգաղներով, որոնք վաղջի ժամանակ սոսկալի վերքեր էին հառցնում։ Ձախ թևի ծայրում կանգնած էին բակտրիացի ընտիր ձիավորներից բաղկացած հազարանոց ջոկատը և սկյութ-մասսադակներ ջոկատները, որոնք իրենց ձիերի հետ միասին, պաշտպանված էին երկաթե դրահներով։ Աջ թևը կազմում էին պարսիկները, վրկանացիք, Թափուրները և սակերը, էլ ալեյի աջ միդիացիք, սիրիացիք և վերջապէս կապադովկիացիք ու հայերը։

Դարեհի զորքերի հիմնական կոնտինգենտն ավելի լայն էր զինված, քան երբևէցե եղել էր Պարսկաստանում։ Նիդակները երկարեցված էին, մարտական կարգերը բարելավված, սպառազինումը մոտեցած հելլենականին և այլն։ Դարեհը մեծ հույսով էր դիտում իր զորքերը, որոնք իրենց գորշ մասսայի մեջ ունեին Արևելքի հեծյալների ծաղիկը և, հավանորեն, հարյուրերորդ անգամ վերադառնում էր պարսիկների կողմից նշված ճակատամարտի պլանին, որի մեջ գլխավոր ու վճռական դերը բաժին էր ընկնում ձիավորներին ու մարտակառքերին։ Այստեղ, Արեւիկայի այս ավազոտ դաշտում հանդուգն մակեդոնացիներին թևերից ու թիկունքից պիտի չըջապատեր պարսկական հեծելազորը, մակեդոնացիք ճակատի կողմից պիտի դեմ առնեին պարս-

Մարտական փիղ պարսից ընդհանում

կազման խիտ զորասյունների անթափանցելի մասսիվ ու ամուր պատնեշին, մանրագրավոր մարտասկառքերի հարվածով պիտի սրբվեին, ջարդվեին ու քշվելով պիտի քանդվեին իրենց անսպառ-տելի ֆալանգաների շարքերը և առջևից, հետևից ու կողքերից հետապնդման ու գրոհների ենթարկվելով, պետք է, վերջապես, փախուստի մեջ դանեին իրենց կործանումը...

Նույնանման նկատառում և երկյուղ եռում էր ծերունի Պարմենիոնի մտքում, երբ նայում էր թշնամու ամբողջ գիշերը բոցավառվող բազմաթիվ խարուկյներին: Պարմենիոնը գիմեց Ալեքսանդրին՝ խորհուրդ տալով գիշերային հարձակումով օգտագործել իր զորքերի լավագույն վարժվածությունը և տակտիկական գերազուրիշությունը: Ալեքսանդրը որպես թե դրան պատասխանեց, թե չի ցանկանում գիշերով դողանալ այն հաղթանակը, որ պիտի տանի ցերեկվա լույսով, և մի անգամ էլ նախելով թշնամու կազմ ու պատրաստ մասսային՝ հաղթանակի խորին հավատով քնեց հաղթողի խաղաղ ու խոր քնով: 331 թվի հոկտեմբերի 1-ի առավոտյան նա ուրախ արթնացավ իր դառամյալ օդնականի համառ թափահարումներից և շտապեց իր բանակի մոտ:

Պարսկական վիթխարի ուղղադի- կողմից իր զորքերին շուրջանցելու վտանգը Ալեքսանդրը կանխել էր ստեղծելով երկու մարտական գիծ: Առաջին գիծը նախատեսված էր հարված հասցնելու իր կենտրոնով և մանավանդ աջ թևով, որի հրամանատարն ըստ սովորության ինքն՝ Ալեքսանդրն էր, և կաշկանդելու թշնամու ուժերը ձախ թևով, որի հրամանատարն էր Պարմենիոնը: Երկրորդ գիծը պետք է առաջին գծին օդներ առնանապես սպառնալից ճակատամասերում, պետք է հետ չը պըրտել թշնամու այն դրամասերը, որոնք ճեղքելով կանցնեին առաջին գծից, իսկ եթե պարսկական հեծելազորը թևերից շուրջանց կատարեր, երկրորդ գիծը նրան պիտի շրջափակեր և կողքերից ու հետևից պաշտպաներ առաջին գիծը, որպեսզի թշնամին ամենուրեք երես առ երես հանդիպեր մակեդոնացիներին:

Այլ թևի ամենալիերը ծայրում Ալեքսանդրը կանգնեցրեց թեթևազեն աղեղնավորներին ու ակոնտիստներին ջոկատները, որոնք մոտ մեկ ու կես հազար մարդ էին: Մակեդոնական էթիոպների 8 իւ, որոնց թվում թաղավորական իւր Կլիտի դել-խավորությունամբ, աստիճան առ աստիճան սուր սեպի ձևով՝ սուր ծայրը դեպի թշնամին ուղղած, կազմում էին զլխավոր հարվածային հեծյալ մասսան, որ բաղկացած էր մոտ 1800 ձիավորից: Կենտրոնում ահեղ տեսքով շարված էին համարյա «կրկնապատկված մեծ ֆալանգայի» տակախները, նրանց հետևի կանգնած էին զիպսոսպիսաները՝ մոտ 5000 մարդ: Ձախ թևում դասավորված էին դաշնակից հունական ու թեսալական հեծելազորները, որոնք ընդհանուր առմամբ բաղկացած էին մոտ 2000

մարդուց: Ամենալուսանդավոր ճակատամասում թեսալական իլե-
րից ամենալավի՛ր՝ թարսալյան իլի հետ կանգնած էր ինքը՝ Պար-
մենիոնը:

Երկրորդ դժու՛մ հարվածային աջ թևի ռեզերվն էին կաղ-
մում՝ կլեանդրի վարձկանները, տեղաձկնյների ու աղեղնավոր-
ների հազարանոց ջոկատը և աստիճան առ աստիճան դեպի աջ
ու դեպի խորքը դասավորված Արեաթի սարխոֆորները, Արիս-
տոնի պեոնյան թեթև հեծելազորը և ամենից ավելի դեպի աջ՝
Մենիդի նոր հալաքադրած վարձկան հեծյալները:

Զախ թևի, Պարմենիոնի թևի ռեզերվներն էին կաղմում իշ-
խան Սիտալիի թրակիական թեթև հետևակը, որի մի մասը բը-
լուրների վրա ճամբարն էր պաշտպանում, Ագաֆոնի օգրիզյան
ձիավորները և հունական դաշնակից հեծյալները: Այստեղ էլ,
երկու գծերից ավելի ձախ ու նրանց միջև դասավորված էին
Անդրոմաքի վարձկան հեծյալները: Այսպիսով, առաջին գծում
դասավորված էին գլխավորապես ծանր հեծելազորն ու հետե-
վակը, երկրորդ գծում՝ առավելապես թեթև հեծելազորն ու հե-
տևակը և ծանրազեն վարձկան հետևակները: Առաջին գծի խըն-
դիրն էր՝ հաղթել թշնամուն, երկրորդ գծի խնդիրն էր՝ թույլ
չտալ, որ թշնամին հաղթի:

էթերներ իլին ու նրանց հետևից առաջին գծի մարտիկների
ամբողջ մասային, մինչև Պարմենիոնի թևը, հարկ եղավ ան-
ցումի ժամանակ տեղափոխել դեպի աջ, որպեսզի թշնամուն հը-
նարավորություն չտրվի աջ կողմից խառնալ հարվածային աջ
թևի չուրջը: Եվ այդ ժամանակ նրանց դուզնեթացարար առաջ
չարժվելու ձգտող պարսկական բանակի շարքերը քանդվեցին:

Մակեդոնական բանակի շարքերը լուռ ու հանդիստ առաջ
էին շարժվում՝ առանց ուշադրություն դարձնելու սկյութական
ու բակտրիական ձիավորների վրա, որոնք աջ կողմից նրանց
ու բակտրիական ձիավորների հարձակումով հետ էին տալիս Մե-
առաջը սլանալով չկշտակի հարձակումով հետ էին տալիս Մե-
նիդի հունական վարձկանների հեծելազորը: Մենիդի ձիավորնե-
րին օգնելու համար առաջ քաշված Արիստոնի պեոնյան թեթև
հեծելազորը սկյութացիներին ու բակտրիացիներին հետ չպրտեց:
Այն ժամանակ դալիական, բակտրիական ու սոգդիական հեծե-
լազորի ամբողջ մասան, պարսկական մարտական գծի մեջ մեծ
ձեղքվածք առաջացնելով, սլացավ դեպի ձախ ու դեպի առաջ,
որպեսզի Մենիդի պեոններին ու ձիավորներին հետ տա: Այն
ժամանակ, երբ այստեղ հեծելազորային կատաղի մարտ էր ըս-
կալվել, որտեղ պեոններն ու հունական վարձկանները գժվարու-
թյամբ էին պահում իրենց վրա հարձակված հեծյալ մասսայի-
ճնշումը, դիպառապիստներն ու էթերները շտապեցին մտնել պարս-
կական մարտական գծի մեջ առաջացած ձեղքվածքը, որ լցված
էր սոսի մարտակառքերով:

Արեդակի տակ իրենց մանդաղները չողացնելով՝ ահեղաբաբ

Ալեքսանդրի ղեկավարութաների ու էթերների վրա սլացան Դարեհի մարտակառքերը: Սակայն վերջիններս կողքերից պաշտպանված էին ո՛չ հեծելազորով, ո՛չ հետևակով, և նետածիգներն ու աղբրացիք չնշտակի դցած նետերով ու տեղերով կոտորեցին «կառավարները» մեծ մասին, նախ քան մարտակառքերը կհասնեին մակեդոնական շարքերին: Իսկ երբ, այնուամենայնիվ, մարտակառքերի մի մասը հասավ ղեկավարութաներին, նրանք կամ դեմ առան մետաղե խիտ պատնեշին, և կամ այս ու այն կողմ քաշվելով՝ զինվորները նրանց թողին թիկունքն անցնել: Մակեդոնական ձիապանները լծասարքերը կտրտեցին, ձիերը կոտորեցին, իսկ մարտակառքերը կուտակեցին մի տեղ, դրանց որսը դարձնելով իրենց համար ուրախ զվարճալիք:

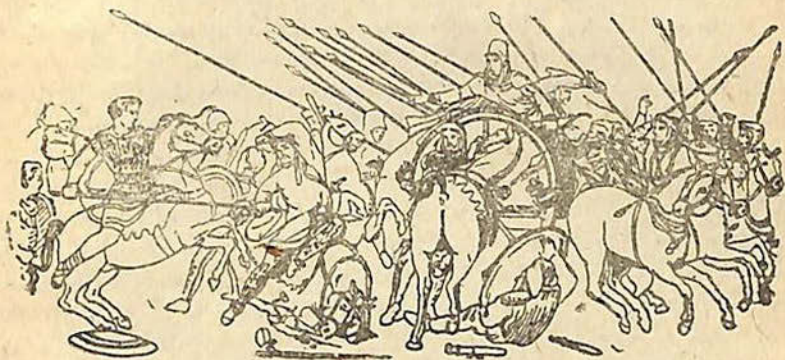
Ալեքսանդրի հրամանով Արեւոյն սարխաֆորները դուրս անցած շտապեց օգնութեան հասնելու արդեն ուժասպառ լինող պեոններին ու հեծյալ մարձկաններին և իր կողմը դրափեց Դարեհի ձախ թևի ամբողջ պարսկական հեծելազորը: Պարսկական ամբողջ կենտրոնը թևի կողմից մերկացվեց, և էթերներն ու ղեկավարները բուռն հոսանքով թափվեցին առաջացած ճեղքվածքի մեջ այն ժամանակ, երբ Փալանդայի տակախներն իրար հետևից սեղմում էին դեռևս զժվարութեամբ հետ քաշվող պարսկական կենտրոնին:

Սակայն դեպի աջ շարժվելիս և դեպի առաջ հարձակվելիս մակեդոնական մարտական դժի մեջ ևս իբր հերթին ճեղքվածք էր առաջացել Պարմենիոնի թևի, նրա հետ մնացած տակախների Փալանդայի և ամբողջ մակեդոնական կենտրոնի միջև: Դարեհի հնդկական ու պարսկական ձիավորների մի մասն առաջացած ճեղքվածքի մեջ խրվելով անցավ մակեդոնական երկու դրձերը և հասավ մակեդոնական ճամբարին, որտեղ դերի պարսիկների օգնութեամբ արագ ջարդեց թրակիական պահակազորը, սակայն, փոխանակ թիկունքից հարվածելու, շտապեց ըզբաղվել ճամբարի կողոպուտով:

Պարմենիոնի ռեզերվային դժի համարյա ամբողջ հեծելազորն ու հետևակը հետ դարձավ հարձակվելու կողոպուտիչների վրա, որոնք ստիպված եղան նահանջել: Սակայն այժմ Պարմենիոնն ընկավ հուսահատական դրութեան մեջ, որովհետև թևի կողմից նրան հարվածել սկսեց պարսկական, հնդկական և պարթևական հեծելազորը, առջևից դրոշում էին միղիացիք, ձախ կողքից շուրջանցում էին հայկական ու կապադովկիական ձիավորները: Այդ պահին Պարմենիոնը լուր ուղարկեց Ալեքսանդրին, որ եթե ինքն անհապաղ օգնութեան չստանա, ամեն ինչ կկորչի, և որ ճամբարն արդեն համաշտակվել է թշնամու կողմից: Որպես թե Ալեքսանդրը դրան պատասխանել է, թե Պարմենիոնը պետք է որ խելադարված լինի, եթե այժմ օգնութեան է պահանջում, և որ սուրբ ձեռքին միշտ էլ կարելի է հաղթել

կամ մեռնել: Հաղթանակը մակեդոնացիներին կվերադարձնի իրենց ճամբարը և նրանց ձեռքը կտա պարսկական ճամբարը:

Ոչ մի բան չէր կարող Ալեքսանդրին հետ պահել իր գլխավոր խնդրից, այն է՝ վճռական հարված հասցնել վճռական տեղում: Սուզիացիք, կադուզները, ամբողջ պարսկական կենտրոնը, որ սեղմվում ու հետ էր շարժվում ստիպել ֆարսիացի նիզակներով, չզիմացավ մակեդոնական հեծելազորի կողքից հասցրած հարվածին և զիպասպիտների ճնշումին: Մակեդոնական սարսափելի սեպն ավելի ու ավելի խոր էր խրվում կողքից պարսկական կենտրոնի մեջ, մինչև որ կտրեց անցյալ այն: Շվայց կրիտիկական պահին, երբ Պարմենիոնի ձախ թևը արնա-

Ալեքսանդր Մակեդոնացին Գավգամելայի ճակատամարտում

քամ էր լինում, երբ դեռ մակեդոնական երկու դժերի թիկունքում չէր վերջացել բնդհարումը ճամբարում, երբ հեռու աջ թևում հեծելազորային կատաղի մարտ էր տեղի ունենում, Դարեհ թագավորն առջևից ու կողքից իրեն մոտեցող մարտի աղմուկից սարսափած՝ չըջեց իր մարտակառքը դեպի հետ... Մինչ այդ Դարեհի զվարդկան ու վարձկանները քաջարար ու անձնավիրաբար կռվում ու զոհվում էին պարսկական կենտրոնում, և մակեդոնական սեպը, որքան էլ խոր խրվեր թշնամու զորքի մեջ, կարող էր կաշկանդվել թշնամու խիտ մասսաների մեջ և նույնիսկ նրա դիակները կույտերի մեջ: Բայց այժմ ամեն ինչ վերջացավ...

Գվարդիան ու վարձկանները, չարունակելով պաշտպանել Դարեհին՝ սլացան նրա հետևից, իսկ նրանց հետևից փախավ նաև ամբողջ պարսկական կենտրոնը: Կենտրոնի փախուստը վրձնեց Արիստոնի, Արեոտի և Մենիդի մակեդոնական հեծելազորի հաղթանակը սկյուլթացիների, սոգդիացիների ու բակտրիացիների նկատմամբ, որոնք նույնպես կռվի դաշտից փախչել սկսե-

ցին, հենց որ «Թաղալորը փախչում է» աղաղակը «ով կարող է թող փրկվի» կանչի նման տարածվեց ամբողջ կովի դաշտում:

Ալեքսանդրը կենտրոնի ու աջ թևի ամբողջ հեծելազորով շտապեց օղնելու Պարմենիոնին և հանդիպեց պարսկական, հրեկական ու պարթևական հեծելազորերին, որոնք այժմ դրոհի էին ենթարկվել նաև Պարմենիոնի թևի հեծյալ ռեզերվների կողմից: Կատաղի կովի մեջ ծանր վիրավորվեցին Հեփեստիոնն ու Մենիդը և զոհվեցին մակեդոնական բազմաթիվ էթերներ, բայց և այնպես պարսկական հեծելազորին՝ մեծ կորուստներով հաջողվեց ճեղքել-անցնել և շարունակել իր փախուստը:

Այժմ արդեն Պարմենիոնին ևս հաջողվեց հաղթություն տանել կապադովիացիների, միդիացիների, սիրիացիների ու հայերի նկատմամբ: Նա Ռումոզի մոտ դրավեց պարսկական ճամբարը բոլոր փղերով, էլեբրով, մարտահառքերով և ուղտերով, Դարեհի դոմակի ոսկու և դանձերի հետ միասին: Մակեդոնացիք պարսիկներին հետապնդեցին 50 կմ տարածություն: Իսկ ինքը՝ Ալեքսանդր թաղալորը մահվան հրեշտակի պես սլանում էր Դարեհի հետևից... Ամենուրեք հետապնդման կոտորած էր տեղի ունենում: Միայն հետապնդողների հոգնածությունն էր, որ փրկեց հալածվողներին: Ալեքսանդրը, որ ամբողջ թափով սլանում էր Դարեհի հետևից, հաջորդ օրը հասավ Սրբեյա, այնտեղ պարսից արքայի ու նրա աղնավանների դանձերի ու դուռքի հետ միասին գրավեց նաև Դարեհի աղեղն ու վահանը, և համոզվելով, որ Դարեհի հետևից հասնել չի կարող, հետ վերադարձավ:

Քիչ-քիչ Դարեհի շուրջը հավաքվեցին մի քանի հազար հույն վարձկաններ, բակտրիացի ձիավորներ ու պարսկական դավադիրականներ, որոնց հետ նա շտապեց դեպի Միդիայի լեռների հյուսիս-արևելյան լեռնանցքերը, դեպի Միդիայի մայրաքաղաք Էկրատանը:

Մակեդոնացիների կորուստները համեմատաբար մեծ էին. նրանց հմուտությունն ու սպառազինությունը պաշտպանում էին նրանց կյանքը: Բայց և այնպես արդյո՞ք նվաղեցրած չեն հին պատմիչի տված տեղեկությունները, որոնց համաձայն մակեդոնացիք կորցրին 500 մարդ սպանված և 1000 ձի, մի քանի հազար էլ վիրավոր: Ըստ նույն տեղեկությունների պարսիկները կորուստները կազմում էին տասնյակ հազարներ:

Պարսկական միապետությունը, որ վիրավորվել էր Գրանիկում, ծանր վիրավորվել էր Իսսայում, Գավգամելայում մահացու վերք ստացավ: Այժմ խնդիրն այն էր, թե որքան ժամանակ կտևի նրա հոգևարքը:

Պարսիկների սակավաթվությունն ու սակավ կույտուրակա-նությունը, նրանց ավազանու կամայականությունն ու այլասերվածությունը, սատրապների արյունահեղ հալվահաղարհն-

Թիվ վարչական պաշտոններում թողեց «ասիացիներին», բայց ղինվորական ու ֆինանսական պաշտոններում նշանակեց առավելապես մակեդոնացիներին և հույներին: Բաբելոնի հինավուրց կուլտուրան՝ հայել տախտակներին վրա կատարած իր սեպագիր արձանագրություններով, իր դիանական քուրմերով, որոնք հըմուտ էին երկնային լուսատուներին ուսումնասիրության դործում, չափերը հաշվելու իր ավարտված ու յուրովի կատարյալ սխառմով, իր յուրահատուկ տեխնիկայով, դրականությամբ, արվեստով ուժեղ տալավորություն թողեց թե՛ թագավորի և թե՛ նրա մերձավորների վրա: Թագավորն սկսածայց ենթարկվել էր արևելյան կուլտուրայի թովչանքին և երբ անցնում էր վիթխարի քաղաքի փողոցներով, նրա անհամար աշտարակներին, պալատներին ու տաճարներին միջով, նրա փառահեղ «կախված աշգիներին» ու սքանչելի պուրակներին միջով, չէր կարող չտեսնել հեկլեմներին կուրությունը, որոնք այդպիսի մոզովուրդներին «բարբարոսներ» էին համարում:

Նրա զորքն էլ իր հերթին կարողացավ ըստ արժանիւնյն դընահատել բաբելական քաղաքակրթության բարիքները: Գամելաթայի ճակատամարտից հետո յուրաքանչյուր մակեդոնացի ձիավորին տրվեց 600 դրահմ (մոտ 250 ուլբլի ոսկով), ոչ-մակեդոնացի ձիավորներին՝ 500-ական դրահմ, մակեդոնացի հետեւականներին՝ 200-ական դրահմ և այլն, այնպես որ մակեդոնական յուրաքանչյուր ղինվոր շատ թե քիչ լուչոր դրամական դումար ուներ (պետք է նկատի ունենալ, թե այն ժամանակ որքան ցածր էին դները...):

Բաբելոնի հարուստ թաղամասերում տեղավորված մակեդոնական զորքը «հանդատանում էր» մի ամբողջ ամիս, ուղղմական արշավի դրկանքներից ու դժվարություններից հետո բռնն թափով հազուրդ էր տալիս իր վայելքի ծախսվին՝ քաղաքի փողոցներում ու անկյուններում բախարարություն գտնելով աղմըկալից Բաբելոնի արթնացրած բոլոր բնադդներին ու կրքերին: Հարեցողությունը, այլասերումը, աղարտային խաղերը, որկրամորությունը, անասնական կրքերի բռնկումները համակեղ էին ամբողջ զորքին՝ սկսած կիտալայրենի թրակիացուց մինչև նույն ինքը՝ մակեդոնական թագավորը: Վերջապես թագավորը Բաբելոնից դուրս բերեց հանդատությունից ուժասպառ եղած իր զորքերը:

Ալեքսանդրի Սուղա ժամանելուց շատ առաջ (Սուղան Պարսկաստանի մայրաքաղաքներից մեկն էր) էլամի աշգ հնադարյան մայրաքաղաքը դրսևել էր Ֆիլիսենի մակեդոնական ջոկատը: Սուղայում Ալեքսանդրի ձեռքն ընկավ 50.000 տաղանդի (մոտ 100 միլիոն ուլբլի ոսկով) ոսկի ու արծաթ, բացի այդ՝ ծիրանի, անուշաբույր նյութեր, թանկագին քարեր, պալատական արդ ու դարդ: Սուղայում հունական օրինակով կազմակերպվե-

ցին խաղեր ու մրցություններ (Ջահակիւրներ Վաղբ, բոնցքա-
մարտ, ըմբշամարտ և այլն) և «բոտ նախնայաց սովորութեան»
դոհեր մատուցվեցին աստվածներին: Սուղայում Ալեքսանդրին
հասան նոր ուժեր՝ 6000 մարդ մակեդոնացի հետևակ և 500 մա-
կեդոնացի ձիավոր, 600 թրակիացի ձիավորներ, 3500 թրակիա-
ցի հետևակ, 4000 վարձու հետևակներ և 1000 ձիավոր Պելոպո-
նեսից, 50 հողի մակեդոնացի նշանավոր երիտասարդներ: Նո-
բեկներին բաշխեցին հին մարտական ատորարածանումների մի-
ջև: Հեծյալների յուրաքանչյուր իւ բաժանվեց երկու լոխի, որ-
պեսզի ավելի ճկուն ու արագաշարժ լինի:

Էլամից դեպի հարավ-արևելք սկսվում էր Պարսկաստանի
բուն մարզը՝ Պերսիդան — պարսից նվաճողների հայրենիքը:
Չմեռվա կեսն էր. ձյունը ծածկել էր Իրանի լեռների դաղաթ-
ներն ու լեռնանցքերը, որտեղ մոլեգնում էր բուքը և թշնամա-
բար տրամադրված լեռնականները կտրել էին լեռնային նեղ շա-
փիղները: Լեռնական ռեկսիները ցեղը ճանապարհը կտրել էր և
պահանջում էր տուրք տալ, որպիսին նրանք սովորաբար վերց-
նում էին նաև պարսից թագավորից, երբ վերջինս անցնելու էր
լինում աղտեղով: Ալեքսանդրը վարպետորեն կռիվ մղեց լեռ-
ներում և թեթև զորամասերի ու դիպասակաւորների դուռնի ան-
ցած՝ միշտ կարողանում էր հակառակորդին շուրջանցելու և
չըջապատելու ճանապարհներ գտնել: Ուլիսիները բոլոր կողմե-
րից շրջապատվեցին, նրանց մեծ մասը բնաջնջվեց, իսկ ցեղի
մնացորդներն ստիպված եղան մակեդոնացիներին տալ բազմա-
թիվ սէլարներ, ձիեր ու բեռնակիր կենդանիներ և հետապալում
ևս անասուններ ու ձիեր մատակարարել հաղթողին:

Սակայն ճանապարհին, լեռներից, 25.000 հետևակով ու
700 ձիավորներով կանգնած էր ձեռներեց պարսիկ Արիոբարզա-
նը, որը գլխարամատչելի լեռնանցքը՝ Պերսիդայի դրունքն ամ-
բացրել էր խրամատներով ու քարե պարիսպներով: Ճակատից
դրոհելով պարսից դրունքը բանալու անհաջողությունը մակե-
դոնացիներին ստիպեց նորից գլխել շուրջանցելու միջոցին: Ա-
լեքսանդրը ղիշերով, ձյունախառն բռնքի միջով բարձրացավ
անցավ լեռան դաղաթի հետևը, Պարսից դրունքի պաշտպանների
նահանջի ճանապարհը կտրեց, մի ջոկատ առանձնացրեց դեպի
Պերսեպոլիս կամուրջներ գցելու համար, իսկ ինքը՝ մի ամենա-
ընտիր ջոկատի գլուխ անցած, ղիշերային խավարի ու բռնքի
տակ թաքնված, անտառի միջով, ձյունի ու սառույցի վրայով
մոտեցավ Արիոբարզանի ճամբարին: Պարսկական պահակներից
ոմանց կոտորեցին, ոմանց հեռու քչեցին իրենց ճամբարից և
մակեդոնական պահակախմբերը դերի բռնեցին նրանց: Արիո-
բարզանի ղեկավորները քաղցր երազներից հանկարծ բնկան զար-
հուրելի իրականութան մեջ: Արիոբարզանին հաջողվեց սակա-

վաթիւս պարսիկներին հետ ձեռքելանցնելի թշնամու օղակի մի-
ջով: Պերսեպոլի դռները բացվեցին Մակեդոնիայի առաջ:

Օգտվելով հեռատեսորեն պատրաստված կամուրջներից՝ Ա-
լեքսանդրն շտապեց դեպի Պերսեպոլիս, որպեսզի ամբոխի ու
պահակների կողոպտուած փրկի իր համար պարսկական թագա-
վորների անբավ դանձերը, որոնք դարերի ընթացքում միապե-
տության կենտրոնն էին հոսել նրա բոլոր ծայրերից: Պերսեպո-
լիսում ձեռք դրած մեծաքանակ դործվածքները, ամենաբազմա-
պիսի թանկարժեք իրերը, 120.000 տաղանդի ոսկին ու արծաթը
Ալեքսանդրին դարձրին իր ժամանակի ամենահարուստ միապե-
տը: Պերսեպոլիսի դանձերը տեղափոխելու համար որպես թե
հարկավոր է եղել 10.000 զույգ ջորի և 3000 ուղտ: Պերսեպոլի-
սի հետ միաժամանակ գրավվեց նաև Պասարգաթը՝ իր շքեղ
պալատներով ու թաղավորների դամբարաններով:

Այստեղ, Պարսկաստանի սրտում, Ալեքսանդրը վերջին անգամ
ամբողջ աշխարհի առաջ հանդես եկավ հույների առաջնորդի և
Հելլադայի «դաբավոր թշնամուց» մրիթատվի կերպարով: Քիչ
է ճշմարտանման այն պատմությունը, ըստ որի իբր թե աթե-
նացի կուբոթիզանուհի Տախիան գինովացած ժամանակ բխացած
վիճակում նետվել է հրդեհելու պարսկական թագավորների շը-
քեղ պալատը և իր հետեից տարել է նաև թագավորին ու նրա
ամբողջ ավազանունը: Պատմում են նաև, թե Պերսեպոլիս մտնե-
լիս Ալեքսանդրին զիմավորեց հաշմանդամ դարձած ու ալյա-
կերպած հույների մի թափով, նրանք թագավորին պատմեցին,
թե ինչպիսի բռնութիւններ ու զաղանութիւններ են գործա-
դրել իրենց վերաբերմամբ և օգնութիւն խնդրեցին նրանից:

Պերսեպոլիսում Ալեքսանդրը հարկավոր համարեց ազատու-
թյուն տալ իր զինվորների ավազակային բնադրներին, որոնք նա
ստիպված էր երկաթե բաղուկով սանձել պարսիկներին ենթակա
երկրներում ու ցեղերի մեջ, և քաղաքը հանձնվեց բանակի կո-
ղոպուտին: Որպես թագման ջահ Դարեհի գինաստիայի ու միա-
պետության գլխին՝ հրկիզվեց ու այրվեց պարսից թագավորնե-
րի հոյակապ պալատը Պերսեպոլիսում: «Բարբարոսները» նկատ-
մամբ կատարած այդ բարբարոսական վարմունքով Ալեքսանդրը
հույներին ապացուցում էր, որ ինքը հույն է: Պերսեպոլիսի ա-
ռումը բոլոր հույների վրա շատ ուժեղ ապավորութիւն թողեց:
«Ինչպիսի՜ մեծ ուրախութիւնից են զրկվել նրանք, որոնք չեն
ապրել մինչև այսօրը», — ասաց հույն աղագետներներից մեկը՝ Ա-
լեքսանդրին տեսնելով Դարեհի դահին նստած:

Չորս ամիս Ալեքսանդրի զորքը մնաց Պերսեպոլիսում, քեֆ ու
խրախմանքով տոնելով Պարսկաստանի ջախջախումը և Մակեդո-
նիայի ու Հելլադայի հաղթանակը: Դեպի հարավ, մարդական
շեղանային անհնազանդ ցեղի դեմ էքսպեդիցիա ուղարկելը և Քար-
մանիայի ստորապուտիւնները նվաճելը մեծ ջանքեր չպահանջեցին:

Այսուամենայնիմ, Պերսեպոլիսում Ալեքսանդրը համարաբար մնաց իր քաղաքականութեան արեւելյան կուրսին: Քարմանիայի սատրապ թողնվեց Ասպաստը, Պերսիդայի սատրապ նշանակվեց անվանի պարսիկ Թրադաորտը: Հրաման տրվեց դադարեցնել հրկիզումները, բռնություններն ու կողոպուտը, որպես թե Ալեքսանդրը պարսիկներին մոտ գալով որպես թշնամի՝ ցանկանում էր նրանց մոտ մնալ որպես նրանց հովանավոր ու բարեկամ:

Իր դորամասերին ավելացնելով նոր ուժեր՝ 5000 հետեակ և 1000 ձիավոր, Ալեքսանդրը շարժվեց դեպի Միդիա: Դարեհն արեւելյան մարզերի սատրապներին և իրեն դեռևս համարաբար մնացած ավազանու հետ փախավ հյուսիս, դեպի Կասպից ծովը տանող անցքերը: Նրա հետ էին պարսկական ու բակտրիական ջոկատները և հույն վարձկանները: Պերսիդիայի ու Միդիայի միջև գտնվող Փարեսակեն մարզն առանց դիմադրութեան հաղաթափվեց մակեդոնացիներին: 12 օրից հետո Ալեքսանդրը մըտավ Էկբատան՝ Միդիայի մայրաքաղաքը: Էկբատանի դրամում մեծ պարսկական արքայանքն ըստ էութեան ավարտված էր: Ալեքսանդրն առատ նվերներ տալով հայրենիք բաց թողեց բոլոր թեսալացիներին և այն դաշնակիցներին, որոնք չէին ցանկանում որպես վարձկաններ շարունակել իրենց ծառայութեանը հետագա արքայանքներում, որոնք պետք է այսուհետև կատարվեին Մակեդոնիայի ու նրա թագավորի անունից:

Սկսվեց կատաղի հետապնդումը Դարեհ թագավորին... Դարեհին հետապնդելիս Ալեքսանդրը հաշիվ չէր առնում ոչ մի բան. նա մահվան հասցնելու ստորիմանի քշում էր մարդկանց ու ձիերին, հաճախ ընտրում էր ամենադժվարին ուղիներն անընդուր վայրերով, մի քանի օր շարունակ աչք չկացնելով: 11 օրից հետո նա Ռադիումն էր (ներկայիս Թեհրանից ոչ հեռու), «Կասպից դրունքի» մուտքի մոտ: Ռադիում հանգիստ առնելով՝ նա առաջ է սլանում Դարեհի հետքերով: Դարեհի ազդական եղանակով է պլանում արքայական դվարդիայի պետ Նարարզանի և ուանդուն Բեսար արքայական դվարդիայի պետ Նարարզանի և որը հրաժարվում է իր արքայական իրավունքները դիջել Բեսարին, և տանում են նրան արեւելյան մարզերը: Ավազանու մի մասն անցնում է Ալեքսանդրի կողմը, իսկ վարձկան հույները նահանջում են դեպի Տապուրիայի լեռները:

Պարթևստանի սատրապութեան գլխավոր քաղաքում՝ Հեկատումայիում տեղեկանալով Դարեհի ձերբակալութեան մասին՝ Ալեքսանդրը նոր թափով շտապում է նրա հետևից 500 ամենաբնիկներով ձիավորներ վերցրած՝ սլանում է անջուր անապատի միջով և, վերջապես, հասնում է Դարեհի դիակին, որին դավադիրները դաշնայնահար էին արել: Այսպես, իր լավագույն ծառայողների ձեռքով զոհվեց Ալեմենյան Պարսկաստանի վերջին թագավորը՝ Դարեհ Կողոմանտը, զրկված իր երկրից, ընտանիքից

ու թաղից, և իր մահով արձակեց Ալեքսանդրի ձեռքերը, որն իր նվաճումները չարունակեց «վրեժ Դարեհի համար» լողո՞ւն-դո՞ւք: Դարեհի լիակիւր աստիճան դարձավ, որով Ալեքսանդրը բարձրացավ Պարսկաստանի դահլ՝ որպէս պարսկական թաղա-վորական տան բոլոր իրավունքների ու տիրապետութեանները «օրինական ժառանգորդ»:

Ալեքսանդրի ընդարձակ միապետութեան գլուխ կանդնած լինելով՝ Ալեքսանդրը կարող էր մեծամեծ հեղինակութեամբ «կատիլ կը-ռիլ» անվանել իր փոխարքա Անտիպատրի պատերազմը սպար-տական թաղավոր Ալեքսի դեմ: Մի քանի հաջողութեաններից հե-տո՝ Սպարտայի հանդուգն թաղավորը Մեգարոպոլիսի պաշարման ժամանակ ջախջախեց ու սպանեց կրկնակի չափով ուժեղ թըշ-նամու դեմ մղած ճակատամարտում, որը մեծ կորուստ էր ու-նեցել: Սպարտան ստիպված եղավ պատանդներ տալ Անտիպատ-րին և իր աղատութեանը զիջել Ալեքսանդրին, որը, ի դեպ, չատ մեղմ վարվեց նրա հետ: Մակեդոնական նախատորմը, որ ուժեղացվել էր Փյունիկիայի, Կիպրոսի, Փոքր Ասիայի և Նգիլա-տոսի էսկադրաներով, ապահովում էր Աթենքի և Հունաստանի մյուս ծովային քաղաքների հնազանդութեանը:

Մակեդոնա-սպարտական պատերազմից հետո Հելլադան չէր համարձակվում Մակեդոնիայի դեմ դուրս գալ: Ալեքսանդրը, ունենալով իր ձեռքն ընկած հսկայական միջոցները, կարող էր Հելլադայի վրա նայել որպէս իր անտառութեան կարևորագույն պրովինցիաներից մեկի վրա:

ԿԱՍՊԻ ԴՈՆԵՐԻՑ ՄԻՆՁԵՎ ՀԻՆԴԻՆՈՒՇԻ ՍՏՈՐՈՏՆԵՐԸ

Դարեհին սպանողները փախան իրենց սատրապութեանները, և Ալեքսանդրը, որ գործում էր «վրեժ արքային սպանողներից» լողունդով, պետք է պայքարը չարունակեր մինչև դիմադրու-թեան բոլոր օջախների ողնչացումը Պարսկական միապետութեան արևելյան սատրապութեաններում:

Սկզբում նա զբաղեց ամբողջ Պարթևստանը իր Հեկատոմպիլ կենտրոնով: Ալեքսանդրի լավադուշն զորավարներից մեկը՝ Կը-րատերը, նվաճեց լեռնոտ Տապուրիան, որ Պարթևստանը բա-ժանում էր Վրկանիայից: Մակեդոնական զորքերը, մի քանի զորադրամներով մտնելով Վրկանաց աշխարհը (Կասպից ծովից դեպի հարավ-արևելք), իրար հետ միացան Վրկանիայի կենտրո-նում՝ Զադրակարտում (այժմ Աստրաբադ), որտեղ նրանք 15-օ-րյա հանդիստ ստացան: Հույն վարձկանները, որոնք Բեսսի կողմից Դարեհին ձերբակալելուց հետո նահանջել էին դեպի Տա-պուրիայի լեռները, մոտ 1500 մարդ, առանց որևէ պայմանի

անձնատուր ևղան Ալեքսանդրին: Նրանց մեծ մասին ընդունեցին մակեդոնական բանակի մեջ: Լեոնական ցեղերին հնադանդեցնելը մի քիչ երկարացրեց Վրկանաց աշխարհում մնալը:

Բախտրիա դնալիս մակեդոնացիք մտան Արիաց աշխարհը (այժմյան Հյուսիս-արևմտյան Ավդանստանը): Արիաց աշխարհի սատրապ Սաաթարզանը սկզբում անձնատուր եղավ և նույնիսկ թողնվեց իր պաշտոնում, բայց հետո Ալեքսանդրի թիկունքում ապստամբութուն բարձրացրեց և ոչնչացրեց Արիաց աշխարհում թողած փոքրաթիվ հեծյալ ջոկատը: Ալեքսանդրն արագորեն վերադարձավ, դրավեց ամբողջ Արիաց աշխարհը, ապստամբներին հետ դաժան դատաստան տեսավ և այդ մարդում իր իշխանությունն ամրացնելու համար հիմնեց մի ռադմական դադութ՝ Արիայի Ալեքսանդրիան (այժմ՝ Հերաթ), որտեղ հույն վարձկանների ու մակեդոնացի վեսերանների հետ միասին բնակության թողեց նաև տեղացիներ: Իր նվաճողական հաջողությունները տեղացիներին ու հույներին, ղեկավարական ու քաղաքացիական բնակչությունին կաղմված այդպիսի խառն դադութ հիմնելով ամրապնդելու մեթոդը դարձավ Ալեքսանդրի սիրած մեթոդը և նա իր կյանքում մի քանի տասնյակ այդպիսի «Ալեքսանդրիաներ» հիմնեց: Յուրաքանչյուր այդպիսի դադութ միաժամանակ դառնում էր ռադմական հենակետ ու հելլենիզացիայի և հունական ու արևելյան կուլտուրաների փոխադրեցության կենտրոն:

Արիաց աշխարհին նա դնաց Արախոդիա և Դրանդիանա սատրապությունները: Սատրապ Բարդանեար, Դարեհին սպանողներից մեկը, փախավ հնդկական ցեղերի մոտ, որոնք հետագայում նրան մատնեցին Ալեքսանդրի ձեռքը: Գեղըրոդիայի նվաճումը ճանապարհ էր բանում դեպի Հնդկաստան: Հնդկաստան տանող ճանապարհներից ոչ հեռու և ոչ հեռու Հինդուկուշի ամենաբարձր լեռնաշղթաներից, որոնք նվաճողները սխալմամբ կոչկատյան լեռները շարունակութուն էին համարում և անվանել էին «Հնդկական Կովկաս», հիմնվեց Արախոդիայի Ալեքսանդրիան (այժմ Կանդահար): Այդ տարվա արշավանքի ընթացքում մակեդոնացիք հասան մինչև Պարավամիդի սարահարթը և ճամբար խրեցին Հինդուկուշի ստորում:

Միայն Գեղըրոդիայի սատրապն էր, որ ստրատեգիական նրկատառումներով մակեդոնացի նշանակվեց (դա Հնդկաստանի ճանապարհն էր): Պարթևաստանում սատրապ նշանակվեց պարթև Ամմինակը, Վրկանաց աշխարհում՝ Ալեքսանդրի կողմնաջած՝ Դարեհի նախկին իշխան Ֆրատաֆենը, Տապուրիայում՝ Ափտոֆրադատը և այլն: Արիայի սատրապներին մոտ որպես խորհրդականներ, վերահսկիչներ ու կապաղորի պետեր մնում էին մակեդոնացիք և հույներ:

Մակայն 330 թ. աշնանը տեղի ունեցած մի կարևոր դեպք երևան բերեց մի շարք նոր վտանգներ, որոնք հաղթական զորավարի համար դրսևորվեցին նրա սեփական ճամբարում:

Դեռևս Ալեքսանդրի ուսուցիչ Արիստոտելն իր սանին խորհուրդ էր տալիս «հեղինակների հետ վարվել որպես բարեկամների հետ, իսկ բարբարոսների հետ՝ որպես անասունների ու բույսերի հետ»: «բարբարոսն ու ստրուկն իրենց հույժամբ նույնանման հասկացողություն են», — ասում էր Արիստոտելը: Հելլեններն ու մակեդոնացիք եկել են Ասիա, «որպեսզի տեր լինեն նրանց, ում որ վայել է ստրուկներ լինել»: Խոյոր մարդկանց հավասարության միտքը խորթ էր ինչպես շարքային հույնի կամ մակեդոնացու համար, այնպես էլ հունաստանի գիտնականների, փիլիսոփաների, իմաստունների մեծամասնության համար, որոնց մեջ Արիստոտելն ամենաազնավորներից մեկն էր: Ալեքսանդրն ըստամենայնի յուրացրել էր Արիստոտելի ուսմունքի այն կողմը, որի համաձայն իր ընդունակություններով ու զորությամբ աչքի ընկնող մարդն օրենքից դուրս և օրենքից բարձր է կանգնած, որովհետև «նա ինքն է օրենքը», և հիանալի հիշում էր իր դաստիարակի պատմած առակն այն մասին, թե ինչպես նապաստակներն առուծին հավասար բաժին էին պահանջում ավարից: Մակայն այդ մեծ զորավարն ու քաղաքագետը առաջ էր անցել իր ուսուցչի հայացքներից և իր հասած փառքի, իշխանության ու հաջողության դադաթից կարողացավ ամփելի վեր բարձրանալ իր ցեղից ու իր ժամանակից:

Դեմոկրատական, իր կազմով գյուղացիական մակեդոնական հետևակը դեռևս ըստամենայնի նվիրված էր իր թագավորին, որի հետ բաժանում էր նրա աշխատանքը, ավարն ու փառքը: Ալեքսանդրը կարողանում էր ճանապարհ գտնել դեպի իր զինվորի սիրտը, նրա հետ խոսել նրա լեզվով և նրան տանել իր հետևից: Մակայն զորքի արիստոկրատական վերնախավը, որից հավաքադրվում էին էթեոններն ու չառ բարձրաստիճան պետեր, ավելի ու ավելի մեծ անբավականություններ էր տեսնում, թե ինչպես իրենց թագավորը դառնում է ամենակալ հրամայող, որն իր գահի աստիճանների մոտ հույներին ու մակեդոնացիներին հավասարեցնում է պարտված «բարբարոսներին»: Ալեքսանդրը դեռևս քեֆեր էր անում իր «բարեկամների» հետ, լսում էր նրանց կոպիտ, երբեմն էլ խիտ խորհուրդները, կատակներն ու դիտողությունները, իր զինակիցների նկատմամբ իրեն պահում էր տակառվ և զրույշ: Մակայն մակեդոնական ու հունական այդ ավազանին, որ այնքան շուտ Արևելքի վայելքի համար առավ, Պարսկաստանը նվաճել էր նրա համար, որ տիրապետի հաղթվածներին և ո՛չ թե նրա համար, որ իր դիակներով ծածկի թագավորի ուղին դեպի ամբողջ աշխարհի և բուն Մակեդոնիայի տիրապետությունը: «Հաղթանակների պտուղները հաղթ-

վածները ձեռքումն են», — դառնությամբ ասում էին շատ մահեղոնացիներ ու հույներ:

Մինչդեռ Ալեքսանդրը Դարեհի մահից հետո արագորեն դառնում էր արևելյան միապետ մի վիթխարի պետութեան, ուրի մեջ Մակեդոնիան սխիտ դառնար լուկ մեկը բազմաթիվ պրո-վինցիաներից, իսկ մակեդոնացիք, հույները, պարսիկներն ու մյուս ժողովուրդները սխիտ փոխադարձաբար հավասարակշռեին իրար իրենց թաղավորին ծառայելու գործում: Թաղավորն արե-վելյան մարդերից շատերում սատրապ է նշանակում պարսիկնե-րի, միդիացիների, պարթևների, նա պարսիկներին քաշում է իր էթերները կազմի մեջ, պարսկական երիտասարդութեանը հա-վաքում է, որ հունարեն լեզու և մակեդոնական ռազմական ար-վեստ սովորեցնի (նա հրամայել էր այդ նպատակի համար ա-ռանձնացնել 30.000 երիտասարդ պարսիկներ, միդիացիներ, պարթևներ և այլն՝ «լավագույն տոհմերից»), վերջապես նա պարսկական պալատական ծխակատարություններ է մտցնում և սկսում է աստիճանաբար ու կամաց-կամաց այդ կանոններն ու սովորությունները տարածել նաև իր մակեդոնացիների վրա:

Ալեքսանդրի արևելյան քաղաքականութեան դեմ եղած օպո-զիցիան իր ականավոր ու ազդեցիկ առաջնորդներն է դնում ի դեմս Պարմենիոնի և նրա որդի Փիլոտի: 330 թ. աշանը Դարե-հիանի կենտրոնում թաղավորի կյանքի դեմ կազմակերպած դա-վադրություն բացվեց: Փիլոտը, որին տեղեկացրել էին դավա-դրութեան մասին, լուել էր, թեև երկու օր իրար հետևից եղել էր թաղավորի մոտ: Դավադրութեան ղեկավարներից մեկին՝ Դիմիտրի ձերբակալելու փորձ անելիս նա ինքնապաշտպանություն դործեց: Կես դիշերին քաղաքի դարբասները փակվեցին և ձեր-բակալեցին շատ մարդիկ, որոնց հետ նաև Փիլոտը:

Զորքի ընդհանուր ժողովում թաղավորը հրապարակեց դա-վադիրների նամակները և հաղորդում արեց Պարմենիոնի ու նր-րա որդի Փիլոտի կասկածելի գործունեութեան մասին: Հարցա-քննութեան ժամանակ դաժան տանջանքների ենթարկված Փիլո-տը խոստովանեց իր մասնակցութունը դավադրութեանը, որին, համենայն դեպս, համակրում էր: Փիլոտի հայր Պարմենիոնը չէր կարող անմիջականորեն մասնակցած լինել դավադրութեա-նը: Այդ ժամանակ նա գտնվում էր էկբատանում, որտեղ նրա ձեռքում կենտրոնացած էին խոշոր ռազմական ուժեր և ֆինան-սական միջոցներ: Ծերունի զորավարը զորքի մեջ մեծ ազդե-ցություն ու հեղինակություն ուներ և ապստամբելու դեպքում կարող էր վտանգավոր հակառակորդ լինել: Ծերունազարդ Պար-մենիոնը, երբ կարգում էր իր որդու կեղծված նամակները, քա-պանվեց թաղավորին նմիլոված Պոլիդամանտի ձեռքով: Եկբա-տանի կայազորը, որ քիչ էր մնում ղեկքի դիմի, հաջողվեց խա-ղաղեցնել:

Մահապատժի ենթարկվեց նաև լինկիստիացի Ալեքսանդրը, որ մինչ այդ պահվում էր կալանքի տակ: Դավադրութեան ու մահապատժենքի առաջացրած հուզումը երկար ժամանակ էր խաղաղվում, անբախկանութունն իր արտահայտութեան էր գտնում նամակներում, խոսակցութեաններում, լուրերում, պատմութեաններում: Անբախկան տարրերից կազմակերպվեց «Գիսցկայինար ջոկատ», որպեսզի «նրանց անտեղի չառախոսութեանը մնացած զորքին էլ չվշացնի»:

ԱՄՈՒԴԱՐԱՅԻ ԵՎ ՍԻՐԴԱՐԱՅԻ ԱՓԵՐԻՆ

Միջին Ասիայում Ալեքսանդրն ստիպված եղավ դործ ունենալ աշխարհի մի հալածակորդի հետ, որը սոսկալի էր ո՛չ իր ուժով ու դիմացկունութեամբ քաղ ճակատամարտում, այլ իր ճարտիւթեամբ, տեղանքի դիտութեամբ, արագաշարժութեամբ և հարձակումների անսպասելիութեամբ: Ծանր հետևակը և նույնիսկ ծանր հեծելազորը չափազանց դանդաղաշարժ էին դուրս գալիս թշնամու հեծյալ պարտիզանների դեմ պայքար մը՝ դելիս: Ալեքսանդրը ֆալանգան օլտալդործում է դիվալորադես կայազորացին ծառայութեան մեջ, պաշարումների համար և հունաստանի հետ իր հաղորդակցութեանը ապահովելու համար: Նա սկսում է հիպարխիաների մեջ համախմբել մի քանի իլ կամ հեծելազորի լիսեր (համախմբեց դանադան տիպի) և զորքի տարրեր տեսակներից ստեղծում է առանձին ջոկատներ: Միջին Ասիայի պայմաններում հարկ եղավ շատ բան ընդօրինակել պարսիկներից. պարսիկների օբինակով կազմակերպվեց հեծյալ նիզակակիրների, հեծյալ ակոնտիստների կորպուս, զորքի շարքերն էին ներդրավում ավելի ու ավելի մեծ թվով ասիացիների՝ միդիացիք, պարսիկներ, բակտրիացիք, պարթևներ և այլն, որոնց համար նույնիսկ թողալորական զվարդխա մտնելու հնարավորութեան ստեղծվեց: Համարյա բոլոր նետաձիկները հավաքագրվում էին «ասիացիներից»:

Դաշնակիցների կոնտինգենտը արձակելուց հետո և Ալեքսանդրի անսահմանափակ ֆինանսական միջոցների պայմաններում խիստ բարձրանում է վարձու զորքերի դերը, զգալիորեն մեծանում է վարձկան հույների թիվը, նրանք մեծ թվով մտնում են դիպլոմատների և նույնիսկ ծանր հեծելազորի շարքեր: Ալեքսանդրի բանակը քայլ առ քայլ կորցնում է իր ազդային բնույթը և արևելա-կրոնոպոլիտական կերպարանը է ստանում: Ալեքսանդրի ճամբարը դառնում է միապետութեան կառավարման շարժական կենտրոնը, որտեղից հաղարավոր կլիմաորերով ձրգվում են նվաճված երկրների ու ժողովուրդների կառավարման

թիւերը: Այդ ճամբարը լի է ամեն հասակի, տոհմի, պրոֆեսիայի ու ամեն ցեղի մարդկանցով: աղքատը կան փերիսոփաներ ու մարադյորներ, գիտնականներ ու պոետիկներ, երեսմաներ ու ծերունիներ, հնդիկներ ու եթովպացիներ, սպեկուլյանտներ ու քրմեր: Սակայն ռազմական դործողությունների ժամանակ այդ ամբողջ մարդկային բեռը թողնվում է թիկունքում, մարտի են տարվում միայն ամենամահաբաժնեները:

Դարեհի մահից հետո սկսվեց նրան սղանողների հետապնդումը: Բեսսը փախավ Բակտրիա (ներկայիս հյուսիսային Ասիան) և ղանատանը, ավերելով Հինդիկուշի լեռնաշղթայի հյուսիսային լանջերը, որպեսզի Ալեքսանդրի ուղին դժվարացնի: 329 թ. դարնանը տասնչորս օրվա ընթացքում Ալեքսանդրը Հինդիկուշի լեռներն անցավ և Կովկասյան Ալեքսանդրիա (այժմ Բեհրամ) ուժեղ ռազմական դադուքը հիմնելով իր տիրապետութունն ամրացնելով Հինդիկուշի լեռնանցքերի վրա, Դրապակի (այժմ Անդերազ) և Սորնի (այժմ Տաշկուրդան) միջով անցավ դեպի Բակտրիայի կենտրոնը՝ Բակտրա: Ջյունաստան բուքերը, ձյունակույտերը, քաղցը, զինվորների հոգնածութունն ու հյուժմածութունը — ոչ մի բան չէր կարող նրան չեղել իր նախանշած ծութունը — ոչ մի բան չէր կարող նրան չեղել իր նախանշած ծութունը: Բեսսը փախավ Մոզդրիանա (այժմյան Ուզբեկստան), բայց ոչ լայն Օկսի (այժմյան Ամու-Դարիան) ջրերը, ոչ անապատի ավազները չփրկեցին նրան: Մակեդոնացիք Օկսն անցան կամրջանավերով, որ պատրաստել էին ծղոտով լցրած մորթիներից, որոնք կապել էին իրար ու վրայից տախտակ դրել: Անցումը տևեց հինգ օր: Հետապնդումը շարունակվում էր...

Բեսսի կողմնակիցները հուսահատվելով՝ բախտի քմահաճույթին թողին նրան և դրանով իսկ նրան մատնեցին Ալեքսանդրի ձեռքը: Բեսսին մերկ ու չլիթայակալ, օղակը վզին ցուցադրեցին մակեդոնական գլխավոր ուժերի անցման ճանապարհին: Թշվառ արքայասպանը ենթարկվեց բազմապիսի տանջանքների, ծաղր ու ծանակի և չարչարանքի: Հետադադում Բակտրայում կայացած աղնվատոհմիկների համադրումարի դատավճռով նա քառատվեց: Ե՛վ Դարեհի սղանութունը Բեսսի ձեռքով, և՛ Բեսսի մահապատիժը համասարապես ձեռնառու էին Ալեքսանդրին:

Այնուհետև սկսվեց արյունահեղ ու հյուժուղ «փոքր պատերազմի» շրջանը: Բակտրիայի ու Մոզդրիանայի քաջ և ինքնակամ ավադանին ձգտում էր Դարեհի միապետության կործանումն օգտագործելով կատարյալ անկասկածյալ հասնել կենտրոնական կառավարութունից, իսկ սանձարձակված ու դադաղած օտակերիկացիների բռնութունները, կողոպուտն ու արյունահեղ էկզիկազների բռնութունները, համադրումարի դատավճռով նա քառատվեց: Ե՛վ Դարեհի սղանութունը Բեսսի ձեռքով, և՛ Բեսսի մահապատիժը համասարապես ձեռնառու էին Ալեքսանդրին:

թշուեններէց իջնում էր դաշտավայրերը և, մակեդոնական առանձին պահակախմբերն ու մանր կայազորերը ոչնչացնելով՝ ժողովրդական լայն մասսաներին ոտքի էր հանում ընդդէմ օտարերկրյա հյուրերի: Թուրանի անապատներէ ու տափաստաններէ ավաղակարարոց եղերը՝ դակերն ու մասսադետները մակեդոնացիներին անհանդիստ էին անում իրենց շնչատակէ հարձակումներով: Այդ համառ, կատաղի պայքարը տարիներ տևեց՝ մերթմեղմանալով, մերթ նորից բորբոքվելով:

Այդ պայքարի ընթացքում մակեդոնացիք հասան Յակսարտա (այժմ՝ Միր-Դարիա) դետի ափերը, որ նրանք համարում էին Դոնի վերին հոսանքը: Բայց այդ ժամանակ ամբողջ Բակտրիայում և Սոգդիանայում բռնկեց մի ահեղ ապստամբութիւն, որ ղեկավարում էր եռանդուն ու գործունյա Սպիտամենը: Ապրտամբները ընաջինջ արին Կիրապոլի ու մյուս սահմանային ամրոցների կայազորերը և կոտորեցին Ալեքսանդրի բոլոր դաշուժականներին: Դակերի, սակերի ու մասսադետների քոչվորացիները միացան ապստամբներին: Հուզումներ սկսվեցին նաև Յակսարտայի մյուս կողմն ապրող սկյութացիների մէջ: Թվում էր, թէ Ալեքսանդրի բախտը մաղից է կախված: Մակայն զորքի կազմակերպվածութիւնը, մարտական փորձը, զինացիայինան, այդ զորքի առաջնորդների ձեռներեցութիւնը, եռանդը և քաղաքական ընդունակութիւնները հաղթանակի ապահովեցին:

Իկզեկուցեաները կատարվում էին դազանային դաժանությամբ և մեթոդական անողորմությամբ: Մեկը մյուսի հետևից ապստամբներից հետ խլվեցին ամրոցները, ամբողջ սահմանամերձ գոտին ամայացվեց, տղամարդ բնակչութիւնը ոչնչացվեց, չառ տեղեր չէին խնայում ո՛չ երեսաներին, ո՛չ կանանց: Մակեդոնական հեծելազորի թուուցիկ ջոկատները կոտորում էին ամբողջ բնակչութիւնը: Մակեդոնացիների հաղթանակի արշունոտ հուշարձան մնաց Յակսարտի ափին հիմնած Ալեքսանդրիան (այժմ Սոջնետ), որ մակեդոնական տիրապետութեան վերջին կետն էր Միջին Ասիայում:

Յակսարտի ափն կողմի սկյութացիներին վախեցնելու նպատակով Ալեքսանդրը նետող դրծիքներով թշնամուն դետախից հեռու քշելով անցավ դետը և հեծելազորային մարտում քոչվորներին ջախջախելով՝ նրանց հալածեց անապատի խորքերը: Այդ էքսպեդիցիայից հետո սկյութացիք իրենց հանդիստ էին պահում: Իսկ Ալեքսանդրը չէր էլ մտածում արշավել Յակսարտի ափն կողմը:

Սպիտամենը, հրապուրելով, անապատը քաշեց այն ջոկատը, որ Ալեքսանդրն ուղարկել էր փրկելու Մարականդը (այժմ Մարականդ) և Պոլլաթմետ (այժմ Ջերալշան) դետի ափին ճարպիկ մանևլրներով լիովին ջախջախեց նրան: Ալեքսանդրը հազիվ վրա հասավ ու փրկեց Մարականդը, որ երկրորդ անգամ

քրտինքով ու արյունով փառք է նվաճել Ալեքսանդրի համար... փա՛ռք Ֆելիպին, այն մեծ զորավարին, որը բարձրացրեց իր երկիրը և ընդունակ դարձրեց նրան՝ նվաճելու ամբողջ Ասիան... Եթե նա, ծերունի Ֆելիպը դուրս գար իր շիրիմից, ուժ էր ունենա նայելու իր երկրի խայտառակությանը, նրա երկրի, որն իր որդւո՛ւ օգնութեամբ կառավարում են պարտիաճ բարբարոսները, և կշտապեր մուսլ իրականությունից թաքնվել գերեզմանի խավարի մեջ... Եվ ինքը, Կլիտն էլ ուժ չունի նայելու այն սպեկտրին, ինչ որ կատարվում է իր շուրջը... Որքա՛ն է նա նախանձում Պարմենիոնին, որը չաղրեց մինչև այս մուսլ օրերը...»

Ալեքսանդրն իրեն այնպես զգաց, ինչպես Երկնքից ձահձի մեջ ընկած... Բռնապետիկ ժպիտը գեմքին, սրտում եռացող պայրույթը խեղդելով, նա սկսեց կցկտուր սրախոտություններ անել մի սեղանի շուրջը հավաքված կենդանիների ու կիսատուժածների մասին... Կլիտը, չգոհացած այն աղյուսակից, որ ինքը հասցրել էր թաղավորի արժանապատիւթյանն ու հպարտությանը, իր ձեռքը մեկնեց թաղավորին... Չայրացած Ալեքսանդրը վեր թռավ տեղից և, ի դուր փնտրելով իր զենքը, որ ժամանակին թաքցրել էր չբախումբը, խմեց փողահարի երեսին, որը չկատարեց տաղնայ հնչեցնելու արքայական հրամանը, գոռոռաց, թե ինչ հետ վարվում են ինչպես Դարեհի հետ, և զեն ու զենն էր նետվում դահլիճում, փնտրելով Կլիտին, որին արդեն դուրս էին տարել:

Լսելով իր անունը՝ Կլիտը վերադարձավ ստելով. «Այստեղ է Կլիտը, ո՛վ Ալեքսանդր», և արտասանեց էմփիպիդեսի «Անդրոմաքա» ողբերգության հանրահռչակ հատվածը՝ «Չորքն իր արյունով հաղթանակներ է ձեռք բերում, բայց նրանց պատիվը վերագրվում է միայն զորավարին, որը հանդիսավոր կերպով թաղավորում է և արհամարհում ժողովրդին, էպպես իրենից ոչինչ չներկայացնելով»: Ալեքսանդրը պահակի ձեռքից խըլեց նիզակը և մահացու հարված հասցրեց իր զինակցին՝ զոչնելով. «Գնա՛ ուրեմն Ֆելիպի ու Պարմենիոնի մոտ»:

Խնձույթից հետո սկսվեց խումարը... Չայրույթը վայրկենապես անդի տվեց վհատության: Երկու օր Ալեքսանդրն անքուս պառկած էր փրանում՝ առանց ուտելու և առանց խմելու: Չղջումբ, վիշտն ու թախիժը կրծում էին նրա սիրտը... Չէ՛ որ Կլիտը նրա փրկիչն էր եղել, նրա դաշակ Լանիկայի եղբայրը, որի բոլոր զավակներն ընկել էին մակեդոնական դրոշի տակ, եղել են Մակեդոնիայի թաղավորակոն տան հավատարիմ ու նրվիրված բարեկամները: Ժողովի հավաքված շուրջը Կլիտին հանցավոր ճանաչեց... Բուրմերը տեղի ունեցած դեպքերը բացատրում էին Դիոնիս աստծու զայրույթով, որին գերադասում էին Դիոսկուրի հերոսներից... Թաղավորական փիլիսոփա Անաքսար-

բոսր ջանասիրաբար ապացուցում էր թաղավորին, թե ամեն բան, ինչ որ թաղավորն անի, արդար է ու անմեղապարտ... և, վերջապես, Սպիտամենի նոր հարձակումների մասին եկած տաղնապալից լուրերը սթափեցրին Ալեքսանդրի միտքը և նա տևեղազին թափով ձեռնամուխ եղավ իր դործերին:

Ալեքսանդրի զորավարներից կրած մի քանի պարտութուններից հետո Սպիտամենը փախավ անապատ, մասնազետների մոտ, կորցնելով իր զորքերն ու իր բարեկամներին: Մասնազետներն էկեկուցիլայից փրկվեցին Սպիտամենի գլուխը տալով: 327 թվի դարնան դեմ «Արևելքի ալգում» հունական տիրապետությունն այնքան ամուր էր, որքան երբեք էջր եղել... ամենաանախիկ լեռնային բներն անձնատուր եղան հաղթողի ողորմածութանը:

Այդ լեռնային ամրոցների դեմ կատարած արշավանքներում երկուսուսարդ զորավարն իր զորքի լավագույն ղեկավորն էր. նա անձնասիրաբար ու տոկուն կերպով տանում էր բոլոր դժվարութուններն ու զրկանքները, և չկար մի վտանգ, որի մեջ չնետվեր նա պայքարի հրճվալից արբեցումով: Բայց երբ ընկան վերջին ամրութունները և Ալեքսանդրը լեռներից իջավ Բակտրիան և Սոգդիանայի դաշտերը, նա նորից մակեդոնական տրիայի ու Սոգդիանայի դաշտերը, նա նորից մակեդոնական զորավարից կերպարանափոխվեց ամիական թաղավորի և բարձր կանգնեց իր մակեդոնացի, հելլեն ու սախացի հպատակներին:

ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՏԻՐԵԼՈՒ ԲԱՂՁՆՔԸ

Ալեքսանդրը քաղաքական դեպքի նշանակություն տվեց նույնիսկ իր սիրուն, որ նա տածում էր դեպի Դարեհի աղովատոհմիկներից մեկի աղջիկը՝ Ռոքսանան: Հարսանիքը կատարվեց իրանական ծեսերով և ամուսնությունից հետո Ալեքսանդրի վերջին քաղաքականության արևելյան կուրսն սկսեց կիրառվել էլ ալեքսանդրի հաստատություն ու որոշակի կերպով: Միաժամանակ Ալեքսանդրին «աստվածացնելու» եռանդուն աշխատանք սկսվեց: Ալեքսանդրը, որ իրեն լավ էր զգում Դարեհի դահի վրա, ցանկանում էր ամենի վեր բարձրանալ իր հպատակներից: Նա ինքնապես էր ամենի վեր հասնում իր աստվածացնությունը, քր, ի հարկե, քիչ էր հավատում իր աստվածացնությունը, բայց համոզված էր, որ կհաջողվի ուրիշներին ստիպել, որ հավատան դրան:

Եվ իրոք, հույներն ամենի ու ամենի քիչ էին հավատում իրենց աստվածներին և երկրային տերերին անհամեմատ ավելի մեծ նշանակություն էին տալիս, քան երկնայիններին: Այն, ինչ որ շատ հույների կթվար մի անձի բարձրացման սիմվոլը մնալից ամբողջականը նկատմամբ, արևելյան քուրմերի ջանքերով ամ-

բողջ Ասիայում կարող էր քաղաքական մեծ իմաստ ստանալ: Իրենք՝ հույները V դարի վերջում զոհասեղաններ ու հիմներ էին ձնում սպարտական զորավար Լեանդրին, որը խորտակել էր Աթենական միությունը: Ճիշտ է, երբ Փասոս կղզու բնակիչները ցանկացան սպարտական զորավար Ագեսիլաս Մեծին աստվածացնել, նա նրանց պատասխանեց. «Թող նրանք իրենց աստված դարձնեն, այն ժամանակ ես կհավատամ, որ ի վիճակի են ինձ ևս աստված դարձնելու»:

Պալատական չողոքորթները ջանասիրաբար սկսեցին թաղավորին դիմել այնպես, ինչպես ասածուին: Անաքսարքոս փիլիսոփան, որը թաղավորին ապացուցում էր, թե ամեն ինչ, որ անում է թաղավորը, պետք է արդարացի համարվի, մի անգամ, երբ կայծակը որոտաց, վախեցած թաղավորին հարցրեց. «Այդ դո՞ւ ես որոտում, Զևսի որդի»: Բայց նույնիսկ փիլիսոփաների մեջ բոլորը չէին հետևում Անաքսարքոսին, ոմանք հարում էին Արիստոտելի ազդական Կալլիսթենեսին, որը գլխավորում էր պալատական օսրդիցիան արևելյան նորամուծումների դեմ:

Կալլիսթենեսը եկել էր մակեդոնական բանակը, որպեսզի Ալեքսանդրի արշավանքների պատմությունը գրի, և մինչև թաղավորի քաղաքականության արևելյան կուրսը գույներ չէր խընայում մակեդոնացիների ու նրանց առաջնորդի հերոսությունները նկարագրելու համար: Նա պերճախոսության արտակարգ շնորհք ուներ և շատ ականավոր հետորդների նման իր սեփական հռչակի ու հաջողությունների երկրպագուն էր: Կլիտի սպանությունից հետո նա ամբիջի ու ամֆիլի հեռանում է մակեդոնական թաղավորից և դիպուկ ու կծու բառեր է գտնում ծաղրելու պալատական նոր ծեսերը և միապետին աստվածացնելու փորձերը: Նրա լեզվի թունավոր խայթը խիստ դիպչում է թաղավորի ինքնասիրությանը: Փիլիսոփան դառնում է մակեդոնական ազնվատոհմ երիտասարդության կուռքը և նրանց աչքում թիվում է «ազատ մարդը ստրուկների մեջ»: Սուրենտի հարձակումները տիրանիայի դեմ միայն այն չափանիշն էին, որոնք ցույց էին տալիս աճող հուզումը, որ 327 թվին արտահայտվեց որպես «մանկավիճիկների դավադրություն»:

Թաղավորի մոտ ծառայում էին մակեդոնական անվանի տոհմերի պատանիներ, այսպես կոչված թաղավորական դավաճներ: Այդպիսի մանկավիճիկներից մեկն էր ինքնակամ, հպարտ ու դյուրբարդրդիլ Հերմոլայոսը, որը վաղուց արդեն ընկել էր Կալլիսթենեսի ազդեցության տակ: Մի անգամ որսի ժամանակ նա առաջ նետվեց և իր նիզակով սպանեց այն վարազը, որ ուղում էր որսալ թաղավորը: Զայրացած Ալեքսանդրը հրամայեց ծեծել անհնազանդ մանկավիճիկին և խլել նրա ձին:

Այդ ցուպեից Հերմոլայոսը միայն մտածում էր իր կրած վիրավորանքի փոխարեն վրեժ լուծելու մասին: Նա Ալեքսանդր

ըից դժգոհ մանկլավիկներին կազմակերպեց իր շուրջը և դաժա-
դերություն կազմեց թաղավորի կյանքի դեմ: Դավադիրներին հա-
ջողեց հերթապահ ամբողջ պահակախումբը կազմել իրենց
կողմնակիցներեց, բայց այդ գիշեր Ալեքսանդրը խնձուքում ու-
շացավ, իսկ հետևյալ օրը մանկլավիկներից մեկի դուռահա-
վատ շատախոսության հետևանքով դավադրությունը բացվեց:

Դավադիրներն արևաբար դիմացան տառապնալից տանջանք-
ներին և մինչև վերջ բարձր պահեցին իրենց ողին: Հերմոլայո-
սը զեներալիտետի դատական նիստում հայտարարեց, թե ազատ
մարդու համար անհնարին է դիմանալ Ալեքսանդրի դեսպոտիզ-
մին և մի կրքոտ ճառով հարձակվեց թաղավորի կողմից օրինա-
կանացված պալատական սպրկության վրա: Հնադարյան պատ-
միչներին ասելով Ալեքսանդրն ստիպված եղավ պաշտպանվել ի-
րեն չարտված մեղադրանքներից: Նրա ճառը շատ բնորոշ է.
«Ես Ասիա եմ եկել ո՛չ նրա համար, որ արմատախիլ անեմ ժո-
ղովուրդներին և աշխարհի կեսն անապատ դարձնեմ, այլ նրա
համար, որ պարտվածները ևս չտառապեն իմ հաղթությանից:
Դրա համար էլ նրանք ծառայում են ձեզ հետ միասին և իրենց
արյունն են թափում ձեր իշխանության համար... Հակառակ
դեպքում նրանք կապտամբեին... Եթե մենք ցանկանում ենք
Ասիային տիրել, և ո՛չ թե միայն նրա միջով անցնել, մեզ հար-
կավոր է պարսիկներին չնորհ անել: Մակայն ինձ մեղադրում
են այն բանում, որ ես պարսկական բարքերն ու սովորություն-
ները Մակեդոնիա եմ փոխադրում... Ծառ ժողովուրդների մեջ
ես դնում եմ այնպիսի բան, որը մեզ ամօթ չէր լինի ընդօրի-
նակել, չի կարելի այսպիսի պետությունը կառավարել՝ առանց
կուլտուրական բարիքների փոխադարձ փոխանակության...»

Դավադիրները մահվան դատապարտվեցին, և ըստ մրե-
վութիին, մակեդոնական հին սովորության համաձայն սպանվե-
ցին քարկոծվելով: Կալլիսթենեսի դեմ ուղղակի մեղադրանքներ
չեղան, բայց փելիսոփան հսկողության տակ սունկեց և դավա-
դիրներից հետո երկար չապրեց: Օպոդիցիան նորից սրսկվեց...

Այսպիսով Ալեքսանդրը հայտարարեց, որ իր քաղաքակա-
նության մեջ ոչ մի բանի առաջ չի նահանջելու: Նրա գլխում
պտտվում էր այնպիսի հզոր միապետություն ստեղծելու միտքը,
որն ընդգրկեր իր ժամանակի ամբողջ աշխարհը: «Համաշխար-
հային ծովը» — համաշխարհային օվկիանոսը, որ հունքերի կար-
ծիքով չըջապատում էր ամբողջ աշխարհը, պետք է դառնար մի-
ակ ու բնական սահմանն այն վիթխարի միապետության, որի
մեջ աշխարհի բոլոր ժողովուրդները պետք է ենթարկվին ասո-
վածապարմ Ալեքսանդրի բարեռողրմ կառավարությանը: Մակե-
դոնիան տրամպլին էր դեպի Ասիա առաջին թռիչքը կատարե-
լու համար, Պարսկաստանը պետք է բազա դառնար Հնդկաստան
արշավելու համար...»

Գեղեցկուհի Ռոքսանայի ջերմ փաղաքշանքները չէին կարող պաղեցնել նոր սխրագործությունների ու արկածների հերոսական տենչը, և ո՛չ ձեռք բերածի մեհոթյունը, ո՛չ խնձուղքների ու խրախճանքների նրբին չքեղությունը չէին կարող հազուադեպ տալ նորի, խորհրդավորի, արտասովորի բուռն ծարավին, որը մարդուն հանդիստ էր տալիս, այլ մղում է դեպի առաջ, նոր վտանգների ու փոթորիկների դեմ հանդիման:

Նորից սկսեց տենդալին դործունեություն եռալ Ալեքսանդրի ճամբարում: Մակեդոնա—պարսկա—հունա—թրակիական զորքը պատրաստվում էր հեռավոր ճանապարհ ընկնելու: Սկսվում էր արշավանքը դեպի Հնդկաստան:

ՀՈՒՅՆՆԵՐՆ ԻՆԳՈՍԻ ԱՓԵՐԻՆ

Հունները Հնդկաստանի միայն անունն էին լսել: Այդ երկրի հետ նրանք կապում էին դանադան Փանտաստիկական պատկերացումներ, որոնց մեջ իրականությունը միաձուլվում էր հեթաթականին: Ալեքսանդրն իր զորքն այնտեղ էր տանում՝ հույս ունենալով զենքի ուժով նվաճել այդ հեռավոր երկրային դրախտը, որը պիտի դառնար ասպագա համաշխարհային կայսրության թագի ամենաթանկագին մարգարիտը:

327 թ. ուշ աշնանն արշավի բոլոր նախապատրաստություններն ավարտված էին: Վեց տարվա ընթացքում— 333 թվից մինչև 327 թվի— պարբերաբար եփրոսյայից եկած լրացուցիչ ուժերը տվել էին առնվազն 40.000 հետևակ և 6.000 ձիավոր, եփրոսական զորքերին միացվել էին Արիաց աշխարհի, Բակտրիայի, Պարսկաստանի, Միդիայի և Սոդեխանայի (ներկա— յիս Իրանի, Բելուջիստանի, Ուզբեկստանի և Աֆղանստանի) ռազմաշունչ ցեղերի ասիական ջոկատները, պարսկականի օրինակով կազմակերպվել էին հեծյալ նիզակակիրների ու աղեղնավորների ջոկատներ, այստեղ էր նաև դակերի, սակերի, մասսագետների թևեղ հեծելազորը: Հարկ եղավ արևելյան սատրապություններում բաժանված ուժեղ կայազորներ ու ջոկատներ թողնել, օրինակ՝ Բակտրիայում թողնվեց 10.000 հետևակ և 3500 ձիավոր: Այնուամենայնիվ Ալեքսանդրի զորքը շատ ավելի մեծ էր, քան երբևէ եղել էր:

Ինչպես որ առյուծին կրնկակոխ հետևում են չափկանիների ու բորենիների դիշատիչ ոճմակները, այնպես էլ Ալեքսանդրի զորքի հետևից, բացի ռազմական գումակից, դնում էին վառ տակ ու արկածներ որոնողների բազմաթիվ ամբոխներ՝ բաղկացած բոլոր տեսակի ու բոլոր ցեղերի մարդկանցից: Կարելի է ընդունել, որ զինվորների, կողոպտիչների, դործարարների,

վաճառականները, նավաստիները, դիտնականները ու փիլիսոփաները թիվը, որոնք դնում էին Հնդկաստանը նվաճելու և յուրացնելու, մոտենում էր հին սրաժաղիքների տված թվերին, որոնք Հնդկաստան տարած խառն զորքի թիվը համարում են 120.000 մարդ:

[illegible]

Կոֆենիսի և Ինդուսի ալիերին զտնվող բոլոր թաղամորներին ու առաջնորդներին սուրհանդակներ ուղարկելով՝ օգնութեան ու հարատակութեան պահանջով և դաշինքի ու հովանավորութեան

թյան խոստումներով: Ալեքսանդրի բանակը բաժանվեց երկու զորասյուժներով: Նրանցից մեկը Պերզեկկայի ու Հեփեստիոնի հրամանատարութեամբ շարժվում էր Կոֆենի աջ ափով, նրան հրամայված էր հասնել Ինդոս գետին և այդ գետի վրայով կամուրջներ դրել: Երկրորդ զորասյուժն Ալեքսանդրի հրամանատարութեամբ շարժվում էր Կոֆենի ձախ ափով: Ալեքսանդրի հետ էին թևթև զորամասերը, ձիավոր նիզակավորների կորպուսը, ֆայանդաների ու հեծելազորի ընտիր զորամասերը և թագավորից անբաժան իր զեպասպլետները ջոկատը:

Շատ ցեղեր փորձեցին դիմադրություն ցույց տալ, բայց հնդիկները մանր ցեղերն անջատ-անջատ էին դործում, իսկ Ալեքսանդրի զորքը փոքր պատերազմի դպրոց էր անցել միջին Ասիայում և իր կազմով ու կադմակերպվածութեամբ շատ ամրիկ հարմարված էր աշղախի պատերազմ մղելու: Շատ քաղաքներ համառ դիմադրություն ցույց տվին: Մովորաբար Ալեքսանդրը ձի նստած դիպասպլետները ջոկատներով արագ հարձակվում էր այս կամ այն կարևոր կետի վրա և պաշարում այն, ապա դալիս էին գլխավոր ուժերը, քաղաքը դրոհով վերցնում և դաժան դատաստան տեսնում նրա պաշտպանների հետ: Քաղաքները դրոհներին հաջորդում էին շուրջկալները լեռներում, որտեղ թաքնվում էր բնակչութեան մի մասը: Վերցվում էին տասնյակ հազարավոր զերիներ ու հարյուր հազարավոր զլուխ անասուններ, որոնցից ամենալավ ցեղայիններն ուղարկվում էին Մակեդոնիա:

Այս ձևով գրավեցին Մասսալա, Օրա, Բադիրա և մի շարք ուրիշ ամրոցներ, զենքի հաջողություններն ամրապնդվում էին հաղթողների կողմը գրավելով իշխաններին ու ավազանուն, որոնք Ալեքսանդրի բարձրագույն հովանավորութեամբ և նրա փոխարքաների հսկողութեան տակ պահպանում էին իրենց իրավունքները, արտոնություններն ու իշխանությունը տեղերում: Մակեդոնացիք, իհարկե, չէին դիպչում տեղական նախապաշարմունքներին ու բարքերին, ամեն ինչ մնում էր հինը, միայն նախկին ճնշողներին ավելանում էին նորերը:

Հալիկարնասից, Տյուրոսից և Հադրախից հետո մակեդոնական ճարտարապետական արվեստի նոր արիւնքով հանդիսացավ Ադրնա, այսինքն «Անթուզուն» անառիկ ամրոցի առումը: Այդ ամրոցն «Անթուզուն» էր կոչվում այն պատճառով, որ գտնվելով մոտ 1000 մետր բարձրութեամբ մի սեպաքամ ժայռի գլխին, որպես թե, անմատչելի էր նույնիսկ թուշունների համար: Այդ ամրոցի հետ էր կապված հունական մի առասպել, ըստ որի առասպելական Ժողովրդական դյուցազն Հերկուլեսը չի կարողացել մտնել այդ ամրոցը և այդտեղ էլ վերջ է տրվել նրա հաղթանակներին: Բնականից անառիկ այդ ամրոցի առումից հետո մակեդոնացիք էլ ավելի ամրացրին և նա դարձավ Ալեքսանդրի

տիրապետութեան հենակետերից մեկը կոֆեննի ու Ինդոսի ալա-
զաններում:

Այդ կարգի մանր կռիւներէից մեկում վերջիկէ վարժեցրած
փղերի մի ամբողջ հոտ, որոնք հնդկական բանակներում կենդա-
նի տանկերի դեր էին խաղում: Մակեդոնացիք ձեռք բերին դեռ-
քի նոր տեսակ, որը հետագայում հաճախ վճռում էր պատե-
րազմների ելքը Ալեքսանդրի հաջորդների միջև:

Ինդոսի ափին երկու զորասյուների միացումից հետո Ալեք-
սանդրի բանակը, Ինդոս գետն անցնելով, մտավ Տաքսիլի թա-
գաւորի տիրապետութիւնը, որը բարեկամական հարաբերու-
թիւններ էր ստեղծել արեւմտյան նվաճողի հետ: Տաքսիլի թա-
գաւորը հյուրին նախ ուղարկեց 10 000 ոչխար, 3000 զոհի
կենդանի, 30 մարտական փղ, 200 տաղանդ արծաթ, հնդիկ
ձիաւորների մի ջոկատ և այլն, և հանդիսաւոր կերպով նրան
դիմաւորեց իր տիրապետութիւններում: Նա հուշա ուներ, որ
Ալեքսանդրի ձեռքով կիսեղի իր հակառակորդ ու ախոյան Պո-
րին: Նվաճողը Տաքսիլի թագաւորին նախընտրեց 1000 տաղանդ, որ-
պէս առաջին մուծումն ի հաշիւ հետագա ծառայութիւնների ու
բարեկարգութիւնների և ընդունեց Տաքսիլին բարեկամ կամ Ա-
լեքսանդրից վախեցող բազմաթիւ իշխանների ու ռաջաների
դեսպաններին: Ալեքսանդրը Տաքսիլի թագաւորին առաջնութեան
իրաւունք վերապահեց Ինդոսի ու Հիդասպի միջև ընկած ամ-
բողջ մարզում, նրան կէց իր հրամանատարներից նշանակեց
խորհրդակիսներ ու կաշաղորների պետեր և բանակի ղեկավոր
ուժերը վերցրած՝ շտապեց դեպի Հիդասպի ափերը:

Այստեղ խոշոր զորքի գլուխ անցած նրան էր սպասում
Պաւրամայի թագաւոր Պորը, «ափիլի քան հարյուր քաղաքի
թագաւոր», որը հպատակվելու վերաբերյալ Ալեքսանդրի ա-
րած առաջարկութեանը պատասխանել էր, թե ինքը կարող է
արժանի հանդիսոււմ ունենալ: 326 թիւ ամառվա սկզբին տեղի
ունեցաւ Ալեքսանդրի չորրորդ մեծ ճակատամարտը — Հիդասպի
ճակատամարտը:

ՀԻՊԱՍՏՈՒ ՃԱՆԱՏԱՄԱՐՏԸ

Հունիս ամիսն էր և Հնդկաստանում դեռ չարունակվում է-
ին արևադարձային ամպրոպները: Հիդասպ գետը վարարած ծա-
մանակ հաղար քայլից ափիլի լայնութիւն ուներ: Հիդասպի
վրայով կամուրջ զցելու համար Ալեքսանդրը հրամայեց սղոցել
Ինդոսի վրա կառուցած գետային նաւատորմի նավերը և փո-
խադրել Հիդասպ: Ահեղ բնութիւնը, կուսական խիտ անտառը,
որի խոնավ խաւարի մեջ բուն էին դրել ճահճային մոծակներ
ու իժեր, ամեն քայլափոխին բազմաթիւ զոհեր էին խլում հոգ-

նատանջ հյուսիսեցիկների շարքերից: Բազմաթիվ դժվարին, երկարատև ու վտանգավոր երթերում արյունաքրտինքով միաձուլված 60—70 հազարանոց հիանալի զորքի մի մասը զոհվեց տեղական ցեղերի նեոներից ու նիզակներից, տրոպիկական տենդից, օձերի խայթոցից, անձրև ժամանակների անտառային երթերի զրկանքներից ու տառապանքներից: Շատերն էլ մնացին թիկունքային կայազորերում ու ջոկատներում:

Տաքսիլի և մյուս դաշնակիցները ուղարկած 5000 հնդկներից բաղկացած ջոկատը մարտական մեծ արժեք չէր ներկայացնում: Փղերն ստիպված եղան թողնել, որովհետև ձիերը մահանում էին նրանց տեսքից և խորշում էին հոտից, իսկ զինվորները ժամանակ չունեին ստորերկու փղերի հետ վարվելու տեխնիկան: Բայց և այնպես, Հիդաուսլին մոտենալիս Ալեքսանդրը կորոզ էր լիովին վստահ լինել իր հաջողությանը թշնամու նկատմամբ, որովհետև Պորի բանակը թե՛ քանակապես և թե՛ մանավանդ իր որակով հետ էր մնում նրա բանակից: Բայց, ահա, ճանապարհը կտրում էր Հիդաուսլ լայն դետը, որի ղեմացի ափին Պորի բանակը կանգնած սպասում էր Դաշմիրի ռաջա Ավիլարի խոտտացած օգնական ուժերին:

Պորը որոշել էր առայժմ սահմանափակվել պաշտպանությանը, իսկ զետի լայնությունն ու խորությունը և տեղանքի բնույթը նրան լիակատար հաջողություն էին խոստանում: Նրա բանակը բաղկացած էր 20.000—25.000 հետևակից, մի քանի հազար ձիավորից, մի քանի հարյուր թեթև մարտակառքերից, որոնց վրա նստած էին աղեղնավորներ ու նիզակավորներ և մոտ 100 փղերից: Փորձված մարդկանց կողմից հմտորեն ղեկավարվող փղերի վրա չինված փոքրիկ աշտարակներում նստած էին նետաձիգներ և տեղաձիգներ: Փղերը կազմում էին Պորի պաշտպանութան զծի կմախքը:

Սակայն, ի տարբերություն երկրաչափության, կյանքում և մարտական գործում ամեն անգամ էլ ուղիղ ճանապարհն ամենակարճը չի լինում. Ալեքսանդրը նպատակակետը եկավ չոր-Վապուտույո ճանապարհով: Գետի երկարությունը ցրված էին Պորի պահակակետերը և համարյա ամեն օր նրանցից մերթ մեկը, մերթ մյուսը տաղնապ էր բարձրացնում: Պորը դատավորում էր իր զորքերը և սպասում հակառակորդին, բայց երկար ու լարված ապարդյուն սպասումից հետո ստիպված էր լինում նորից արձակել նրանց իրենց վրանները: Աստիճանաբար Պորի ուշադրությունը բթացավ և նա սկսեց ավելի շատ հավատալ այն լուրերին, թե մակեդոնացիք մտադիր են անցումը հետաձգել մինչև անձրևների շրջանի վերջը և գետի ջրի նվազումը:

Ալեքսանդրն իր հակառակորդին սուտ տաղնապներով հոգնեցնելով՝ միաժամանակ խաբում էր սուտ լուրեր տարածելով: Մինչ այդ մակեդոնացիք ավերում էին Պորի հարևան ու դաժ

Նախկին իշխան Սպիրտակի տիրապետությունները և մանր ընդհատումներով Պորի ուշադրությունը բեռնում էին Հիդասպի երկու փոքրիկ կղզիների վրա, բայց նրանց դործողությունները դրանով էլ սահմանափակվում էին: Թշնամիների բոլոր այդ կրակները, նավակները, փողերի ձայնը, աղմուկ-աղաղակները, տաղնապները, որոնք կրկնվում էին համարյա ամեն գիշեր, այդ ամենը ձանձրացրին Պորին, որը Ալիզարից շուտավույթ օգնություն սպասելով հանդատացավ և դադարեց ուշադրություն դարձնել թշնամու ճամբարում տեղի ունեցող չարժուանքի վրա:

Ալեքսանդրը վաղուց արդեն նշել էր իր զորքի անցումի կետը. այդ կետը դառնում էր Հիդասպի վտակներից մեկի գետաբերանից ցած, լեռների առաջացրած անկյունի գլխաց, Բաշիր տանող ճանապարհից ոչ հեռու: Հիդասպի հոսանքի երկարությամբ ցրված մակեդոնական պահակակետերը չարունակում էին կեղծ տաղնապներ սարքել, որոնք ավելի ու ավելի քիչ էին անհանգստացնում թշնամուն: Ալեքսանդրը դուրս եկավ իր հետ վերցնելով դիպասակառններին, երեք հիպարքներին ու արքայական հեծելազորը, դակերի հեծյալ նետածիվներին, բակտրիական ու սողդիական հեծյալներին ջոկատներն ու նետածիվները և մատախուղի ու առափնյա բարձունքների ծածկույթի տակ քողարկված երկկոյան դեմ հասավ անցումի տեղը: Այստեղ, խիտ անտառի մեջ թաքնված, ջանասեր Կենը ղեկավարում էր կամուրջներ գցելու գործը:

Պորի ճամբարի գլխաց թողնվեց տաղանդավոր, քաջարի դրափար Կրատերասը, արևելյան հեծելազորի մնացորդով, մակեդոնական հիպարքներով, երկու Փալանդաներով և 5000 հենդիկներով: Կրատերասին հրամայված էր տեղից չչարժվել, քանի դեռ թշնամին անչարժ կմնա իր տեղում և անցումն սկսել միայն այն ժամանակ, երբ թշնամին կրաժանվի ու փղերը կըտանի: Այդ դեպքում Կրատերասը պետք է դետն անցներ, հետ շարժեր մնացած հետևակն ու հնդիկների հեծելազորը և թիկունքից խփեր Պորի փղերին, եթե Պորն իր փղերով կռվի մեջ մտնելու լինել Ալեքսանդրի հետ: Մելեագրի, Գորգի ու Ատտալի Փալանդաները և հետևակ ու ձիավոր վարձկանների ջոկատները դիրքեր զբաղեցին Կրատերասի ու Ալեքսանդրի զորքերի միջև: Նրանց հրամայված էր՝ ճակատամարտն սկսվելուց հետո անմիջապես սկսել անցումը: Հարկ եղավ նաև դարանակալ զորամաս առանձնացնել Ալիզարի օգնական զորքի առաջն առնելու համար:

Խափար ու անձրևային գիշերը ծածկեց Ալեքսանդրի ճամբարում տեղի ունեցող նախապատրաստություններն ու աղմուկը: Բանակի լավադույն մարտիկներից կազմված մի փոքրիկ ջոկատով, որի մեջ էին մտնում 6000 հետևակ և 5000 ձիավոր (ո-

բոնցից 1000-ը հեծյալ նետաձիգներ), նա սկսեց Հիդասպին անց-
նել: Խայց հանկարծ պարզվեց, որ ջոկատը դուրս է եկել ոչ թե
գետի ափը, այլ մի կղզի, որը գետի դիմացի ափից բաժանված
է բավական լայն ու խոր ջրով: Այսուամենայնիվ հաջողվեց ոտ-
քով անցնելու տեղ գտնել, որտեղով մակեդոնացիք մինչև կրքժ-
ները ջրի մեջ թաղված դուրս եկան Հիդասպի ձախ ափը: Սա-
կայն Պորի պահակակետերը կարողացան ժամանակին տեղեկու-
թյուն տալ իրենց թագավորին կատարված դեպքի մասին: Ա-
լեքսանդրի ջոկատը, որ Պորի ճամբարից մի քանի ժամվա հե-
ռավորութան վրա էր գտնվում, Հիդասպի հոսանքն է վար գե-
պի ցած շարժվեց: Գետին բոլորովին մոտ շարժվում էր թուրա-
նական հեծելազորը, նրանից ձախ՝ մակեդոնական, ապա թեթև
հետևակը, մնացած հետևակը գնում էր հետևից:

Պորը թերադնահատելով թշնամու մարտական հատկու-
թյունները և չուրջանցային մասների նշանակութունը՝ այդ ջո-
կատի դեմ ուղարկեց 2000 ձիավորները և մի հարյուր մարտա-
կառքից բաղկացած մի ջոկատ՝ իր որդու՝ գլխավորությամբ:
Ըստ երևույթի այդ ջոկատի խնդիրն էր՝ մակեդոնական կոր-
պուսը կանգնեցնել մինչև օժանդակ ուժեր դառնալ:

Մակեդոնական հեծելազորը շեշտակի և ուժեղ հարվածով
հետ չարտեց հնդկական ջոկատը, իսկ թուրանական թեթև հե-
ծելազորը, բոլոր կողմերից հարձակվելով՝ դժվարացրեց փա-
խուստը: Այլանդարդային կռիվում ընկած 400 հնդիկ ձիավորնե-
րի մեջ էր նաև Պորի որդին: Առաինյա տիղմի մեջ խրված
հնդկական մարտակառքերը գրավվեցին մակեդոնացիներին կող-
մից:

Այժմ միայն Պորը տեսավ, որ իր վրա հարձակվողը թշնա-
մու գլխավոր ուժերն են: Նա ճամբարում պահպան ջոկատ
թողեց բաղկացած մի քանի հազար զինվորներից ու մի քանի
փղերից և ինքը հնդիկների գլխավոր ուժերը վերցրած՝ չտալեց
Ալեքսանդրի դիմաց: Նրկու հակառակորդներն իրենց ուժերը
ծավալեցին մի ավազոտ դաշտում և սկսեցին կռվի պատրաստ
վել:

Ահեղ գիծ կաղմեցին Պորի փղերը, որոնք նրա գլխավոր
հույսն ու հենարանն էին: Փղերի միջև և նրանց հետևը շարվեց
հետևակը, իսկ հեծելազորն ու մարտակառքերը տեղավորվեցին
երկու կողքերում: Պորի կողմից ճակատամարտին մասնակցում
էին մոտ 20-000 հետևակ, 4000 ձիավոր, մի քանի հարյուր
մարտակառք և մոտ հարյուր փիղ: Յուրաքանչյուր զույգ փղե-
րի միջև եղած տարածությունը բռնում էր հետևակի մի ջո-
կատ: Պորի բանակի դասավորութունն իր փղերով ու նրանց
այլայի աշտարակներով հիշեցնում էր քաղաքի ատամնավոր պա-
րիսպ: Պորը պետք է հարձակման դիմեր: Այդ դեպքում կարելի
էր հուսալ, որ փղերը կճեղքեն մակեդոնական գիծը, որն այ-

նուհետեւ պետք էր աջ թևի կողմից շուրջանցել հնդիկներին ամեն-
լի երկար մարտադժուկ և սեղմել դետին։ Պորին անհրաժեշտ էր
փղերի ուժով և հետևակի քանակով լրացնել հնդկական հեծելա-
զորի թուլությունը և հնդկական հետևակի ցածր մարտունակու-
թյունը։ Դրա փոխարեն Պորը թշնամուհ թողեց նախաձեռնու-
թյան բոլոր առավելությունները։

Ալեքսանդրը դործում էր մտածված, վճռական ու արագ։
Ճակատամարտի նրա պլանն էր՝ ռեդերվում պահել իր հետևա-
կը և փղերի հետ ընդհարվելուց խուսափել այնքան ժամանակ,
մինչև որ Պորի հեծելազորը նեղը կընկնի, իսկ նրա զորքերը
կշուրջանցվեն ու կշրջադառնան։ Հարվածել մարդկանց և հետո
միայն փղերին, որպեսզի փղերը չկարողանան օգնել մարդկանց,
իսկ մարդիկ չկարողանան օգնել փղերին։ Սկզբում դործել հե-
ծելազորով ու նետաձիգներով, և հետո միայն՝ հետևակով—
այս էր ճակատամարտի հիմնական իդեան Հիդասպում։ Ալեք-
սանդրը չէր կարող հուսալ, թե իր ուժերով վճռական հաղթա-
նակ կտանի, բայց նա հավատացած էր, որ վճռական բոլորին
մարտի դաշտում կերևան ռեդերվի Փալանդաները և Կրատերա-
սի զորքերը։

Մակեդոնացիներին թեթև ու ծանր հեծելազորը վարպետորեն
մանևրելով, մերթ կողքերից, մերթ թիկունքից մտնելով թըշ-
նամու հեծելազորի մեջ՝ արագորեն երկու թևերումն էլ լիակա-
տար դերակշռություն ձեռք բերեց։ Պորի հեծելազորը հետևա-
կի հետևի դժի հետ միասին խառն ի խուռն կերպով շտապեց
դեպի կենտրոնը։

Փղերի դեմ մակեդոնացիներին հեծելազորն անդուր էր, սա-
կայն հնդիկներին շարքերը քանդելով և հեծելազորն ու հետե-
վակը մի կույտի մեջ հավաքելով, հետևից և փղերի դժի թևե-
րի կողմից ատրելով ճակատամարտի ամբողջ դաշտին՝ նա կա-
րողացավ կատարել իր խնդիրը։

Փղերի գլխավոր դրոհին դիմադրել ստիպվեցին դիպաս-
պիստները, որոնք համառորեն ու վարպետորեն մանևրում էին
զարհուրելի կենդանիների առաջ։ Փղերը ոտնատակ էին տալիս
մարդկանց, արնաշաղախ չփոթ էին դարձնում նրանց, ծակում
էին իրենց ժանիքներով, ավելի ու ավելի կատաղելով՝ կնճիթով
բարձրացնում էին մարդկանց ու թափով ցած չարտում, նրանց
վրայի աշտարակներից մակեդոնացիների վրա նետեր ու տեղեր
էին թափում։ Բայց դելասպպիստները խուճապի չէին մատնե-
րվում, ավելի էին խոացնում իրենց նոսրացած շարքերը և չոր-
քոտանի թշնամիներին վերքեր հասցնելով, ճարպկորեն մանևր-
րում էին նրանց առջև...

Հնդիկների հեծելազորը փորձեց ճեղքել մակեդոնական հե-
ծելազորի շղթան, բայց հետ, փղերի մոտ չարտվեց մակեդոնա-
կան հեծելազորի խիտ շարքերի կողմից, որոնց առաջնորդում է-

ին Ալեքսանդրն ու Կենը: Պորի հետևադորն անկարող էր որևէ բան նախաձեռնել և խուճապահար խլրտում էր փղերի արանքներում: Մակեդոնական նետաձիգները կոտորեցին փղերի ղեկավարներին շատերին, իսկ ազդիաները սողում էին փղերի ոտքերի արանքները և կացիններով կտրում նրանց ծնկի ջղերը: Աշտարակների մեջ եղած մարտիկները մեծ կորուստ ունեցան... վերքերից ու արյունից կատաղած կենդանիները, իրենց ղեկավարներից զրկվելով, սկսեցին տրորել ու ոչնչացնել հնդկական հետևակը: Այն ժամանակ, երբ փղերը ոչնչացնում էին նրանց արանքներում թաքտող հնդկիկներին, մակեդոնացիք ոչնչացնում էին փղերին:

Պորը դրուժյունը փրկելու վերջին փորձն արեց: Նա հալածեց ղեռն ղեկավարներ ունեցող մի քանի տասնյակ փղեր և իր փղի վրայից տեղ-տեղի հետևից նետելով, անձամբ ղեկավարելով այդ վերջին հուսահատական հակադրոհը, թշնամուն հետ մղեց: Բայց ի՞նչ կարող էր անել Պորը, երբ այլևս մարդիկ չունեի, երբ նրա հետևակն ու հեծելազորը դարձել էին ողորմելի, խելացնոր մարդկանց մի հոտ: Փղերը մեկը մյուսի հետևից դուրս էին դալիս շարքից, իսկ թշնամին հարձակման անցավ ամբողջ ճակատով... Ճակատամարտը մոտենում էր վախճանին:

Բայց Պորին չհաջողվեց նույնիսկ երկարաձգել իր դրքի հոգեվարքը: Կրատերասը հենց ճիշտ ժամանակին վրա հասավ և իր վրա վերցրեց Պորի բանակի մնացորդները հետապնդումը: Երկար ժամերի մարտից հետո Ալեքսանդրի ջոկատն ընդունակ է՛ր համառորեն հետապնդելու թշնամուն: Պորի համարյա ամբողջ բանակն ընկավ մարտի դաշտում, զոհվեցին նրա բոլոր որդիները... ընկան փղերի ու ձիերի մեծ մասը:

Մակեդոնացիք կորցրին մոտ 700 հետևակ և 300 ձիավոր:

Ալեքսանդրը Հիդասպ գետն անցնելու տեղը, ի հիշատակ իր հավատարիմ չորքոտանի ընկերոջ, հիմնեց Բուցեֆայ քաղաքը, իսկ ճակատամարտի տեղը՝ Նիկեա— հաղթանակի քաղաքը:

ՅՈՐԲԸ ՅՈՐԱՎԱՐԻ ԴԵՄ

Կորցնելով իր բանակն ու զավակներին՝ Պոր թաղավորն ի դուր էր մահ որոնում կռվի մեջ: Ալեքսանդրը հրամայեց նրան գերել վերցնել: Ասում են, թե երբ Ալեքսանդրը հարց է տվել, թե Պորն ինչպե՛ս կուզեր որ վարվեն իր հետ, նա պատասխանել է. «Ինչպե՛ս թաղավորի հետ»: Ալեքսանդրի կրկնակի հարցին ասել է, որ այդ պատասխանի մեջ ամեն ինչ կա:

Ալեքսանդրը նորից հաջողությամբ ցուցաբերեց իր շատ հետուն հաշված մեծահոգությունը. նա գերի Պորին ոչ միայն չը-

զրկեց թաղավորութունից, այլ և ընդարձակեց նրա տիրապե-
տութիւնը և մեծացրեց նրա ազդեցութիւնը, որպէսզի նրա
թաղավորութեամբ հոսանքի հակակշիռ ունենա Տաքսիլի թաղա-
վորութեան դեմ:

Այնուհետեւ 30-օրյա հանդիստ տվեց իր զորքին, որին հյու-
ծել էին արեադարձային բնութիւնը, արշալներն ու ճակատա-
մարտերը: Այդ հանդիստը լրացվեց խնձուքներով, մրցու-
թիւններով, խաղերով, դանազան զվարճութիւններով ու ներ-
կայացումներով:

Միաժամանակ տեղի էր ունենում ռազմական հաջողու-
թիւններէ քաղաքական ամրապնդում: Պորի թաղավորութեանը
հարեան անկախ ցեղերի մի մասը հպատակվեց նախնուին: Ռա-
ջա Պորը՝ ծերունի Պորի եղբոր թուը, որ վճռական բոլերին
խոստանել էր իր պապին օգնելուց, Հիդասպի ճակատամարտից
հետո՝ շտապեց ընծաներով դեսպաններ ուղարկել և իր նախնու-
ծութիւնը հայտնել: Դեսպանները շատ դարձացան, երբ տե-
սան, որ պարտաճ Պորը նստած է Ալեքսանդրի կողքին և իր
պարտութեան հետեանքով տիրապետում է այնպիսի ընդարձակ
տարածութեան, որպիսին հազիւ թէ կարողանար ձեռք բերել
նույնիսկ հաղթութեան դեպքում:

Որոշ ժամանակից հետո, երբ մակեդոնական զորքը մոտե-
ցավ կրտսեր Պորի տիրապետութեանը՝ Գանդարիտիդներին, այդ
թաղավորը, չխտածելով իր պապին ու վախենալով Ալեքսանդ-
րից՝ փախավ Գանդեսի մոտ կողմը: Ալեքսանդրի հրամանով
Հեփեստիոնը Գանդարիտիդը դրավեց և միացրեց Ալադ Պորի
թաղավորութեանը: Քաջմիրի ռաջա Ավիդարը, որն ուշացել էր
օգնութեան հասնելու Պորին Հիդասպի կռիւմ, սկսեց նախառա-
քար աղաչել Ալեքսանդրին, որ ողորմա, ների իրեն, բարեկա-
մութիւն էր խոստանում և իր խոստումն ու երդումը հաստա-
տելու համար հարուստ նվերներ ուղարկեց նրան: Թեև խորա-
մանկ ու կեղծամբ ռաջան հիմանդութեան պատրվակով այնպես
էլ անձամբ չներկայացավ մակեդոնական շտաբ, բայց և այնպես
Ալեքսանդրը չցանկանալով չեղելի Գանդեսի հովիտը դնալու իր
հիմնական նպատակից՝ ձեռք չտվեց Քաջմիրին և շարունակեց
իր ռալին դեպի արևելք: Բոլոր նախնուճ ու նախնուդ ցեղերը
գրկեցին Պորի հսկողութեան տակ:

Տարվա այդ եղանակին հորդացած, ստորջրյա քարերով,
վտանգամբ ու նեղ ոլորապտույտներով և ջրապտույտներով
հարուստ Ալեսին դետով դժվարին անցում կատարելուց հետո
Ալեքսանդրը բանակի գլխավոր ուժերը վերցրած ուղևորվեց դե-
պի Հիդասպի գետի ափերին դառնող անկախ ցեղերի մարզերը,
իր հետևը, Ալեքսանդրի մոտ թողնելով Կենի ջոկատը: Պորն ու-
ղարկվեց Պալրավա՝ նոր ուժեր ու փղեր հաւաքելու: Կրտսե-
լապը թաղավորի հրամանով Ինդոսի վրա դետանալատորմ էր

կառուցում, որով Ալեքսանդրը մտադիր էր Գանդեսի հովիտը նվաճելուց հետո նախարհել մինչև «Համաշխարհային ծովը»:

Հիդրոառտի մյուս կողմն ապրող անկախ, ռազմաչունչ ցեղերից մի քանիսը ենթարկվեցին առանց դիմադրության, մյուսները համառ, թեպետ և սղարդյուն դիմադրություն ցույց տվին: Այդ էքսպեդիցիայի աչքի ընկնող էպիդոլն է կոֆեական ցեղի Սանգալե քաղաքի առումը, որի մատուցներին հասնելիս հարկ եղավ ձեղքել մարտակառքերի երեք շարք: Քաղաքն ընկավ միայն այն ժամանակ, երբ սլաշարողական մեքենաները հասան մակեդոնական ճամբարը: Քաղաքի վրա դրոհելիս սղանվեցին մոտ 100 և վերադարձվեցին ալեյի քան 1000 մակեդոնացի: Քաղաքի սմբողջ բնակչությունը բնաջնջվեց, իսկ քաղաքը հողին հափասարեցվեց: Հարեան մի շարք քաղաքների բնակիչները սարսափահար վախան լեռները կամ Ինդոսի և Գանդեսի հովիտների միջև ընկած տափաստանները: Կարևորագույն կետերում մակեդոնական կայազորներ տեղափոխվեցին:

Արյունահեղ դաժանության և հեռուն հաշված «մեծահոգության» շնորհալի համակցումը ցանկացած արդյունքը տվեց: Ռաջա Սոպլիֆը, որ գտնվում էր Փենջաբի ամենահեռու դետի՝ Հիփասիսի վերին հոսանքներում, ինչպես և ռաջա Թեկեյը՝ Հրնդկաստանի ամենաարևելյան մարզի տերը, որին հառավ Ալեքսանդրը, չտարեցին հնադանդվել նվաճողին: Փենջաբի նվաճումըն ավարտված էր:

Ալեքսանդրը տեղեկացավ, որ Ինդոսի հովիտը Գանդեսի հովտից բաժանված է անապատային վայրով, որի միջով անցնելը 10—15 օր կտևեր: Գանդեսի փարթամ հովտում կային ընդարձակ ու հարուստ պետություններ, որոնց նվաճումը շատ ժամանակ ու եռանդ կպահանջեր: Իսկ այնտեղ, Գանդեսի հովտի այն կողմը, այն տերիտորիայում, որ այժմ մտնում է Հնդկաչինի մեջ, կային էլի նոր երկրներ, նոր պետություններ, նոր ցեղեր: Աշխարհի ծայրը դեռ շատ հեռու էր...

Սակայն ոչ մի դժվարություն չէր կարող աղդել Ալեքսանդրի վճռականության վրա՝ դնալու զենպի Գանդես: Զորքերին հրաման տրվեց. «Առա՛ջ»:

Դժգոհությունն ու տրտուռը համակել էր Ալեքսանդրի զինվորներին, որոնք հողեյն ու տանջվել էին բազմամյա արշավներից, որոնց վերջը չէր երևում... Բանակի մակեդոնական կոբիդն ութ տարվա ընթացքում 14.000 կելիմետր ճանապարհ էր անցել և, ըստ երևույթին, պետք է առաջ դնար այնքան ժամանակ, քանի դեռ զինվորը գեթ մի քաջ անելու կարողություն ուներ: Քանի՞ քանի հազար խիղախ զինվորներ իրենց հեռավոր հայրենիքից արշավի դուրս գալով Պարսկաստանի դեմ, զոհ զնացին Գրանիկի, Իսսայի ու Գամգամեայի ճակատամարտերում, հավիտենական քուն մտան Փոքր Ասիայի սարահարթին:

լում, Տյուրոսի ու Գաղայի պարխաների տակ: Գանի՛-քանխաբ զոհվեցին Հինդիկոշի լեռնաճյուղերում, Ամու-Դարեայի ու Սիր-Դարեայի, Ինդոսի, Գանդեսի, Հիդասպի ու Հիդրատսի ափերին... Ալեքսանդրն անխնա պատերազմին ու իր փառքին էր զոհաբերում բոլոր կենդանի մնացածներին, որոնց խնայել էր բախտը, որոնց է՛ք ծակել պարսկական նիզակը, մահացու վերք է՛ք տվել սկյութական նետը, է՛ք խայթել թունավոր օձը, հափառենապես է՛ք չորացրել անապատի մահաբեր տապը, է՛ք սպանել կործանարար տենդը:

Փիղիքական ու հոգեկան ուժերի ծայրահեղ հյուժումը, ոգու անկումը համակել էր նույնիսկ կույիված փետերաններին: Արևադարձային սոսկալի բնությունը նոր աղետներ էր նախադուշակում հուսահատության հասած կամ անհույս ապատիայի մեջ ընկած դինոթերերին, որոնք դատապարտված էին իրենց ամբողջ կյանքում մահ որոնելու: Զենքերը բխացել էին, ձիերի պայտերը մաշվել, շատերը մնացել էին ոտաբորիկ, ցնցոտիներ էին: Ինքնակալ զորավարի քաղաքականությունից ու միջոցառումներից դժգոհ մակեդոնական զորապետները, որոնք ավելի ու ավելի էին անջատվում ու խորթանում իրենց թաղալորից, վարպետորեն դժգոհություն, տրտունջ ու թշնամանք էին բորբոքում զորքի մեջ և բանակը զրզռում էին իր զորավարի դեմ:

Ամբողջ ճամբարը լցվեց հետ ու առաջ խլրտող անկարգ ամբոխներով և աշխուժորեն ճառող ու իրար համոզող մարդկանցով: Բոլոր ծայրերում հափաբվող բազմաթիվ ժողովներում լսվում էին սրառնալիքներ, հնչում էին զայրույթի բացականչություններ, երդումներ էին տրվում իրար, որ «այլևս առաջ չեն դնա»: Այլևս չկար մեկը, որին կարելի լիներ հրամայել, չկար մեկը, որին կարելի լիներ առաջ տանել:

Իգուր էր Ալեքսանդրը փորձում քաջալերել իր զորապետներին և համոզել արշավանքը շարունակելու: Նրա պատասխանը բողոքի լուսթյունն էր լինում: Իսկ երբ զորավարը պնդեց, որ պատասխան տրվի, առաջ եկավ Կենը, հնադույն ու լավագույն զորապետներից մեկը և ջերմ ճառ արտասանելով դյուլթում էր Ալեքսանդրին զոհանալ ձեռք բերածի մեծությամբ և իր տառապած մարտիկներին աստվածների ու խաբուսիկ բախտի նախանձի պաշտաններում չտանել դեպի նոր վտանդներ ու տանջանքներ: «Աստվածների լավագույն պարգևը բախտի մեջ հափալոր լինելն է», — առաջ Կենը բոլոր ներկաների հավանության բացահայտչությունների տակ: Հետագայում ավելի երիտասարդ ու թարմ զորքերով Ալեքսանդրը կարող է շարունակել իր արշավանքները, բայց տվյալ պահին այդ անհնարին է և կործանարար, — այս էր Կենի ճառի իմաստը: Կենն իր ճառը վերջացրեց ներկաների աղմկալից հավանության տակ, որոնցից շատերն արտասվեցին:

Ալեքսանդրն ստիպւած եղալ զործնականում համոզել, որ ամենամեծ մարդը մեծ է միայն մինչև այն ժամանակ, քանի ղեռ դնում է իր հպոխաթի առջևից և նրա գլուխ անցած, և հենց որ ձգտում է իր ժամանակաշրջանն ի սպաս դնել իր անձնական ձգտումներին ու նպատակներին, դառնում է անդոր։ Համաշխարհային միասնամտությունն անհասանելի բաղձանք էր։ Որքան աճում էր Ալեքսանդրի կայսրութիւնը, այնքան էլ նրա սահմաններից դուրս աճում էր նրան սահմանակից աշխարհը և ժամանակի պայմանները ու Ալեքսանդրի միջոցների ուժից վեր խնդրի լուծման փորձը միայն վիթխարի կատաստրոֆի հասցըներ։ Հիփաթիս դեռի ամին հաղթական զորքը լիակատար հաղթանակ տարալ իր անպարտելի զորավարի նկատմամբ։

Իզուր Ալեքսանդրը դործի դրեց քաղաքագետի, հոգեբանի, հեռտորի ու ճառախոսի իր բոլոր ընդունակութիւնները։ Ի զուր էր նա զորքերի ժողովներում կոչ անում կամավորներին առջ դնալ իր հետևից, իսկ մնացածները «թող հայրենիքում պտտմեն իրենց մասին, որ նրանք թշնամու երկրում լքել են իրենց թաղավորին ու զորավարին»։ Ի զուր էր նա փորձում բռնաշունչ խոսքերով բարձրացնել զորքի ոգին, ընկճւած տրամադրութիւնը հաղթահարել անցյալի ու ապագայի հաղթանակներով, պայքարի նոր կամք ներշնչել նոր նվաճումների ու հարստութիւնների նկարագրութիւններով, զործի գնելով զորստանքի շատ հեղինակավոր հետադուրներին կաշառելը, հարեւան քաղաքներն ու ցեղերը կողոպտելու թույլտւութիւնը։

Մի քանի օր նա դուրս չէր գալիս վրանից, բայց ի զուր էր տրամադրութեան փոփոխութիւն սպասում զորքի մեջ։ Ձինփորները գլխակոր թափառում էին վրանի շուրջը։ Ճամբարը քարացել էր մոռյլ ու թախծոտ անդորրի մեջ...

Վերջապես Ալեքսանդրը հասկացաւ, որ ինքն ստիպւած է զիջել, մանավանդ որ Ասիայի արդեն նվաճւած մասերից ըստացվող կցկտուր տեղեկութիւններն ասում էին, որ շուտով հարկ կլինի նորից նվաճել դրանք։

Վերադառնալու որոշումը բանակը ղեմավորեց աղմկալից ցնծութեամբ։ Հիփասիսի ամերին կրած իր հուշերի խորտակումին Ալեքսանդրը հաղթական կերպարանք տվեց։ Որպես թե՛ նահանջը անբարենպաստ զոհաբերութիւնների հետևանք էր. «ոչ թե մարդկանց, այլ աստվածների առաջ է նահանջում Ալեքսանդրը»։ Գուրմերը, իհարկե, կարողանում էին աստիճաններին ստիպել, որ նրանք ասեն հենց այն, ինչ որ հարկավոր էր թաղավորին։ Հիփասիսի ամին կառուցվեցին 12 վիթխարի զոհասեղաններ։ Վիթխարի արշավանքների վախճանը նշվեց վիթխարի տոնակատարութիւններով։

Ալեքսանդրի բանակի զինվորն շտապում էր տուն, հարեւանիք, որտեղ նրան մեծարանք ու փառք էր սպասում։ Վերջը ըս-

պլիններին ու վերքերին: Այլևս չեն լինել ո՛չ օձեր, ո՛չ հեղեղներ, ո՛չ անասալատի շիկացած ամաղ, ո՛չ տրոպիկական տենդ, ոչ էլ տանջալից երթեր անտառներով, լեռներով ու տափաստաններով:

Մոռյլ էր գորավարել ողին: 326 թվականի վաղ աշունը, Հիփոսիսի ավերին նրա բոլոր հարաւ երազանքների խորտակման աշունը նրա փոթորկահույզ, հանդատին թշնամի վազանցուկ կյանքի աշունը եղավ:

ՎԵՐԱԴՍԲԸ

Հիփոսիսից վերադարձի ուղին հնդկական արշավանքի շարունակութունը եղավ: Այդ վերադարձի արշավի մեջ մակեդոնական նվաճողի առջև երեք հիմնական խնդիրներ էին կանգնած. նոր հաղթանակներով ու դաշինքներով, նոր զագութներ ու քաղաքներ հիմնելով ամրապնդել իր տիրապետութունը Հնդկաստանում. դուրս դալ դեպի ծովը, հաղորդակցության ծովային ճանապարհներ բանալ Հնդկաստանի ու պարսկական սատրապություններին միջև. ինդոսի ու Տիգրիսի ամպոսների միջև առաինյա տերիտորիաների նվաճումով հնդկական սատրապությունն ամբողջականացնել Արևելյան կայսրության պրոպինգիաների հետ: Կամուրջ դրել Միջերկրական ծովից դեպի Հնդկական օվկիանոս, որպեսզի հետագայում Գանգեսի ալիքներում կարելի լինի լվանալ Հիփոսիսի խայտառակութունը — այս էր արշավի վերջնական նպատակը:

Հիփոսիսից դորքերը հետ դարձան դեպի Հիդասպ: Կարճ ժամանակում, սեպտեմբերին և հոկտեմբերին Հիդասպի վրա կառուցվեց մի մեծ նավատորմիդ, որ բաղկացած էր 80 ռազմանավերից, 700 տրանսպորտային նավերից և 200 անառաղաստ նավերից (ձիեր փոխադրելու համար): Նավատորմի անձնակազմն ընտրվեց վիտանիկցիներից, հույներից, կիպրոսցիներից և Ալեքսանդրի բանակի այլ «ուղեկիցներից»: Բաթելոնից եկան 7000 հետևակ, 5000 թրակիացի ձիավորներ, 25.000 ոսկեզարդ ու արծաթազարդ սպառազինութուն, շատ զեղորայք, գրքեր, գործիքներ: Ալեքսանդրի բանակը, կրած զրկանքներից կազմավորվելով, վերադիմելով ու ամրապնդվելով՝ նախկին ասհեղ ու չղջողուն տեսքն ստացավ:

326 թ. նոյեմբերին դորքն ու նավատորմը ճանապարհ ընկան դեպի հոսանքով դեպի ցած: Գոլենդոլոյն առաջատաներով հաղեցած այդ բազմաթիվ նավերի շքեղ ու հոյակապ տեսարանը, որոնց վրա իր դիպասալիստներով, նետաձիգներով ու դրվարդիայով դտնվում էր ինքը՝ Ալեքսանդրը, դեպի երկու ավի-

րով առաջ չարժւող Կրատերի ու Նփեսալոնի զորայուններէ ռազմական երաժշտությունն ու երգերը, զորայուններ, որոնք ունեին 200 փիղ, կոփլած փետերաններէ շողշողուն զենքը, անսասան տեսքն ու հատու քայլածքը, ռազմաշունչ ու բարեկազմ երիտասարդության եռուն էներգիան— Ալեքսանդրի ռազմական հզորութեան այս ամբողջ զորահանդեսն ամբողջ երկրում տարածում էր նրա փառքի ու հաղթանակների արձագանքը և խեղդում աղատութեան ու պաշարի ցանկութեան եռանդը:

Այսուամենայնիւ շատ ցեղեր համարձակեցին դիմադրութեան ցույց տալ: Ալեքսինի ու Հիդրատի ափերը «մանր կըռիւններ» թատերաբեմ դարձան առանձին ցեղերի ու բնակավայրերի և Նեսարքոսի, Կրատերի, Նփեսալոնի, Պաղոմեսի և այլոց պատիւէ կորսուածների միջև: Պատերազմը հասնում էր առանձին ամրացված բնակավայրերի պաշարման ու դրոհի, երկրի ավերման ու փախստականների բնաջնջման: Նվաճողի ուղին լուսավորվում էր այրվող բնակավայրերի ու ամրոցների բոցերով, իսկ նրա հետևը մնում էին միայն մոխրակույտեր ու դիակների լեռներ: Բնակչութիւնը հուսակտուր փրկութեան էր որոնում ճահիճներում ու անտառներում:

325 թ. սկզբին Ալեքսանդրի զորքերը մասն Ստորին Ինդոսի մարզերը, որոնք իրենց բուսականութեամբ ու բնութեան նով մի հսկայական չքեղ աշու էին նման: Գուցե թե այստեղից է սկսվել հետագայի այն առասպելը, թե Ալեքսանդրը ձգտում էր տիրապետել երկրային դրախտին, որ դոնովում էր աշխարհի ծայրում: Բայց այդ երկրային դրախտը նվաճելը դուրսին չեղավ Ալեքսանդրի համար:

Ալեքսանդրը, որ կարողանում էր համբերաշխանալ քրմերի հետ, ինչպիսի աստծու էլ որ նրանք երկրպագելիս լինեին, չըկարողացավ իր կողմը դրավել բրահմինների քրմական կաստան, որն իր ձեռքումն էր պահում Սամբուտի, Մուսիկանի և Պորաիկանի թաղամորութեանները ղեկավարութեանը: Այդ ինքնամիտի զորեղ ու մոլեռանդ քրմական կաստան, որ տիրում էր «երկրին ու երկնքին», չէր ցանկանում իր իշխանութեանը բաժանել օտարացեղ նվաճողի հետ, որը ոչ մի արմատ չուներ այդ երկրում. նա ողենչեց վերջին արյունահեղ պատերազմը, որ Ալեքսանդրի բանակի ստիպված եղավ մղել, պատերազմ այդ թաղամորութեանների բնակչութեան հետ, որոնց ստիպված էին եկվորները կողոպտել ու ճնշել՝ սնունդ ու կեր ձեռք բերելու համար: Մակեդոնական մի քանի կայսրորդեր ջարդելու համար որպես վրիժառութեան՝ մակեդոնական բանակն ավերեց ամբողջ երկիրը և բնաջնջ արեց անհնազանդ բրահմիններին: Պորաիկան թաղամորն սպանվեց, Մուսիկանն իր բրահմինների հետ միասին կախաղան հանվեց ճանապարհի եզերքին, Սամբուտն փախավ անապատ: Նվաճումն ամբաստնաւեց ռազմական դա-

դուժներով: Սրանով էլ մակեդոնացիները ուղղմական դործողու—
թյունները հիմնականում ավարտւեցին:

Այդ ժամանակ տեղեկություններ ստացւեցին, թե պարսկա—
կան սատրապություններում հուղումներ ու խառնակություններ
են սկսվել, թե Պարսպամիդում ու Արիաց աշխարհում կեղծ
թագավորներ են երևացել, թե Բակտրիայի զաղութականներն
ապստամբել են... Շտապով Կրատերասի հրամանատարութեամբ
պարսկական սատրապություններն ուղարկվեց մի համախառն
ջոկատ, որ բաղկացած էր Փալանդաներից, Նետաձիղներից ու
էթերներից: Կրատերասին առաջադրանք էր տրված — ամենա—
դյուրին ճանապարհով, Արախոզիայի ու Դրանդինայի միջով
հասնել Բարմանիա (Պարսից ծոցից դեպի հյուսիս), այդ մար—
դերում խողաղեցնել հուղումները և Հեզրոզիա (ներկայիս Բե—
լուջիստանի տերիտորիան) ծովի մոտ պարեն բերել բանակի
գլխավոր ուժերի համար: Բանակի հիմնական ուժերի համար
նշված էր գծավորին ճանապարհ՝ Հնդկական օվկիանոսի և Պար—
սից ծոցի երկարութեամբ:

Ինքը՝ Ալեքսանդրը, Ինդոսի վրայով իր ուղին շարունակե—
լով դեպի Հնդկական օվկիանոս, հասավ Ինդոսի դելտայի գլը—
խավոր քաղաք — Պատտալ: Երբ Ալեքսանդրը մոտեցավ, քա—
ղաքը կարծես թե մահացավ. ամբողջ բնակչութունը փախավ
ախտեղից: Մեծ դժվարութեամբ հաջողվեց բնակչությանը քա—
ղաք վերադարձնել: Ինդոսի դելտայում մակեդոնացիք դիմա—
դրության չհանդիպեցին:

325 թ. ամբողջ հուլիսը, որի ընթացքում նրանք դառնում
էին Պատտալում, անցավ տենդադին դործունեության մեջ. ամ—
բացվեց Պատտալի միջնաբերդը, կառուցվեցին նախահանդիստ—
ներ ու նախաշինարաններ, ջրհորներ փորվեցին դեպի Գանդեսի
հովիտը տանող ճանապարհի երկարութեամբ և այլն: Ալեքսան—
դրը մի էսկադրայի ղեկն անցած իջավ օվկիանոս, արտեղ ա—
ռաջին անգամ նա գլոտեց մակրնիացությունն ու տեղատվու—
թյունը: Օվկիանոսի ափերը հետադրոսելով՝ նա վերջնականապես
որոշում բնդունեց, որ նավատորմը պիտի վերադառնա ծովային
ճանապարհով, իսկ բանակը՝ ցամաքային: Նավատորմի ղեկն
նշանակվեց Նեարքոսը, որ փորձված ու հմուտ ծովային էր:
Նավատորմի մեկնումը նշանակված էր հոկտեմբերի վերջին, երբ
սկսում են փչել բարենպաստ ծովային քամիներ: Նախատեսվում
էր ափի երկարութեամբ ջրհորներ փորել և միջբնների պա—
հեռաներ սարքել Նեարքոսի նավատորմին մատակարարելու հա—
մար: Օգոստոսին արդեն զորքը բռնեց վերադարձի ճանապարհը:

Արևմուտքից ու հյուսիս—արևմուտքից Ինդոսի ավազանի
վրա կախված ժայռոտ լեռներն անցնելով՝ Ալեքսանդրի բանա—
կը՝ ճանապարհին հաղթահարելով օբիտների ու արբիտների
կիսավայրերի ցեղերին, որոնց միակ զենքը համարյա միայն

Թունալորած նետերն էին, — մտալ «աղքատութեան անապատը», որի միջով ավել երկարութեամբ ճանապարհը ձգւում էր դեպի պարսկական սատրապութիւնները:

Ըստ ավանդութեան այդ անապատով են դեպի Հնդկաստան դնացել ասորեստանյան թագաւորների ու պարսից Կյուրոս թագաւորի նվաճողական էքսպեդիցիաները, սակայն խեղդիկ են ծովափնյա չիկացած ավազի ալիքների մեջ: Որոշ պատմաբաններ հիմնւելով այն բանի վրա, որ Ալեքսանդրի բանակի մեծ մասն այդ անապատում զոհւեց, մակեդոնացի դորաւարին անհեթեթ մտադրութիւն են վերադրել, թե իբր նա ցանկացել է իր բանակը ոչնչացնել, որովհետեւ Հիփասիսի ավերելն այդ բանակը հրաժարւել էր հնադանդւել նրա կամքին:

Օրիտական ու արբիտական ցեղերին վերջնականապես հընադանդեցնելու և Նեարքոսի նախատորմին խմելու ջուր ու պարենամթերք մատակարարելու համար թիկունքում թողնելով Լեոնատի համախառն ջոկատը՝ Ալեքսանդրը 325 թ. սեպտեմբերին չարժւեց դեպի առափնյա անջուր անապատը:

Միմիայն ցամաքած դետերի հուններով կտրտված մերկ ժայռերի շղթաներ էին երևում կղզիների նման այդ անապատային ավազե ծովի մեջ, որտեղ չիկացած կարմիր ավազի ալիքները հորդում էին մարդկանց ոտքերի տակ ու գլխավերքը՝ հորիզոնը ծածկելով կարմրափուն չղարշով: Չէր երեւում ո՛չ բույս, ո՛չ դաղան: Երբեմն միայն մուգլ ավի երկարութեամբ պատահում էին ձկան ոսկորից ու ծովի ջրիմուռից շինված խրդձուկ հյուղերի խմբեր. դրանք վայրենի «իխտիոֆագները» բնակալայրերն էին (իխտիոֆագները սնում էին միայն ձկան մըսով): Երբեմն էլ աղբյուրի մոտ պատահում էին մի քանի արմավենի և վախեցած մի նապաստակ խցկւում էր միմիգաների ու մոչավայրիների թիւերի մեջ: Անապատի մեռելային լուծութիւնը գիշերներն ընդհատւում էր չափալնների մեռելային վայոցով, իսկ ցերեկները՝ մոծակների անհամար երամների տաղտկալի բզբոցով: Կղիւզ տոթն արևի մայրամուտին փոխաւրինվում էր ցրտով, որը փայտացնում էր հողերը: Ամեն մի քայլը դժվարութեամբ էր արւում, մարդիկ վհատված քարշ էին տալիս ոտքերը՝ երեւալով, սալթաքելով, պատրաստ անձնատուր լինելու իրենց համակող մահաբեր քնին:

Սկզբնական չրջանում, քանի դեռ պարեն կար, քանի դեռ կարելի էր չորացած կոկորդը թարմացնել թանկաղին ջրի մի կուտով, զորքը հետևում էր իր զորավարին, ինչպես կույրն է հետևում իր առաջնորդին... Ձեռներից փրունիկյան վաճառականներն ազահարար հափաքում էին անուշաբույր նարդոս և խեժ. գիտնականները ջանասիրաբար ուսումնասիրում էին աղքատիկ բնութիւնը, որպեսզի իրենց հետազոտութիւններով հարստացնեն գիտութիւնը. գինւորները ցերեկը քնում էին, ջրը-

հորներ էին փորում և պարենի պահեստներ էին շինում նավա-
տորմի համար: Առաջ էին շարժվում դիշերները:

Բայց զրկանքներն օրեցօր ավելանում էին: Չկա այնպիսի
դինի, որն այնքան բաղձալի լինի, որքան բաղձալի էր լինում
նրանց համար որեէ ճահճոտ փոսի մեջ դառնա՞ծ նեխած ջուրը:
Խախտվում ու ընկնում էր դիտցիպլինան, անպարտելի բանակը
դառնում էր ողորմելի կենդանիների մի կույտ, որը թախիժի,
հուսահատության ու անգոր զայրույթի մեջ պայքարում էր իր
մարող կյանքի համար: Ալեքսանդրն ստիպված էր անպատիժ
թողնել նույնիսկ այնպիսի արարքները, ինչպես նավատորմի
համար նշանակված մթերքի համըտակությունը պահակախմբի
կողմից:

Ստակեցին համարյա բոլոր ձկերը, էչերն ու ջորիները, չէր
մնացել նաև մորթելու անասուն: Զոհվեցին կանայք ու երեխա-
ները: Հիվանդներին թողնում էին բախտի քմահաճույքին: Հեռ
մնալը մահ էր նշանակում և յուրաքանչյուրը լարում էր իր ու-
ժերի մնացորդը, որպեսզի հաղթահարի քնաբեր տառապանքը և
քարշ դա զորքի ամբողջ մասսայի հետ միասին... Զորքի ան-
հավասար դժի հետեից ձգվում էր մեռելների դիժը:

Երբեմն ջուր էին դոնում: Ծարափից մեռնող մարդիկ ճաք-
ճքքված շրթունքներով ընկնում էին այդ ջրի վրա, որպեսզի
կարողանան իրենց կյանքի վերջին ժամերին ու բույներին
կույտ խմել նրանից: Կյանքի վերջին կայծերը մարում էին ա-
րևի մեռնող շողերի տակ և թվում էր, թե բոլորն էլ իրար հե-
տևից գերեզման կդառեն անապատի ավազների մեջ:

Ալեքսանդրը ոչ մի բույե հավատը չէր կորցնում իր բախ-
տալոր աստղի նկատմամբ, չէր վհատվում և առանց տատան-
վելու շարունակում էր իր ուղին: Նա զորքի հետ բաժանում էր
երթի բոլոր դժվարությունները և ամեն մի դեպք օգտագործում
էր իր ուղեկիցների ողին բարձրացնելու համար: Եվ նրա ղին-
վորների, մանավանդ էթերների ու դիտասպիտների մեջ շա-
տերը կային, որոնց ողին ընկճել չէր կարող ոչ մի զրկանք և
ոչ մի տանջանք: Ամենատիուր օրերից մեկին մի քանի զինվոր
իրենց սաղավարտով մի քիչ նեխած ջուր բերին Ալեքսանդրին,
բայց զորավարը թափեց այդ ջուրը, անելով, թե դա չափա-
զանց քիչ է իր զորքի համար... Եվ զորքը ողջունեց իր զորա-
վարին, որը կարողացավ այդ օրը, այդ ջրով հաղեցնել նրա
ծարավը: Երբ ծովափից հեռացած զորքերը մոլորվում են ճա-
նապարհին, իսկ ուղեցույցները կորցնում են ճիշտ ուղղությու-
նը, Ալեքսանդրին հաջողվում է ընտիր զինվորների մի ջոկա-
տով հասնել ծովին, ուղեցույցներին դուրս բերել ուղիղ ճանա-
պարհի վրա և խմելու ջրի աղբյուրներ դոնել:

Նրա զորքերը վերջին ջանքերն են դորձադրում: Օրըստօրե
կենդանանում է չրձապատը, անապատի մեռյալ մարմինը կա-

նաչով է ծածկվում և բնությունը չարասիրտ խորթ մորեց
փոխում է հեղահամբույր հարազատ մոր: Երկու ամսվա եր-
թից հետո մեծ բանակի մնացորդները զենք ու հագուստը կոր-
ցրած, ցնցոտիների մեջ փաթաթված հասնում են Պուրա՝ Հեղ-
բուխյի մայրաքաղաքը:

Մինչ այդ Նևարքոսի նախատորմը, որի անձնակազմը բաղ-
կացած էր 10—12 հալար մարդուց, ստիպված եղավ միայն
սեպտեմբերի վերջին դուրս գալ Պատտալայից, որովհետև Ինդո-
սի դելտայում ապստամբություն էր բռնկել օտարերկրացիների
դեմ: Համարյա մի ամբողջ ամիս նախատորմը բարեհաջող քա-
մինների սպասելով մնաց օրրիտների հրվանդանի մոտ, որտեղից
սկսվում էր անադատը: Միայն հոկտեմբերի վերջին նախատոր-
մը հնարավորություն ունեցավ չարունակելու նախարկությունը:
Հոկտեմբերի վերջին նախատորմն ուժեղ փոթորկի հանդիարեց,
չստ նախը շարքից դուրս եկան: Սկզբնական ջրջանում, երբ
Նևարքոսի ափ էր դուրս գալիս, դռնում էր նախատորմի համար
դռքի թողած ջուրն ու մթերքը, բայց նոյեմբերի երկրորդ կե-
սից սկսած՝ նախաստիներն սկսեցին ավելի ու ավելի մեծ չա-
փով ջրի և ուտելիքի պահաս զգալ: Նախատորմն էլ քաղցից ու
ծարավից նույնպիսի տանջանքներ կրեց, ինչպես բանակը:

Նևարքոսը կարողացավ ճիշտ ուղղություն տալ նախատոր-
մին և հասցնել Քարմանիայի ափերը (այլ ուղղություն վերցնե-
լու դեպքում նախատորմը կհասներ Արաբիայի անապատներին):
Անձնակազմն ափ իջավ և տեղափոխեց բանակի ճամբարից հինգ
օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Այնքանոքը, որ աղ-
ժամանակ միացել էր Կրատերասին, իր նախատորմը զոհված էր
համարում: Որքա՛ն մեծ եղավ նրա ուրախությունը, երբ իր
ճամբարը եկած ցնցոտիապատ ծերունու մեջ ճանաչեց իր հը-
մուտ ծովապիկն, որը հետադուռել էր Հնդկաստանից Պարսկաս-
տան տանող ծովային ճանապարհը: Այնքանոքն արտասուեց և
աստվածներով երդվեց, որ այդ օրը իր համար ամբողջ Ասիա-
յին տիրելուց ավելի թանկ է:

Բոլոր կողմերից դալիս էին դռքեր, պաշարեղեն, սպառա-
դինություն, ձիեր, անասուններ, ուղտեր, դեղորայք, գինի...
Հզոր բուռնքը էր պտտրաստվում բոլոր նեքերին թշնամիների
դեմ, որոնք «իրենց թագնավորի» բացակայության ժամանակ
գլուխ էին բարձրացրել: Անապատն անցած դռքերը, որոնք դեռ
վերջերս ամենաանհրաժեշտ բաները չունեին, լողում էին փառ-
թամության մեջ: Բարերեր բնությունը, հանգիստն ու առա-
տությունն արագորեն վերականգնեցին վերանայների ուժերը,
որոնք իրենց դրախտի հետ 9 տարվա բնթացքում 15—16 հա-
լար կիլոմետր տարածություն էին անցել:

Տանջանքներն ու զրկանքներն արտասովոր չափով վայելքի
ծարավ էին արթնացրել: Հոյակապ տոնակատարություններն ու

աւերախուժյունները հաջորդում էին մեկը մյուսին: Ճանապարհները երկարութեամբ դիմում էին սափորներ և ուտելիքներով ծանրաբեռնված սեղաններ էին շարված: Ալեքսանդրը կարծես հիշել էր ասորեստանյան նվաճող Սալմանասարի խոսքերը. «Կեք, խմիր և սիրիր, մնացած ամեն ինչը ոչինչ չարժե», և աղատութիւն էր տվել իրեն ու մյուսներին...

324 Թվականն էր: Պատերազմները վերջացել էին, բայց խաղաղութիւնը դեռ հեռու էր:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻ ԿՅՈՆԻՅԻ ՎԵՐՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԸ

Ալեքսանդրն իր ճկուն ու հաստատուն քաղաքականութեան շնորհիվ, մի ձեռքով զսպելով իր մտերեղոնացիներին ու հույներին, իսկ մյուս ձեռքով շոյելով նվաճված երկրների ավազանուն ու քրմութեանը՝ առժամանակ իր նոր հպատակներին հաշտեցնում էր իրենց նոր տիրոջ հետ: Սակայն նրա քաջակայութեան ժամանակ, մանաւանդ երբ լուրեր էին հասել, թե նա կործանվել է Հեղրոդիայի անապատում, ինչպես եվրոպական, այնպես էլ ասիական ծագում ունեցող փոխաբաններն ու սատրապները բոլորովին սանձարձակ էին դարձել: Նրանցից յուրաքանչյուրն իր համար վարձկաններ հավաքելով՝ պատրաստվում էր դիմված ուժով պաշտպանել իր իրավունքներն իր պրովինցիալում: Որոշ սատրապների բռնութիւններն ու ծաղրը տեղական բնակչութեան վերաբերմամբ, կեղեքումն ու կոդոպուտը, — ըստ որում կոդոպուտը ու անարգելից նույնիսկ պարսկական դինաստիայի նախահայր Կյուրոսի դամբարանը, — հուզումներ ու ապստամբութիւններ առաջացրին բնակչութեան մեջ: Ե՛վ իրանում, և՛ պարսիկների մեջ, և՛ միդիացիների մեջ նույնիսկ երևան եկան կեղծ-թաղապորներ, որոնք ժողովրդին կոչ էին անում բնաջինջ անել օտարացեղ ճնշողներին: Հնդկաստանի սատրապն սպանվեց իր վարձկանների ձեռքով, ապստամբեցին Բակտրիայի ռազմական գաղութականները: Ե՛լի մի քիչ ժամանակ և Ալեքսանդրի վիթխարի կայսրութիւնն արյունահեղ աղլաժիլձան կռիւներով, ապստամբութիւնների ու խռովութիւնների հետևանքով կրաժանվեց իր քաղաքիէջ մասերին: Ալեքսանդրն ստիպված եղավ նորից նվաճել իր սեփական կայսրութիւնը, նա դործում էր վճռական, դաժանորեն և արագ...

Նրա հրամանատարութեան տակ Բարմանիայում կենտրոնացած զորքի ճնշող դերազանցութիւնն անհուսալի էր դարձնում սատրապների դիմված դիմադրութիւնը, որոնք հրաման ստացան անհապաղ արձակել իրենց հալաքած վարձու զորքերը: Այնուհետև սկսվեց արյունոտ դատաստանը մեղադիրների հետ.

մահապատժի ենթարկվեցին Գարմանիայի, Պերսիդայի, Պարե-տակենի և այլ սատրապներ, ուղուրպատոր «կեղծ-թագավոր-ներ» պարսիկ Օրդանը և միդիացի Բարիակաը, վարձկան զորքե-րի պետեր Կլեանդրն ու Հերակոնտը, թրակիացիների պետ Սի-տակը և շատ ուրիշները։ Անցյալի ոչ մի երախտիք նրանց չը-փրկեց հատուցումից։ Սիտակի ու Կլեանդրի հետ միասին չըր-ջապատվեցին և տեղն ու տեղը կոտորվեցին նրանց զինվորները՝ թվով 600 մարդ։ Վիթխարի ու խախտալ պետական շենքը, որ քիչ էր մնում կտոր-կտոր լինի իր սեփական ծանրությունից, նորից արյունով կապակցվեց մի ամբողջության մեջ։

Պատմում են, թե երբ սատրապ Արուլիտը, որն անհրաժեշտ պաշարեղեն չէր պատրաստել Ալեքսանդրի կորպուսի համար, փորձեց պատժից փրկվել 3000 տաղանդ նվիրելով, Ալեքսանդրը հրամայեց այդ փողերը դնել ձիերի առաջ, և երբ ձիերը չմոտե-ցան նրանց, ասաց. «Ի՞նչ օգուտ մեզ քո ախ պատրաստու-թյունից»... Արուլիտը բանտ նետվեց, իսկ հետո մահապատժի ենթարկվեց չարաչահումների մեղադրանքով։

324 թվականի դարունն ու ամառը Ալեքսանդրն անց կացրեց Սուզում, որտեղ հալաքեց մի քանի ջոկատների մեջ խմբված իր զորքերի գլխավոր մասսան։

Ալեքսանդրի վիթխարի միջոցները նրան հնարավորություն էին տալիս խիստ առատաձեռն լինելու իր զորքերի նկատմամբ, որոնք մինչ այդ, չնայած ամեն ինչին, կազմում էին թաղավո-րական դահի գլխավոր հենարանը։ Ալեքսանդրն իմանալով, որ իր բանակի զինվորները և մանավանդ հրամանատարները խոշոր պարտքեր են արել, առաջարկեց բոլորին իրենց պարտքերի հա-շիվները ներկայացնել, որպեսզի թագավորական դանձարանից վճարվեն։ Սակայն զորքի անմատահությունն իր զորավարի նը-կատմամբ, որը պարտված բարբարոսներին էր պաշտպանում, այնքան մեծ էր, որ թագավորի առատաձեռնությունը բացա-րվեց ամենաշուայլ զինվորներին պատժելու ցանկությամբ։ Այն ժամանակ թագավորի հրամանով ճամբարում ոսկով լի սեղան-ներ դրվեցին և պարտքի գումարները դադունի պահելու երաշ-խիքով վճարվեցին բոլոր ներկայացված պահանջարկերը։ Գոր-ծը, ի հարկե, առանց չարաչահությունների ու կեղծիքների չանցավ։ Այնուամենայնիվ ոսկով զորքի սիրտը շահել չհաջող-վեց։

Մակեդոնական վետերանները ինքնակամությունն ու «ընկե-րական լուծը», թագավորի նկատմամբ նրանց աճող անմատա-հության հետ միասին, ավելի ու ավելի էր ճնշում ու անհան-գըստացնում Ալեքսանդրին, որն սկսեց իր զորքին խառնել ի-րանցիներ ու թուրքացիներ, նրանցից ավելի ու ավելի մեծ թը-վով մացնելով ոչ միայն էթերների հեծելազորի, այլ և ար-քայական զվարդիայի մեջ։ Բացառապես Ասիական թեթև հեծե-

լազորից կազմված ջոկատները հետ միասին կազմակերպվեցին նաև խառն կազմութեամբ ձխալոր հիպարխիաներ: Մակեդոնական ձևով վարժեցրած, դինամ ու հանդերձավորած իրանաթուրանական երիտասարդութեան «էպիդոնների» կորպուսը Սուլայում կազմակերպված զորահանդեսում հաճելի տպավորութիւն թողեց թաղավորի վրա իր տեսքով, կեցվածքով, շարժումների ղեղեկութեամբ ու թեթևութեամբ, բայց միաժամանակ ուժեղացրեց մակեդոնական վետերանների խանդոտ չարութիւնը: Ալեքսանդրը բանակի հին, անհնազանդ կորիզին փոխադրեց իր պատրաստուած Արեւելքի նվիրված և ստրկութեան աստիճանի հնադանդ ու ձկուն երիտասարդութիւնից:

324 թվի ամառը Ալեքսանդրի զորքերը հավաքվեցին Տիգրիս գետի ափին Օսիս քաղաքը, որտեղ նրանց առաջ կարդացվեց թաղավորի, հրամանադիրը՝ «խիստ չատ» վետերանների հայրենիք արձակելու մասին: Զորքի մեջ վաղուց է վեր պատվող լուրերն արդարացան: Թաղավորը որոշեց մեկ հարվածով աղաւթ վել իրեն անձեռնտու վետերաններից և նրանց փոխարինել ափացի երիտասարդութիւնով: Զորքը նորից դուրս եկավ իր դրավարի դեմ, բայց այս անգամ այլ արդյունք ունեցավ, քան Հիստափի ափերին:

Ինչպես հաղորդում են Ալեքսանդրի նկատմամբ խիստ բարեհաճ տրամադրված հին պատմադիրները, զորավարն այդ վրտանգավոր բույներին լիովին պահպանում էր իր հոգու զորութիւնը, դաժան հաստատակամութիւնն ու անսասան վճռակառութիւնը: Նրա հրամանով ձերբակալվեցին և ընդհանուր զորական ժողովում անհապաղ մահապատժի ենթարկվեցին ամենաթունդ ճառախոսներն ու դրդողները: Զորքը սակավ՝ լսեց իր զորավարի ցատումնայից ճառը՝ Համարձակվելով մի ակնթարթ անգամ ընդհատել նրան: Ալեքսանդրը, որպես թե, այսպիսի ճառ է ասել.

«Զեզ պահելու համար չէ, որ ես նորից պիտի խոսեմ ձեզ հետ: Ինձ որ մնա, կարող եք դնալ ուր ցանկանում եք: Ես միայն ցանկանում եմ ցույց տալ ձեզ, թե ինչ եք դարձել իմ շրնորհիւ... Իմ հայրը, Ֆիլիպը չատ բան արեց ձեզ համար, նա ձեզ, որ դողդողում էիք Թրակիայի բարբարոսների առաջ, դարձրեց հզօր զորք... Ֆիլիպի արածն ինքնին մեծ բան է, բայց չնչին է համեմատած նրա հետ, ինչ որ արվեց հետագայում... Ես ձերը դարձրի Պարսկաստանի դանձերը, Հնդկաստանի հարստութիւնները և տիեզերքը շրջապատող ծովը... ձեր միջից դուրս եկան սատրապներ, զորապետներ, ստրատեգներ... Ես ինձ համար ոչինչ ձեռք չբերի, և չկա մեկը, որ կարողանար ցույց տալ իմ դանձերը, եթե միայն ցույց չտա ձեր դուրքը և այն, ինչ որ պահվում է ձեզ համար...»

Եվ ինչո՞ւ պիտի դանձեր կուտակեմ ինձ համար, երբ ես

ուսումնամեջ աշխատեց, ինչպէս ղուք եք ուսումնամ, և քնում եմ աշխատեց, ինչպէս ղուք եք քնում: Ձեզանից շատերը նույնիսկ ինձանից չքեղ են ապրում, և ես շատ գիշերներ պիտի անքուն անց կացնեմ, որպէսզի ղուք կարողանաք հանդիսատէքնել: Թե՛ր աշխատանակ, երբ ղուք դժվարութիւններ ու մտանդներ էլը կըրում, ես հոգս ու վիշտ չունեմ: Ո՞վ կարող է ասել, որ ինքն ինձ համար ամէլի շատ դժվարութիւններ է կրել, քան ես՝ իր համար:

Եվ այժմ ես մտածում էի ձեզանից նրանց, ովքեր հոգնել են պատերազմից, առատ պարգևներով արձակել տուն ի հպարտութիւն և ի վարմանք ձեր հայրենիքի: Բայց ղուք ուզում եք բոլորը դնալ, դնացեք ուրեմն բոլորը: Երբ ղուք տուն կհասնեք, ասացեք, որ ղուք ձեր թագաւորին, որը ձեզ հետ միասին հաղթականորեն աշխարհն երկրներ ու աշխարհ ժողովուրդներ է անցել, փառքով պատկերով ձեր զենքը... որն անցել է Հիւդասալը, Ալեքիմն ու Հիդրատը, և որը Հիփասիոն էլ կանցներ եթէ ղուք չխանդարելը... որ ղուք ձեր թագաւոր Ալեքսանդրին լքել եք և նրա պաշտպանութիւնը թողել պարտւած բարբարոսներին: Կարող եք դնալ...»

Նա իր օգնականների ու ամառ գորապետների հետ քաջիկի իր վրան և մի բանի օր գործին չէր երևում: Մնալով առանց առաջնորդի, առանց գորապետների, նախապես մտածված գործողութիւնների ծրագիր չունենալով, գործը չիփոխութիւն մեջ ընկալ և դարձալ մի անկարգ մասսա, որ ոչ մի բանի ընդունակ չէր: Իսկ երբ երրորդ օրն Ալեքսանդրն սկսեց մահեղծնական օրինակով գործ կազմակերպել պարսիկներից, միդիացիներից ու բակտրիացիներից, շատ պարսիկների ու միդիացիների շնորհելով պատմաւոր տիտղոսներ ու «թագաւորի ազգականի» կոչում, պահակախումբ նշանակեց պարսիկներից ու միդիացիներից, վետերանները հոգեպէս ընկճվեցին: Նրանք հրաման ստացան՝ «ճամբարը մարել և ղնալ ուր ցանկանում են. եթէ կհամարձակվեն, թող դուրս գան Ալեքսանդրի դեմ, նա կարող է ցույց տալ, որ նրանք առանց իրեն ոչինչ են»:

Վետերանները զենքը ցած դրին և սկսեցին ներումն խնդրել, նախապես համաձայնելով ամեն ինչի: Օպիտում Ալեքսանդրը վճռական հաղթանակ տարալ իր բանակի նկատմամբ, ջախջախելով դիմադրութիւնն իր արեւելյան քաղաքականութեամբ: Հաշտութիւնը տոնվեց հանդիսաւոր կերպով: Ալեքսանդրը չչարաշահեց իր հաղթանակը: Մոտ 10.000 վետերաններ տուն արձակվեցին. մինչև հայրենիք հասնելը պահպանվում էր նրանց ոռճիկը, բացի այդ յուրաքանչյուրը մեկ տաղանդ պարգև ստացալ— որ այն ժամանակվա համար մեծ դուժար էր (մոտ 2000 ռուբլի ոսկով): Ասիացի կանանցից նրանց ունեցած երեխաները թողնվեցին թագաւորի խնամակալութեանը, որպէս-

զի հայրենիքում թողած նրանց ընտանիքների մեջ պառակ-
տումներ չընկնեն :

Թագավորի հրամանի համաձայն վետերաններն իրավունք
ունեին իրենց հայրենիքում թատրոններում ու սառը խոններում
դրամիկ ամենապատվալուր տեղերը, պատվավոր պսակներ կը-
րել, օգտվել զանազան արտոնություններով : Իսկ թագավորի
մոտ ծառայության մնացած մակեդոնացիք և հույներն, ախու-
ամենայնիվ, պարսիկների ու միդիացիների համեմատությամբ
առավելություն պահպանեցին, թեև վերջին վերակազմություն-
ները հետևանքով զորքը կորցրել էր իր ազգային բնույթը :
Յուրեղած ու անվնաս վետերաններն անսխալորեն լի մարտիկներ
էին :

323 Թվի սկզբին Ալեքսանդրը ժամանեց Բաբելոն, որը
դարձել էր նոր միապետության պետական կենտրոնը : Այստեղ,
արքայական ճամբարը դեսպաններ եկան բրետներից, լուկան-
ներից, էտրուսկներից և Իտալիայի այլ ցեղերից (բայց որոշ
տեղեկություններ՝ նաև հռոմեացիներից, որոնք այդ ժամանակ
դեռ քիչ էին հայտնի), առևտրական հզոր Կարթագենից, Հյու-
սիսային Աֆրիկայի լիվիական ցեղերից, Պիրենյան թերակղզու
իբերներից (ներկայիս բասկերի և մասամբ իսպանացիների նա-
խահայրերից), և իրոպական սկյութացիներից, կելտերից (ներ-
կայիս իռլանդացիների և մասամբ Ֆրանսիացիների նախահայ-
րերից), Աֆրիկայի եթովպացիներից և ուրիշ շատ ավելի քիչ
հայտնի ցեղերից, որոնց մասին հին պատմիչները հարկավոր
չեն համարել հիշատակել : Այդ բոլոր ժողովուրդները ստիպված
էին մեծ միապետի բարեկամությունը փնտրել, միապետ, որի
գլխում նորից համաշխարհային կայսրության վիթխարի մտքեր
էին ծնունդ առնում :

Մոտակա ծրագրի մեջ էր մտնում Արաբական թերակղզու
ափերի հետադրությունը, ծովային ճանապարհ դնելն Արևել-
քի ու Արևմուտքի միջև, Աֆրիկայի շուրջը պտտվելով, Հեր-
կուլեսյան սյուների միջով (ներկայիս Զիրբալտարը), Կասպի-
այի ափերի հետադրությունը, որն, ինչպես ենթադրվում էր,
նեղուցով կապված էր համաշխարհային ծովի հետ, որը բոլոր
կողմերից չրջապատում էր ցամաքը, Պարսից ծոցի ափերի հե-
տադրությունը՝ նրա ափերին ու կղզիներին վրա «Նոր Փյունի-
կիա» ստեղծելու համար : Արդեն պարաստվել էին Արաբիա
մեկնող առաջին էքսպեդիցիաները :

Միապետության բոլոր ծայրերից նոր ուժեր ու համա-
լրրում էին դալիս Բաբելոն, ենթադրվում էր զինել մի հըս-
կայական զորք և արշավանքներ սկսել միաժամանակ մի քանի
ուղղությամբ : Բոլոր ծովային երկրներում, մասնավորապես Փյու-
նիկիայում ու Մեդիայի թափով նավաստիներ էին հավաքագրվում
նավատորմի համար, որի նախնիները կառուցվում էին շատ տեղե-

րում և քանդված վիճակում ջրանցքներով փոխադրվում էին Եփրատ: Բարեկրնում 1000 նավի համար կառուցվում էին ջրամբարներ ու նավաշինարաններ, քաղաքը լիքն էր նավատորմներով, աստղադորձներով, բեռնակիրներով, ղեկավորներով, վաճառականներով: Ալեքսանդրն անձամբ խառնվում էր բոլոր մանրունքներին և շատ Ժամանակ էր հատկացնում նավատորմի մաներներին և իր վերակազմակերպվող բանակի զորատեմենքին, առատորեն պարգևատրելով աչքի ընկնողներին:

Նրա միապետության մեջ վիթխարի ստեղծագործական աշխատանք էր կատարվում: Հույները մասսայաբար տեղափոխվում էին արևելք, տեղափոխվում նոր հիմնով Ալեքսանդրիաներում, որոնց թիվն արդեն անցել էր հիսունից: Հունական կուլտուրան, արհեստների ու անրվեստի մեջ հույների ունեցած փորձը փոխադրվում էր կայսրության բոլոր ծայրերը, աստիճանական ազնիվ ու մաքուր լեզուն— Դեմոսթենեսի ու Պերիկլեսի լեզուն դառնում էր պետական լեզու: Հունական կուլտուրայի և Արևելքի— Սիրիայի, Բարեկրնի, Հրեաստանի, Եգիպտոսի, Հնդկաստանի կուլտուրաների միախառնումից ու համադրումից ծնունդ էր առնում մի նոր, համաշխարհային հելլենիստական կուլտուրա— համամարդկային կուլտուրայի հիմքը:

Բուռն թափով զարգանում էին առևտուրն ու արդյունաբերությունը, պարսից թագավորների ոսկուց, որ դարերով ընկած էր մնացել թաքստոցում, կտրվեց միլիոնավոր դրամներ, որոնք աշխույժ շրթներով հոսեցին միապետության բոլոր առևտրական երակներով: Ամեն կերպ խրախուսվում էր գլխավորապես ու արվեստի զարգացումը, մասնավոր ընական գլխավորումներն ու քաղաքականության: Արխատոսելն իր գլխավոր հետադասություններին համար ստացավ 800 տաղանդ, ուրիշ շատ գլխավորներն ու փոխտոմարներն ևս առատ նպաստներ էին ստացվում: Շինարարական վիթխարի աշխատանք էր ծավալվում, վերակառուցվում էին հին հասարակական շենքերն ու տաճարները և կառուցվում էին նորերը, ջրանցքներ էին փորվում, կառուցվում էին պատնեշներ, ամբարտակներ, շյուղներ ու փարոսներ, նախագծվում էր արմատապես վերակառուցել Միջագետքի արհեստական ոռոգման ամբողջ սխեման:

Ալեքսանդրը, որի կյանքի նշանաբանն էր այն առաջածքը, թե՛ «ոչինչ չի կարող կանգնեցնել հերոսին և ոչինչ չի կարող պաշտպանել փախկոտին», պատրաստվում էր իրագործելու իր նվիրական բաղձանքը համաշխարհային միապետություն ստեղծելու մասին, որը բոլոր կողմերից պիտի շրջապատված լիներ օվկիանոսի ջրերով: Նվորդական սկյութացիների ու արաբական ցեղերի դեմ կազմակերպելիք առաջիկա արշավանքները միմիայն նախարարն պիտի լինեին Կարթագենի, Լիվիայի, Իսպանիայի, Միջերկրյա և Իտալիայի նվաճման... Իսկ հետո, ըստ երևույթ-

թին հերթը պիտի հասներ Հնդկաստանին, Վրաստանին, գուցե և Չինաստանին: Ամբողջ կայսրութիւնը ցնցվում էր նախապատերազմյան տենդից: Սակայն մեծ ղեկավորը մահ գտավ իր անփական անկողնում:

Զրկանքների ու վայելքների, օրգիաների ու ճակատամարտերի, պատերազմների ու սիրո անընդհատ փոփոխութիւնները հյուծել էին Ալեքսանդրի օրգանիզմը: Ասում են, թե իր պատանեկության տարիներին նա ամուսնու՞մ էր, որ ինքն ստիպված է որեւէ անասունի պէս ժամանակ ու էներգիա կորցնել քնուող ստանալու և մարսողության համար: Նա իր ուժերը խնայում էր ապագա սխրագործութիւնների համար: Սակայն իր կյանքի վերջին տարիներին նա գերազանցեց իր խրախճանասեր հորը՝ Ֆիլիպին: Եվ երբ նա հանկարծ հիվանդացավ չարորակ տենդով, գլխուց թունավորված և չափազանցութիւններից հյուծված նրա օրգանիզմը չկարողացավ հաղթահարել հիվանդութիւնը:

Հուլիի քայլերով մեռնող դորափարի մոտով անցնում էին նրա վետերանները, ջանալով որսալ նրա վերջին հայացքը, տեսնել նրա զլխի աննշմարելի շարժումը՝ որպէս հրաժեշտի նշան...

Ալեքսանդրը մեռավ մեր թվականութիւնից առաջ 323 թվի հունիսի 10-ի մոտերքը:

Քանի ղեւ հանճարեղ Ալեքսանդրը կենդանի էր, նրա փառքի շողը ստվերի մեջ էր պահում նրա ամենատաղանդավոր զինակիցներին անգամ: Այդ շնորհալի, խիղախ, փառասեր ու եռանդուն դորափարներից յուրաքանչյուրը կարծում էր, կամ կարող էր կարծել, թե հենց ինքն է՝ այն «ամենաուժեղը», որին թաղավորը կտակել է իր թաղավորութիւնը:

Սակայն Ալեքսանդրի մահից հետո կայսրության զանազան մարզերում շարժման մեջ մտան մինչ այդ թաքնված կենտրոնախույս ուժերն ու ձգտումները. այդ կայսրության ցեղերն ու ժողովուրդներն այժմ արդեն շոշափելի կերպով համոզվեցին, որ իրենք միմիայն պարսիկներին փոխանակել են հույներով, նվազ կուլտուրական տեղերին փոխանակել են ավելի մանրախնդիր, ձեռներեց ու ճարպիկ տեղերով: Իսկ հույները և մանավանդ մակեդոնացիք էլ իրենց հերթին վերջապէս իրենց ըզրգացին «ասիական բարբարոսների» իսկական տեղեր: Իրանի, Թուրանի, տնտեսապէս հետամնաց արևելյան մարզերի հողատիրական ավազանին, որին ամենևին չէր հետաքրքրում համաշխարհային առևտրական կապերի ամրապնդումը, այլ շահագրգռված էր իր հողն ու իր իշխանութիւնը պահպանելու և

պաշտպանելու անկող Հալիշտակիչ Հյուրերից» ահա այդ ամա-
զանին միայն հարմար մոմենտ էր որոնում արևմուտքի եկվոր-
ներին միմեկան հարված տալու համար։ Նույնիսկ հեղինակն
կուլտուրայով հիացողներին շատերին դուր էլ էր գալիս հունա-
կան տիրապետութիւնը։ Բարեկոնի, Սիրիայի ու Փյունիկիայի
վաճառականները, արդյունաբերողները, ծովայիններն ու վաչ-
խառնները ի դեմս հույների տեսնում էին իրենց ամենավտան-
գալի մրցակիցներին ու արտոյաններին։ Հելլադայում առջա-
տամբութիւն բռնկեց, որի գլուխ անցավ դեմոկրատական Ա-
թենքը, նորից հրապարակ ելավ Դեմոսթենեսը, մակեդոնացիք
Հելլադայում պարտութիւն էին կրում։

Հունական քաղաքների կողալիցիայի դեմ հաղթանակ տանե-
լուց հետո, դեմոկրատական Աթենքի ջախջախումից և Դեմոս-
թենեսի ղոհվելուց հետո սկսվում են Ալեքսանդրի հաջորդների
խառնակ ու ամբիւրիչ բազմամյա պատերազմները. նրանցից մերթ
մեկը, մերթ մյուսը հանդես է գալիս որպէս «ամենաուժեղը»,
հետևապէս և «ամենաօրինական» ժառանգորդը վիթխարի կայս-
րութեան, որպէսզի իր դեմ համախմբի մյուս բոլոր ախոյան-
ներին, պարտութիւն կրի նրանցից և իր տեղը զիջի հերթա-
կան թեկնածուին։ Ոչ մեկը ոչ մի բանից չի խորշում իշխա-
նութեան համար մղվող պայքարում. մեկի համար իր ախոյան-
ներին ոչնչացնելն իր ողջ մնալու միակ միջոցն է դառնում։

Մակեդոնիայի թագավորական ղեկաւորաւան հրապարակից
վերանում է։ 306 թվին Անտիդոնը փոքր Ասիայում, Պադմոնոսը
Եգիպտոսում, Սելեկիոսը Սիրիայում, Լիսիմաքոսը Թրակիա-
յում մեկը մյուսի հետեից իրենց թագավոր են հայտարարում։
Պատերազմները բորբոքվում են նոր ուժով։

280 թվին Ալեքսանդրի բոլոր հաջորդները պատմութեան
բնից ցած էին իջել. վերջիններից մեկը— Ալեքսանդրի հա-
ջորդներից ամենաականաւորը— զորավար Սելեկիոս—Հաղթողը,
որն իր հաջող արշավանքներից մեկի ժամանակ հասել էր Հընդ-
կաստան, մինչև Գանդես (որ, ինչպէս դիտենք, Հաջողվեց Ա-
լեքսանդրին), տիրել էր կայսրութեան բոլոր ասիական պրովին-
ցիաներին ու Թրակիային, դաւաճանաբար սպանվեց Մակեդո-
նիան դրավելիս։ Ոչ մեկին Հաջողվեց իր ձեռքում կենտրոնաց-
նել Ալեքսանդրի կայսրութեան հունական քաղաքներից և մի-
ջանի մանր ու միջակ պետութիւններից, ստեղծվեցին երեք
համեմատաբար խոշոր ու զորեղ թագավորութիւններ— Մակե-
դոնիան Եփրոսայում (Անտիդոնի ղեկաւորայով, որ մի ժամա-
նակ փոքրասիական փոխարքա էր եղել), Եգիպտոսն Աֆրիկա-
յում (Պադմոնոսի ղեկաւորայով) և Սիրիան Ասիայում (Սելե-
կիոս—Հաղթողի ղեկաւորայով)։

Ոչ տնտեսական, ոչ կուլտուրական տեսակետից Մակեդո-

նիւան նշանակալից դեր էր խաղում: Բանակի ռազմական ար-
վեստը, կադմակերպությունը և տակտիկան Ալեքսանդրի էպո-
խայի մտկարդակի վրա չմնացին: Հեծելազորն աշխատելից ու
կորցրելից իր նախկին նշանակութիւնը, Փալանգան ծանրացաւ
ու դարձաւ ավելի մասսիւ, բայց դրա փոխարեն ավելի խոցե-
լի թիկունքից ու թեւերից: Զինվորները որակը վատացաւ: Մա-
կեդոնական բանակն այլևս անընդունակ էր հեռավոր նվաճողա-
կան արշավանքներ: Բայց իր անկման մեջ էլ Մակեդոնիան եր-
կար ժամանակ մնում էր որպէս ուժեղ ռազմական պետութիւն,
իսկ նրա Փալանգան Ալեքսանդրից հետո մի ամբողջ հարյուրա-
մյակ էլ անպարտելութեան հռչակ էր վայելում:

Հելլադան, որ ավերւում էր դրսից եկող հելլենիստական
ախոյան-թաղապորներ լիբանկների ձեռքով, ծախսւում էր ներ-
քին անոնք ազդամիջյան կռիւներից, աստամբութիւններից,
քաղաքացիական կռիւների լռնկումներից, որը հեռու էր
չպլումիւ համաշխարհային առևտրական ճանապարհներից, որի
բնակչութեան ամենաեռանդուն մասը հեռանում էր երկրից,
բնակչութեանից զրկւելից, ուժասպառ եղաւ ու աղքատացաւ:
Նույնիսկ երբեմնի դորեո Աթենական դեմոկրատիան զոհեհա-
ցաւ, մանրացաւ և իր անկումով հասաւ ամենածինծաղաչարժ-
աշխակերպութիւնների:

Մակաոն հունական կուլտուրան զուգակցւելով ամենաբազ-
մազան ցեղերի ու ժողովուրդների կուլտուրաների հետ, տա-
րածվեց համարյա ամբողջ աշխարհում, Հնդկաստանից մինչև
Հայաստան, Հյուսիսային Աֆրիկայից մինչև Թուրքեստան:
Հելլենիստական վարպետներն աշխատում էին սկյութական թա-
ղապորների պատկերներով, փոքրասիական դորմիաձևներն ընկ-
նում էին Մոնղոլիա... Ժամանակակից ոսկերիչները, որոնք
զինված են ամենանրբին դորմիքներով ու օպտիկական սարքե-
րով, անդոր եղան վերարտադրելու այնպիսի մինիատյուր ոսկե
իրեր, որպիսիք գտնվել են հարավային Ռուսաստանի զերեդ-
մանաթմբերում: Այդ էպոխայի, հելլենիզմի էպոխայի արվեստը
մնաց չզերազանցված, բայց զիտութիւնն ու տեխնիկան վիթ-
խարի հաջողութիւններ ունեցան: Մեզ հայտնի են վիթխարի
նավերը՝ մեծաթիւ անձնակազմով, ուղեւորների համար բոլոր
հարմարութիւններով, բաղնիքներով, արգիներով, մարմա-
մարզական դահլիճներով: Մեզ հայտնի են վիթխարի պաշարո-
ղական մեքենաները, որոնց հազարավոր մարդիկ էին սպասար-
կում, հայտնի է Հերոնի թատրոնն Ալեքսանդրիայում, որտեղ
դերասանական ամբողջ կազմը և բեմական օժանդակ անձնա-
կազմը բաղկացած էր ավտոմատ տեխնիկներից, հայտնի են մե-
քենագետ Արքիմեդի գլուխները, որոնք սարսափ էին տարածում
հռոմեացիներ իրա և այլն:

Համամարդկային կուլտուրայի հիմքը դրվեց հելլենիզմի

դարաշրջանում, դարաշրջան, որ բացվեց Ալեքսանդրի նվա-
ճումներով: Հեղինիստական կուլտուրայի ազդեցութիւնից
դուրս մնացած երկրները, օրինակ՝ Ճապոնիան, համեմատա-
բար քիչ բան մտցրին համաշխարհային կուլտուրայի զանաւար-
նը:

Քայքայվող, կաղմալուծվող, հողեւարք ապրող, բայց և
այնպես աննդագին կերպով իրար խեղդող հեղինիստական միա-
պետութիւնները կուլ զնացին Հոմին: Հոմը, ընդունելով ու
վերամշակելով հեղինիստական կուլտուրան՝ այն հանձնեց
թարմ, ուժեքով լի, անտիկ ստրկութեան սոցիալական ախտից
զերծ մնացած գերմանական ու սլաւոնական ցեղերին:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Բարեկազմ, նրբազեղ պատանի՝ հրով լի աչքերով, դեմքի
նուրբ ու ներչնչող զծաղրութեամբ, մարդիկի արագ ու թեթե-
քայլածքով, զորեղ ու զրնդուն ձայնով, անչափ-անսահման
կենսախնդրութեամբ— այսպես էր Ալեքսանդր Մակեդոնացին,
ինչպես նկարագրում է նրան պատմական ավանդութիւնը:

Արագափայց ու սիոթորկոտ երեակայութիւնը վստահօրէն
հենւում է պայծառ, մատեմատիկօրէն ճշգրիտ, հեռատես ու
ճկուն մտքի վրա: Արծվային հայացքն անհաղորդ որսում է
կյանքի տալովորութիւնները, իսկ անհաղ հիշողութիւնն աղա-
հօրէն ներծծում է դրանք իր մեջ: Երիտասարդական բուռն
խանդավառութիւնն ու երազուն մեղմութիւնը զուգորդվում են
հաշված դործնականութեան ու հաստատուն, անրնկճելի կամքի
հետ, որը մի հունի մեջ է դնում նրա Եռուն էներգիան: Նրա
բաղմակողմանի շնորհքները— նա տաղանդավոր դերասան է,
որ ինքնամոռացութեան աստիճանի հրապուրվում է իր հերոսա-
կան կեցվածքներով ու դերերով, շնորհալի հռետոր է, խաղաղ-
նին հետադուստր— հղկված են հեղինիստական փայլուն կրթու-
թեամբ: Այդ պատանու բնավորութեան մեջ շատ մութ ու հա-
կասական բաներ կան: Լինելով ուրախ ընկեր, նվիրված բարե-
կամ, առատաձեռն ու կարեկից, հասարակ ու սիրալիր մերա-
բերմունքով, դուրահասկատ ու մեծահոգի,— նա կարողանում
է ալդպիսին լինել շրջապատողների հետ — պատրաստ է կա-
րիքի դեպքում առանց տատանվելու դիմել և՛ ուխտադրութեան,
և՛ ոճրագործութեան: Բայց նույնիսկ նրա բնավորութեան այն-
պիսի դժերը, ինչպես իր «ես»-ի ինքնասեր պաշտամունքը,
թաքցրած արհամարհանքը մարդկանց նկատմամբ, խնամքով
քողարկված երկվութիւնը, անողորմութիւնը, անզուսպութիւ-
նը, ցուցամոլութեան սերը, միայն օգնում են նրան հասնելու

իր նպատակներին: Անսահման փառասիրությունը լարում է նրա բոլոր ընդունակություններն ու ուժերը, — նա հանգիստ չգիտե և միշտ ձգտում է դեպի ստաջ, դեպի նորը, անհայտը, խորհրդավորը, դեպի նոր հաջողություններ ու նոր փառք:

Լինելով կայծակնային խորտակիչ հարվածի մեծագույն վարպետ՝ նա ճակատամարտի բախտը մի՞նչու էր իր սիրած եղանակով, հեծելազորի զլուխ անցած ճեղքելով ու պատռելով հակառակորդի իր դիմաց կանգնած թևը, այնուհետև թևից շեղակի խրվելով թշնամու կենտրոնը և թիկունքից շուրջանցելով նրա երկրորդ թևը:

«Հեծելազորային զրոհի ընդհանուր սկզբունքներն Ալեքսանդրի էսթրադայում հասկացվում էին նույնքան լավ, ինչպես և ներկա ժամանակներում... Այդ ժամանակից Ալեքսանդրը համարվում է բոլոր ժամանակների ամենալավ հեծելազորային պետերից մեկը» (Էմգելս): Հաղթանակը պակսվում էր ամենակատաղի հետապնդումով, որ դես ու դեն էր ցրում թշնամու բանակի մնացորդները:

Բայց, ինչպես և բոլոր մեծ զորավարները, նա համակերպվում էր վայրի ու ժամանակի պայմաններին, հակառակորդին ու իր զինվորների հնարավորություններին: Հիդասպի մոտ նա ճակատամարտը վարեց բոլորովին այլ կերպ, քան Գրանիկի, Իսսայի և Գաուգամելայի ճակատամարտերը: Միջին Ասիայում, «Փոքր պատերազմի» հոդնեցուցիչ պայմաններում նրա բանակը գործում էր այլ կերպ, քան Փոքր Ասիայում, իսկ Հնդկաստանում այլ կերպ, քան Միջին Ասիայում: Հայիկադրնասի, Տյուրոսի, Գադայի նման ամրոցները պաշարելիս ստաջին պլանն էին դուրս դադիս նետող գործիքներն ու պաշարողական մեքենաները, մանր պարտիզանական ջոկատների դեմ պաշարելիս՝ թեթև ու միջակ հեծելազորի մանր ջոկատները, հենվելով ծանր հեծելազորի էսկադրոնների վրա: Դեռ նրանք գործի էին դրվում գիպասպիստներն ու թեթև հետևազորը: Դարեհի դեմ պատերազմելիս նա իր ուժերը կենտրոնացնում էր մի զորեղ հարվածային բուռնցքի մեջ՝ թշնամուն մի՞նչու հարված հասցընելու համար, Միջին Ասիայում պատերազմելիս նրա բանակը բաժանվել էր մի քանի մասերի, որոնցից յուրաքանչյուրն ուներ գործողությունների իր ուայոնը և իր առաջադրանքը: Հնդկաստանում նրա բանակը շարժվում էր երկու-երեք ուժեղ զորասյուռներով, որոնք ընդունակ էին հաշիվ տեսնելու ճանապարհին հանդիպող թշնամական ցեղերի հետ:

Շուրջանցելով թշնամու ամրոցները և չեղոքացնելով նրանց, ինչպես օրինակ, Կելենում՝ Փոքր Ասիայում, նա ճրգտում էր հնարավորինի չափ արագ ընդհարում ունենալ թշնամու գլխավոր ուժերի հետ, որպեսզի նրանց նկատմամբ հաղթանակ տանելով, անջատի այդ ամրոցներն ու նրանց հարկադրի անձ-

նատուր լինել: Նա թշնամու ամբողջները մեծ մասամբ դրավում էր բաց դաշտում ճակատամարտ տալով: Միայն այն դեպքում, երբ ամբողջի առումը քաղաքական նշանակութուն էր ունենում, եթե ամբողջը կարող էր դառնալ բաղա և թիկունքի թշնամական ուժերի կազմակերպչական կենտրոն (ինչպես, օրինակ, Տյուրոսը), այդ դեպքում Ալեքսանդրը, հաշվի չառնելով ժամանակը ու կորուստները, դրավում էր այդ ամբողջը և դարձնում իր հետագա առաջխաղացման հենակետը: Իր հերթին էլ իր ռազմաքաղաքական դադուխներով, իր բաղմաթիվ «Ալեքսանդրիաներով» նա իր նվաճած երկրներում հիմք էր դնում իր բաղմաթիվ ամբողջներին: Լեռներում, տափաստաններում, անտառներում — ամենուրեք նա կրավում էր անխորտակ հաջողությամբ, ամենուրեք նրա քաղաքականութունը համատարաչափ ձևուն էր ու հաղթական:

Նրա ստրատեգիան կարող էր լինել միայն «ոչնչացման պատերազմի» ստրատեգիա: Նրա ստրատեգիական պլանը միշտ հասարակ է, պարզ և սերտորեն կապված քաղաքական նկատառումների հետ: Պարսկական արշավանքի ժամանակ նա ցամաքում ձեռք բերած հաղթանակներով ոչնչացրեց պարսկական նախատորմը, Տյուրոսի կործանումով և Միջերկրական ծովի ափերը դրավելով ապահովեց իր թիկունքը Հելլադայում և ճանապարհին իրեն միացնելով պարսիկներին թշնամի ժողովուրդներին, ավելի ու ավելի ուժեղանալով՝ չարժից առաջ միռափոր ու հալածական դադանին իր որջում բռնելու: Հնդկական արշավանքում նա, գործելով «բաժանիք և տիրիք» սկզբունքով, իր կողմը դրավեց թագավորներից մեկին, նրա օգնությամբ ջախջախեց երկրորդ թագավորին և հենց հնդիկների օգնությամբ նվաճելով Հնդկաստանը՝ տիրապետեց ամբողջ Ինդոսի հովտին: Համնիրալի, Հուլիոս Կեսարի, Նապոլեոնի նման նա ևս ոչ միայն մեծ զորավար է, այլ և մեծ քաղաքագետ, որի համար պատերազմը քաղաքականության կարևորագույն ու անփոխարինելի գնեքերից մեկն է: Նրա քաղաքական ստրատեգիայի հիմնական առանցքն էր հետևյալ ձգտումը — իր համար ռեզերվներ դնել ոչ թե թիկունքում, այլ իր առջևում, թշնամու գծի այն կողմը. նա իր նվաճած ժողովուրդների օգնությամբ միայն կարողացավ բոլորովին ջախջախել Պարսկական միապետութունը:

Իր պլանները նա կենսագործում էր անխոնջ համառությամբ և, նույնիսկ շուրջանցի ճանապարհներ ընտրելով, դնում էր ուղիղ դեպի նախանշած նպատակը: Նրա բոլոր հաջողությունները ձեռք են բերվել ամենատաղանդավոր կազմակերպչական նախապատրաստության հողի վրա, նշված պլանի խիստ մեթոդական իրադրծումով: Նա, օրինակ, կազմակերպում էր դաշտային նետող զործիքներին խմբեր, դիմախմբեր «հեծյալ հե-

տեակ», բանակի բաժանում ինքնավար ջոկատներ, նայած հանդամանքներին՝ եվրոպական հեծելազորը ձևավորում էր ապիական օրինակով և ապիական զորքերը՝ եվրոպական օրինակով։ Նրա շտաբին կից կային տեղագրական բաժանումներ, ինժեներական ծառայություն, հետախուզություն և այլն։

Նրա օրոք ռազմական դործն սկսում է արվեստից դառնալ դիտություն, որի մասին վկայում են խնամքով սարքավորված թիկունքային լազաները, կանոնավոր կապը բանակի զանազան զորամասերի միջև, խիստ մեթոդականությունը բոլոր ռազմական միջոցառումներին միջև և հենց բանակային ստրուկտուրան։ «Ալեքսանդրի կողմից ռազմական դործողություններ վարելու ձևը խիստ մեթոդական էր և արժանի է ամենաբարձր գովասանքի, նրա դրամակի և ոչ մի սայլը չի ընկել թշնամու ձեռքը», — գրել է Նապոլեոնը։ Ինչ անհնգ, որ Ալեքսանդրի ռազմական դործողությունները մակերեսային հայացքի դեպքում կարող են թվալ բերումի դործ, իսկ նրանց հաջողությունները՝ բախտի քմահաճույք։ Նրբամի ալգալիսի փայլուն էքսպրիմտ է թվում նաև հոկտոբրի ճառը, որ նա պատրաստել է երկար անգլան գիշերներին ընթացքում։

Չենք խոսի այստեղ Ալեքսանդրի ռազմական հնարամտության մասին, որի փայլուն օրինակներն էին կեղծ մանևրներն ու լուրերը, քողարկումը, դետանցումների անակնկալները, թշնամու հոգեբանությունից վրա ճնշում գործադրելը, որոնք իրենց ամբողջությամբ հաղթանակ նախապատրաստեցին Հիդասպիում։

Ալեքսանդրը լիակատար չափով տիրապետում էր զորավարին ու քաղաքագետին անհրաժեշտ տաղանդին, իր ստորադրյալների ընդունակություններն օգտագործելու տաղանդով, ստորադրյալներ, որոնց համար նա զորավարի ու զինվորի իդեալ էր։ Լինելով բանակի լավագույն մարտիկն ու ձիավարը, որ վճռական պահին տանում էր իր հետևից իր ամբողջ հեծելազորը, նա զինվորներին վրա ուժեղ սպալորություն էր գործում ինչպես իր անվահեր քաջությունը ու մրկահույզ խիզախությունը, այնպես էլ ամենածանր զրկանքներին ու դժվարություններին սովուն ու զվարթ կերպով դիմանալով։ Որպես նուրբ ու խորաթափանց հոգեբան՝ նա ճանաչում էր իր զինվորին և կարողանում էր մինչև հերոսություն բարձրացնել ոչ միայն առանձին մարտիկներին, այլ և զորական ամբողջ մասան։ Նա տիրապետում էր իր զինվորի հոգուն, ինչպես վիրտուոզ արտիստն է տիրապետում իր հնազանդ գործիքին։ Իսկ եթե գործիքը հրաժարվում էր ենթարկվել, կոտրում ու դեն էին չարտում, որքան էլ թանկ լինեի այն։

Հիփասիսի մոտ ունեցած անհաջողությունը չի կարող մեթադնել Ալեքսանդրի բանակի անօրինակ հաջողությունները,

մի բանակ, որ նրա ղեկավարութեամբ նվաճեց Փոքր Ասիան, Փյունիկիան, Սիրիան, Պաղեստինը, Եգիպտոսը, Միջագետքը, Ավղանստանի, Իրանի, Բելուջիստանի, Ուզբեկստանի, Արևմտյան Հնդկաստանի տերիտորիաները, բանակ, որ կոխի մղեց Դանուբի, Եփրատի, Սիր-Դարիայի ու Ինդոսի ափերին և հաղթականորեն 15—16 հազար կիլոմետր ճանապարհ անցավ:

Ալեքսանդրը ձգտում էր նվաճելու ամբողջ աշխարհը, հիմնելու միասնական համաշխարհային պետութիւն, որտեղ չեն լինի ոչ հաղթողներ, ոչ հաղթվածներ, որտեղ բոլոր ժողովուրդները միասնաբար կստեղծեն միասնական համաշխարհային կուլտուրա: Վաղաժամ մահը նրան փրկեց անխուսափելի կատաստրոֆից:

Նրա նվաճումները բացին նոր երկրներ, նոր համաշխարհային ճանապարհներ, հունական կուլտուրայի առաջ լայնորեն բաց արին Ասիայի դռները և սկիզբ դրին հելլենիզմի էպոխային, հունական կուլտուրայի և Բաբելոնի, Եգիպտոսի, Հրեաստանի ու Արևելքի այլ երկրների կուլտուրաների միաձուլման էպոխային: Ալեքսանդրի շնորհիվ կուլտուրան համաշխարհային բնույթ ստացավ: Արքիմեդի ու Նյուտոնի, Հոմերոսի ու Գյոթեի, Էվկլիդիտեսի ու Էյնշտայնի, Ալեքսանդրի ու Նապոլեոնի միջև հեռավոր, բայց անքակտելի կապ գոյութիւն ունի:

Ալեքսանդրի գործերի ու անձնաւորութեան վեհութիւնը չանթեց Ասիայի ու Եվրոպայի ժողովուրդների երեւակայութիւնը, ժողովուրդներ, որոնց ամանդութիւնների, առասպելների, հեքիաթների, երգերի մեջ մինչև այժմ էլ կենդանի հիշողութիւն կա նրա մասին: Ի զուր չէ, որ Ալեքսանդրին անվանել են «աստվածների սիրելի»: Բնութիւնը նրան պարզեւտրել էր չտեսնված առատաձեռնութեամբ, կյանքը հասցրեց նրան գլխապտույտ բարձրութեան և անմահութեան հասնելով՝ նա իրագործեց իր կյանքի նվիրական բաղձանքը:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն

Հունաստանը մեր Թվականությունից առաջ IV դարի կեսերին	3
Ֆիլիպ Մակեդոնացու բանակը	10
Մակեդոնիայի բարձրացումը	26
Ալեքսանդրի պատանեկությունը	31
Հյուսիսային արշավանքը և Թեբեի ապստամբությունը	37
Պարսկական միապետությունը IV դարում (մ. թ. ա)	43
Դրանիկի ճակատամարտը	50
Փոքր Ասիայի նվաճումը	58
Իսսայի ճակատամարտը	65
Սելևիայի և Փյունիկիայի նվաճումը	72
Ալեքսանդրը Եգիպտոսում	81
Դավթամեդիայի (Արբելայի) ճակատամարտը	84
Դարնի մահը և պարսկական միապետության վախճանը	93
Կասպիի զոներից մինչև Հինգիկուշի ստորոտները	98
Ամու-Դարեիայի և Սելը-Դարեիայի ավերին	102
Ալեքսանդրի տիրելու բաղձանքը	107
Հույներն Ինդոսի ավերին	110
Հիդասպի ճակատամարտը	113
Զորքը զորավարի դեմ	118
Վերադարձը	123
Ալեքսանդրի կյանքի վերջին տարիները	129
Եզրակացություն	138

Թարգմ.՝ Հ. Հ ա ռ ու Թ յ ու ն յ ա ն
Պատ. խմբագիր՝ Գ. Հ. Ք ա ց ա խ յ ա ն

ՎՅ 2422. Պատվեր 187. Տիրաժ 4000. Տպագրական
9 մամուլ։ Մեկ մամուլում 41600 նշան։ Հեղինա-
կային 8,70 մամուլ։ Ստորագրված է տպագրության
29/III 1941 թ.

Հայպետհրատի տպարան, Երևան, Լենինի 65

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220032403

4n504

(204)

